

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК
МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ІСТОРІЯ. ПОЛІТОЛОГІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Заснований у 2011 р.

ВИПУСК 39

КИЇВ
2024

УДК 3(05)

Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія
Збірник наукових праць

Видається 3 рази на рік. Заснований у 2011 р.

Рекомендовано до друку Вченою радою МДУ (протокол № 1 від 02.09.2024 р.)

**Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія
включено до Переліку наукових фахових видань України у галузі політичних наук за
спеціальностями 052, 291 (Наказ МОН України від 02.07.2020 № 886) та історичних
наук за спеціальністю 032 (Наказ МОН України від 17.03.2020 № 409)**

з присвоєнням категорії «Б».

Видання включено до міжнародної наукометричної бази даних

Index Copernicus International sp.z o.o.

Редакційна колегія:

Головний редактор – д.політ.н., проф. Я. Б. Турчин

Заступник головного редактора – д.і.н., проф. В. М. Романцов

Відповідальний секретар – к.і.н., доц. Ю. В. Константинова

Члени редакційної колегії: д.політ.н., проф. К. В. Балабанов, к.політ.н., доц. М. В. Булик,
д.і.н., проф. А. В. Гедьо, д.і.н., проф. І. М. Грідіна, к.політ.н., доц. Л. О. Дорош, д.політ.н.,
проф. Г. І. Зеленько, к.і.н., доц. О. Л. Іванюк, д.і.н., проф. В. Ф. Лисак, д.і.н., проф.

Р. О. Литвиненко, д.і.н., проф. Ю. І. Макар, к.і.н., доц. С. П. Пахоменко, д.політ.н., проф.

Н. П. Пашина, д.і.н., проф. О. П. Реєнт, д.і.н., проф. І. В. Срібняк,

д.і.н., проф. О. В. Стяжкіна, д.і.н., проф. Н. Р. Темірова, к.політ.н., проф.

М. В. Трофименко, к.і.н., доц. Я. П. Цецик.

Іноземні фахівці: д.політ.н., проф. С. К. Бхардвадж (Індія), д.політ.н., проф. С. Корнеа
(Республіка Молдова), д.політ.н., проф. А. Макаричев (Естонія), д. філос.н., доц.
Е. Нарвселіус (Швеція), д.і.н., ст.наук.співр. В. Сазонов (Естонська республіка), д.політ.н.,
проф. С. Х. Ш. Сохерворді (Пакістан), д.політ.н., проф. М. Хана (США).

Засновник: Маріупольський державний університет

03037, м. Київ, пр. Повітрофлотський, 31

e-mail: visnyk-polit.hist@mdu.in.ua

Сайт видання: www.visnyk-politologia.mdu.in.ua

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації

(Серія КВ №17802-6652Р від 24.05.2011)

Тираж 100 примірників.

Видавець «Видавничий відділ МДУ», 03037, м. Київ, вул. Преображенська, 6

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи

ДК №4930 від 07.07.2015 р.

ISSN 2518-1521 (Online)

ISSN 2226-2830 (Print)

© МДУ, 2024

ЗМІСТ

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Арзаманов О. А. ДОГЛЯД ЗА ДУШЕВНОХВОРИМИ У СИСТЕМІ ЗЕМСЬКОЇ МЕДИЦИНИ НА ПРИКЛАДІ КАТЕРИНОСЛАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ	7
Гедьо А., Мілютін М. СМЕРТЬ ЛІКАРЯ: МОРТАЛЬНІ ПРАКТИКИ НА СТОРІНКАХ КИЇВСЬКОЇ МІСЬКОЇ ПЕРІОДИКИ КІНЦЯ ХІХ СТОЛІТТЯ	18
Іванюк О., Пономарьова М. МІСТО ХАРКІВ У ОСТАННІЙ ЧВЕРТІ ХVІІІ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.: ВІЗІЇ МАНДРІВНИКІВ	29
Лясковська С. П. ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА ЗА ПРЕТЕНЗІЙНИМИ СПРАВАМИ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИКАЧКИ З НАСЕЛЕННЯ ВАЛЮТИ (КІНЕЦЬ 1920-Х – ПОЧАТОК 1930-Х РОКІВ).....	43

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Бай Лу КОНКУРЕНЦІЯ КИТАЮ ЗА М'ЯКУ СИЛУ В СХІДНІЙ АЗІЇ: СТРАТЕГІЇ КОМУНІКАЦІЇ ТА ОЦІНКА ВПЛИВУ	55
Кіндратець О.М. ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ ЗРОСТАННЯ ПОПУЛЯРНІСТІ ПРАВОРАДИКАЛЬНИХ ПОПУЛІСТСЬКИХ ПАРТІЙ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ.....	66
Константинова Ю. В., Зименко Д. В. СТРАТЕГІЧНЕ ПАРТНЕРСТВО МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ПОЛЬЩЕЮ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ.....	76
Марусинець М. М. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВОЗЗ'ЄДНАННЯ РЕСПУБЛІКИ ІРЛАНДІЯ З ПІВНІЧНОЮ ІРЛАНДІЄЮ	85
Меженська О. В., Вовк С. О., Новосколькова УКРАЇНСЬКА ДИПЛОМАТІЯ: ВІД НЕЗАЛЕЖНОСТІ ДО СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ	96
Осіпова З. О. ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ	120
Trofymenko M., Gridina I., Petrova S. CITIZEN DIPLOMACY DURING THE FULL-SCALE INVASION OF rUSSIA IN UKRAINE: THE ROLE OF STORYTELLING IN THE UKRAINE'S INTERNATIONAL IMAGT DEVELOPMENT.....	133

Хома Н. М., Панова Д. В. ВЗАЄМИНИ УКРАЇНИ З ДЕРЖАВАМИ АФРИКИ: ОСОБЛИВОСТІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ (2014-2024 рр.).....	145
Яковлев М.В., Сабура О.І. ІМІТАЦІЯ ДЕРЖАВНОСТІ ВСЕРЕДИНІ І НАЗОВНІ: ПРОБЛЕМА ЕКСТРАПОЛЯЦІЇ ДОСВІДУ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕ-ФАКТО ДЕРЖАВ	157
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	167
РЕДАКЦІЙНА ПОЛІТИКА НАУКОВОГО ВИДАННЯ «ВІСНИК МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ СЕРІЯ: ІСТОРІЯ. ПОЛІТОЛОГІЯ».....	171
ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ.....	174

CONTENTS

HISTORICAL SCIENCE

Arzamanov O. CAREGIVING FOR PATIENTS WITH MENTAL ILLNESSES IN THE SYSTEM OF ZEMSTVO MEDICINE IN EKATERINOSLAV PROVINCE.....	7
Hedo A., Miliutin M. THE DEATH OF A DOCTOR: MORTUARY PRACTICES IN KYIV CITY PRESS AT THE END OF THE 19TH CENTURY.....	18
Ivanyuk O., Ponomarova M. THE CITY OF KHARKIV IN THE LAST QUARTER OF THE XVIII - THE FIRST HALF OF THE NINETEENTH CENTURY: VISIONS OF TRAVELERS.....	29
Liaskovska S. UKRAINIAN RED CROSS IN CLAIM CASES AS A SOURCE OF CURRENCY EXTRACTION FROM THE POPULATION (LATE 1920s - EARLY 1930s).....	43

POLITICAL SCIENCE

Bai Lu CHINA'S COMPETITION FOR SOFT POWER IN EAST ASIA: COMMUNICATION STRATEGIES AND IMPACT ASSESSMENT	55
Kindratets O. CAUSES AND CONSEQUENCES OF THE GROWING POPULARITY OF RADICAL RIGHT-WING POPULIST PARTIES IN THE EUROPEAN UNION	66
Konstantynova Y., Zymenko D. STRATEGIC PARTNERSHIP BETWEEN UKRAINE AND POLAND DURING THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR.....	76
Marusynets M. PROBLEMS AND PROSPECTS FOR THE REUNIFICATION OF THE IRISH REPUBLIC WITH NORTHERN IRELAND	85
Mezhenska O., Vovk S., Novoskoltseva L. UKRAINIAN DIPLOMACY: FROM INDEPENDENCE TO MODERN CHALLENGES	96
Osipova Z. TRANSFORMATION OF THE POLITICAL CULTURE OF UKRAINIAN CITIZENS DURING RUSSIA'S HYBRID AGGRESSION.....	120
Trofymenko M., Gridina I., Petrova S. CITIZEN DIPLOMACY DURING THE FULL-SCALE INVASION OF RUSSIA IN UKRAINE: THE ROLE OF STORYTELLING IN THE UKRAINE'S INTERNATIONAL IMAGT DEVELOPMENT.....	133

Khoma N., Panova D.

UKRAINE'S RELATIONS WITH AFRICAN STATES : PECULIARITIES
IN THE THE TIMES OF RUSSIAN AGGRESSION (2014-2024)..... 145

Yakovlyev M., Sabura O.

STATEHOOD IMITATION INTERNALLY AND EXTERNALLY: THE PROBLEM
OF EXTRAPOLATING THE EXPERIENCE OF DE FACTO STATES RESEARCH.. 157

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS..... 167

THE EDITING POLICY OF SCIENTIFIC PUBLICATION “BULLETIN OF
MARIUPOL STATE UNIVERSITY. SERIES: HISTORY. POLITICAL STUDIES”... 171

REQUIREMENTS FOR THE SCIENTIFIC PAPERS FOR PUBLICATION IN THE
COLLECTED WORKS..... 174

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 94(477.63)"18/19":61(091):616.89(091)

О. Арзаманов

ДОГЛЯД ЗА ДУШЕВНОХВОРИМИ У СИСТЕМІ ЗЕМСЬКОЇ МЕДИЦИНИ НА ПРИКЛАДІ КАТЕРИНОСЛАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ

У статті на основі аналізу актових матеріалів та діловодної документації Катеринославського земства досліджується питання догляду за душевнохворими під час існування земств. Розглянуто питання становлення системи догляду за психічнохворими на початку існування земств, позитивні зміни земської адміністрації у цій сфері відносно до діяльності їх попередників. Виділені та досліджені три головні напрями надання психіатричної допомоги у губернії: шляхом лікування у губернський психіатричній лікарні, у психіатричній колонії, та під патронажем місцевих селян, простежено їх розвиток та формування. Розглянуто питання ставлення земських лікарів до хворих у цих закладах, їх діяльність з утворення сприятливого оточення для реабілітації пацієнтів та покращення їх психічного стану. Показані проблеми, що заважали розвитку губернської психіатричної допомоги, головною серед яких була нестача закладів допомоги для великого числа населення що у наслідку приводило до їх перенавантаження хворими, та погіршенню умов утримання. При цьому доведено, що незважаючи на це земська адміністрація та земські лікарі продовжували роботу з покращення стану душевнохворого населення.

Ключові слова: Катеринославська губернія, Катеринославське земство, земська медицина, психіатрія, душевнохворі.

DOI 10.34079/2226-2830-2024-15-39-7-17

Актуальність. Люди із психіатричними хворобами завжди були категорією населення, що потребує особливої підтримки, у тому числі – і на державно-адміністративному рівні. Хоча на території України заклади допомоги таким людям існували і раніше, на регіональному рівні на це питання почали звертати серйозну увагу лише у період запровадження «земської системи», коли Російська імперія дала новоутвореним місцевим органам керування широкі повноваження у вирішенні внутрішніх питань. Серед питань, які вони повинні були вирішувати самостійно була і медицина у тому числі – і психіатрична. Відповідь нових установ на цей виклик, в умовах обмеженості бюджету, проблемної спадщини попереднього періоду та загальної необізнаності населення у питаннях психічного здоров'я, є важливою та невід'ємною частиною історії розвитку сфери соціальної підтримки на українських землях.

У науковій літературі цієї теми неодноразово торкалися дослідники земської медицини, як Катеринославської губернії так і Півдня України, але розглядали її лише як частину питання земської медицини: не відокремлюючи її від загальної земсько-медичної проблематики (Лохматова), або відносячи її до сфери «спеціалізованої» медичної допомоги (Герасименко; Черемсин; Писаренко). Окремих праць, присвячених історії української земської медичної психіатрії не було.

Серед джерел з теми можна виокремити актови, у вигляді законів Російської імперії та постанов Катеринославського земського зібрання, та діловодні, зокрема звітні матеріали земств та безпосередньо земських психіатричних закладів, які містять інформацію про їх роботу, разом із матеріалами губернських з'їздів лікарів, де вони обмінювались досвідом роботи у сфері психіатричної допомоги.

До того, як на території Катеринославської губернії була утворена земська система за опіку душевнохворого населення відповідали так звані «Прикази громадської опіки», утворені ще у 1775 р., як частина адміністративно-територіальної реформи Катерини II. До завдань цих приказів входило утримання лікарень, домів для божевільних та інвалідів, шкіл, притулків для сиріт та виправних будинків. Фінансувались прикази державною скарбницею, а також видатками зі штрафів, податків, позик та аптек, самостійно завідуючими власними фінансами («Учреждения для управления губернии...», 1775, с.271). Після прийняття у 1864 р. «Положення про земські установи» обов'язок доглядати душевнохворих перейшов до новоутворених адміністративних установ, разом із іншими зобов'язаннями по охороні здоров'я населення. Всі установи що належали приказам та чий функції замінили земства – переходили під їх контроль («Высочайше утвержденное положение... о земских учреждениях», 1864, с.2).

Перед розглядом теми слід зазначити, що у системі допомоги душевнохворим у Катеринославській губернії існувало три взаємопов'язані напрями. До них відносились надання психіатричної допомоги відділенням для душевнохворих губернської земської управи, утримання таких хворих у спеціальній психіатричній колонії та лікування душевнохворих шляхом передання їх під патронаж сільському населенню Катеринославщини. Кожен з цих напрямів нижче буде розглянутий окремо, у хронологічному порядку їх запровадження.

Саме Катеринославським приказом громадської опіки була створена у 1796 р. перша психіатрична лікарня на території губернії (водночас із лікарнею та богадільнею). У 1845 р. її перенесли у будівлю, де вона і залишалась до введення земств. Коли у 1867 р. ця лікарня перейшла до введення земств там утримувалось 67 хворих а за рік нею користувалось 94 чол. (Отчет управы по больнице за 1894, 1895, с.74).

За спостереженнями Міністерства внутрішніх справ Російської імперії приказні психіатричні лікарні (у тому числі і Катеринославська) відрізнялись поганою облаштованістю та несприятливими для пацієнтів умовами, що частково було засновано на популярному тоді відношенню до душевнохворих як на тягар для суспільства та помилковому судженні, що вони не можуть сприяти власне оточення (Постановления XIV очередной сессии... 1879, 1880 с.193-194).

Проблемне керування психіатричною лікарнею часів за часів приказної системи можна ілюструвати випадком з 1864 р., коли глава приказу до якого належала лікарня та інші заклади опіки надав наказ заселити у будинок для розміщення інвалідів та божевільних хворих із жіночої тюрми, а людей які там проживали – перевести до основних корпусів лікарні. У результаті чого заразні хворі на сифіліс були розміщені в одній будівлі із звичайними хворими; у лікарні на 240 місць було розташовано 323 хворих та інвалідів; 77 душевнохворих були розташовані у будівлі на 40 людей, де жінки та чоловіки а також безпечні та небезпечні хворі були майже не ізольовані одні від одного (Журнал губернской земской управы... за 1867 г., 1868, с.219-221).

Новоутворене Катеринославське земство визнавало проблему занедбаного стану будівлі чоловічого психіатричного відділення та відсутності будівлі жіночого, але не було спроможне змінити цю ситуацію, через нестачу коштів. Тим не менш ним

запроваджувались заходи з покращення умов утримання хворих, зокрема облаштування палат для неспокійних хворих м'якими стінами, та переведення їх відділення із сирого підвалу в окреме приміщення (Свод постановлений губернського зем. собрания, 1914, с.878). Також було прийняте рішення щодо будівлі городів та майстерень для залучення хворих до праці (Свод постановлений губернського зем. собрания, 1914, с.866) Змінило це (як і в деяких інших регіонах імперії), видання у 1879 р. царського наказу про матеріальну допомогу земствам на облаштування приміщень для душевнохворих за рахунок державних коштів громадської опіки (у розмірі 50 % від загальних витрат). На ці гроші земством було вирішено побудувати новий двоповерховий павільйон на 30 ліжок, що був облаштований кухнею, двома ванними, кімнатним опаленням та спеціальними укріпленими палатами для небезпечних хворих (Постановления XIV очередной сессии... 1879, 1880, с.184-185).

Міри земств з покращення умов утримання хворих та збільшення для них місць мали успіх, і за період з 1867 по 1894 їх число піднялось з 94 до 1011 за рік. Проблемою була специфіка хворіб більшості пацієнтів, а саме – неможливість їх вилікувати (методиками того часу або взагалі), через що їх приходилось залишати на утриманні лікарні. Накоплення таких хворих звисним чином не зупиняло прибуття нових. Так на момент 1 січня 1895 р. хворих на гострі та вилікувані форми психічних хворіб серед загального числа пацієнтів лікарні було 23,14 %, а хворих на хронічні та невиліковні розлади – 76,36 % (Отчет управы по больнице за 1894, 1895, с.91-92)

Серед розладів з якими відправляли до психіатричної лікарні найбільш поширеним було недоумство (28 % за 1894 р.), біла гарячка (16 % відповідно), та епілепсія і похідні від неї розлади (10,6 %) (Отчет управы по больнице за 1894, 1895, с.85).

З метою реабілітації хворих медики намагались залучити їх до корисної фізичної праці, із застосуванням розбудованих на території лікарні майстерень. Пацієнти займались столярним та швейним ремеслом, працювали на огороді, при дворі та у лікарняній кухні (за 1894-1895 р. через важкість нагляду за хворими під час роботи столярна та взуттєва майстерня були зачинені). Увесь одяг та постільна білизна мешканців лікарні був зроблений їхніми руками. Силами пацієнтів вдалось у дворі чоловічого відділення збудувати сад із квітником та фонтаном. Були також облаштовані розваги для хворих, такі як бібліотеки при жіночому та чоловічому відділенні із ілюстрованими журналами, недорогі музичні інструменти (гітара, скрипка, гармонь), роздача на свята жінкам ласощів, що були придбані на зароблені пацієнтами гроші та у зимній період – демонстрація ліхтаря з картинками. Пацієнти також могли гуляти садками(яких було 8, для розміщення окремо спокійних та агресивних, а також інтелігентних та неінтелігентних пацієнтів), де містились бесідки, фонтани та басейни (Отчет управы по больнице за 1895, 1896, с.126-128).

Для покращення умов утримання пацієнтів у 1894 р. лікарня реформувала умови утримання особливо буйних пацієнтів, яких раніше ізолювали просто запираючи їх на ключ у власних палатах. Був запроваджений метод розміщення їх усіх водночас у великій обсерваційній палаті (17 ліжок у чоловіків та 18 – у жінок), за якою регулярно спостерігали лікарняні служителі та фельдшер. Для заспокоєння хворих у такий палаті фельдшер спочатку просив їх повернутись на місце, спираючись на приклад інших хворих, якщо це не допомагало – робив теплу ванну, обгортання та зрештою – укол заспокійливого. Позитивним впливом цього був постійний нагляд за неспокійними хворими, зменшення вірогідності того, що вони можуть себе пошкодити, сприяння гуманному відношенню служителів до хворих та заспокійливий ефект для самих пацієнтів (Отчет управы по больнице за 1895, 1896, с.129-132).

Із часом і збільшенням бюджету приймалось все більше і більше заходів з покращення умов утримання душевнохворих. У 1907 р. було прийняте рішення замінити побудований у доземські часи корпус для пацієнтів, остаточно позбавившись атрибутів лікарні тюремного типу. Для комфорту хворих були також збудовані літні та зимні бараки. Вдалось також збільшити число фельдшерського жіночого персоналу, що замінювали старих, некваліфікованих доглядачів, та могли здійснювати постійний нагляд за станом здоров'я хворих, чим раніше могли займатись лише лікарі під час візитів. Незважаючи на такі міри керівництво визнавало, що площа та можливості губернської лікарні є обмеженими, тому була визнана необхідність поступового переведу хворих під опіку Катеринославської колонії для душевнохворих (Медицинский отчет по завдениям для душевнобольных за 1907, 1908, с.4-7). Враховуючи що колонія також активно розвивалась і при цьому мала більшу площину для утримання пацієнтів має сенс що із кожним роком число хворих під її наглядом все сильніше перевищувало число лікарняних (Труды XI-го губернского съезда, 1914, с.230).

Однією з причин, що приводила до переповнення губернської лікарні, та посиленню переведу хворих у колонію та під опіку селян, був обов'язок губернської психіатричної лікарні проводити психіатричну експертизу населення: тих хто знаходився під судом, служив чи повинен був служити у армії, а також тих, хто бажав отримати матеріальну компенсацію від свого підприємства. Такі пацієнти потребували окремого нагляду, що звісно ж відволікало лікарів від виконання інших обов'язків. Проблемою було і те, що деякі з цих пацієнтів взагалі були симулянтами (особливо від військового відомства), і гальмували роботу психіатрів. Кількість пацієнтів проходячих експертизу була чималою, наприклад у 1907 р. вони склали 14,8 % усіх прибулих (Медицинский отчет по завдениям для душевнобольных за 1907, 1908, с.28-29).

Хоча Катеринославська лікарня і не зупинялась у своїй діяльності по збільшенню місць для пацієнтів (нове жіноче відділення було збудоване у 1908 р., нові чоловічі – у 1911 р.), все одно виникали критичні випадки пов'язані із великим числом прибулих хворих. Так у 1912 р. пацієток жіночого відділення для хронічних хворих довелось розмішувати буквально у коридорах (Труды XI-го губернского съезда, 1914, с.117-118). Незважаючи на перенавантаження працю Катеринославської психіатричної лікарні можна вважати досить результативною, оскільки щороку їй вдавалось вилікувати або покращити стан великої кількості людей. У середньому у період з 1909 по 1912 рр. Катеринославська губернія випускала 190 чол. на рік вилікуваними та 216 – у значно покращеному стані. Такий показник одужання був у два рази вищий за середній у більшості земських психіатричних лікарень (Труды XI-го губернского съезда, 1914, с.127-129).

Значною проблемою, яка сприяла переповненню губернської лікарні, була відсутність контролю лікарями хворих, яких вони можуть брати на лікування. Таким чином щороку лікарня була вимушена приймати велике число пацієнтів з алкоголізмом (що не мали сильної потреби у психіатричному лікуванні), яких відправляли до лікарні поліція та залізничне управління. Часто також туди відправляли мешканців інших губерній, у яких міг статись приступ під час подорожі через Катеринославщину. На це зрештою звернула увага земська управа, видавши у 1910 р. постанову, яка дозволяла психіатричним лікарям визначати, хто потребує госпіталізації. Як результат відсоток приросту нових пацієнтів знизився а число прийнятих пацієнтів за рік майже зрівнялось із числом звільнених пацієнтів (Труды XI-го губернского съезда, 1914, с.107-111).

Потрібно визначити, що Катеринославська психіатрична лікарня мала особливу роль у догляді за психічнохворими мешканцями губернії, як єдиний такий заклад на весь регіон. Інші повіти губернії не мали бюджету та можливостей утримувати у себе таких хворих, тому надсилали їх саме туди. Доставку у Катеринослав душевнохворих сплачували самі повіти, інколи позначаючи це як окрему статтю витрат (так Маріупольський повіт виділив на це 300 руб. у 1899 р., та 3000 – у 1909) (Отчет Мариупольской уездной земской управы, 1910, с.78). Це, звісно ж робило важким для жителів віддалених регіонів губернії отримати допомогу, і чим далі регіон знаходився від Катеринослава, тим менше він присилав людей. Так серед 817 пацієнтів лікарні з числа мешканців губернії у 1895 р. 254 – були жителі самого Катеринослава, 108 та 109 – жителі Катеринославського та Новомосковських повітів відповідно, 87 – мешканці Павлоградського, 79 – Александрівського, 69 – Бахмутського, 57 – Слов'яносербського, та 54 – Верхньодніпровського повітів. Часто отримували допомогу і мешканці інших губерній (у 1895 р. наприклад, позагубернські пацієнти склали 25 % від загального числа). Серед губерній по числу психіатричних пацієнтів, що лікувались у Катеринославщині лідирували Орловська, Полтавська, Київська та Могілевська губернії (Отчет управы по больнице за 1895, 1896, с.117-122).

Було зрозуміло, що навіть враховуючи появу нових місць для хворих у наново розбудованій психіатричній лікарні їй все одно буде важко утримувати душевнохворих з усієї губернії. Зрештою, у 1889 р., після її переповнення, губернська управа вирішила додатково побудувати спеціальну психіатричну колонію на 100 чол., придбавши для цього 150 десятин землі поблизу Катеринослава, за рахунок відкриття державного кредиту та допомоги від Міністерства внутрішніх справ (Свод постановлений губернского зем. Собрания, 1914, С.887).

Колонія зрештою була збудована протягом весни та літа 1897 р. в 15-20 верствах від Катеринослава поблизу залізничної станції Одіново. Вона містила 17 будинків(12 з яких були призначені для хворих), конюшню, майстерні, кухню, аптеку пральню та баню. Наприкінці 1897 р. колонія вже утримувала 27 чоловіків та 29 жінок (Отчет по колонии... за 1898 год, 1899, с.2-3).

Особливістю колонії було активне залучення душевнохворих пацієнтів у її життя. Хворі самі зрощували на городі овочі та картоплю, якою харчувались(обсяг землі що оброблялась вже на другий рік існування колонії складав 8 десятин), самі висаджували дерева, та самі займались виробництвом власного одягу. Активна праця винагороджувалась наданням тижневої норми тютюну(1/8 фунтів) та подарунків під час свят. Лікарі зазначали що така праця, особливо в компанії інших хворих, сприяє соціалізації пацієнтів, покращує їх стан здоров'я та волю до життя. Слід позначити що така праця була цілком добровільна, враховуючи м'який режим утримання для більшості мешканців. Займались жителі колонії і ремеслами, серед яких найбільш поширене було взуттєве, де у майстерні могло працювати водночас від 5 до 7 хворих (Отчет по колонии... за 1898 год, 1899, с.5-6).

Пізніше працю душевнохворих стали оплачувати грошима, як у якості винагороди, так і у якості зарплатні, яка могла мати розмір від декількох коп. до 10 руб. на місяць. Свої гроші пацієнти витрачали на власний одяг, смаколики (такі як фрукти, цукерки та насіння), церковні свічки, або надсилали сім'ям чи накопичували на випадок звільнення (Медицинский отчет по колонии ... за 1905 г., 1906, с.38). У 1912 р. система грошових виплат була відмінена, оскільки керівництво колонії вважало її аморальною, та була замінена збільшенням харчових та тютюнових норм, що, тим не менш, ні знизило продуктивність (Труды XI-го губернского съезда, 1914, с.50).

Зі сторони адміністрації колонії приділявся час і відпочинку мешканців. Під час свят влаштовували «бали» - танцювальні вечори між хворими, фізичні ігри (наздоганяння, ігри з м'ячем). Були свята із демонстрацією ліхтаря з картинками, грамофону, спектаклі із участю місцевого хору служителі. Пацієнти також мали доступ до настільних ігор, таких як шашки, доміно, лото та карти (Труди X-го губернского съезда, 1910, с.255-256).

Через наплив душевнохворих у губернську лікарню та її розширення за допомогою матеріальної підтримки губернского земства число жителів колонії почало рости надзвичайно швидкими темпами. Так у 1900 р. їх число становило 129 чол., а у 1902 р. – вже 257. Це певним чином вплинуло на режим колонії, оскільки тепер туди почали відправляти недієздатних та потенційно небезпечних хворих, що потребували постійного нагляду. Устрій колонії, яка до цього мала м'який режим «відкритої двері», потребував облаштування нових, сильніше захищених будівель (Отчет по психиатрической колонии... за 1900-1901 годы, 1902, с.4-7).

Не всі хворі були пристосовані до життя у колонії, і деяких з них повертали до губернської лікарні. Головними причинами цього могли бути нечистоплотність, загострення психозів та приступів епілепсії, а також асоціальна поведінка (підпалення, сексуальні залицяння) (Отчет по психиатрической колонии ... за 1900-1901 годы, 1902, с.24). Коли в колонію почали відправляти більш важких хворих, а лікарня стала ще більш переповненою, стандарти прийому знизились та повертати стали здебільшого нечистоплотних. Через потребу приймати все більше і більше хворих від губернської лікарні колонія була вимушена приймати стариків, людей із важкими формами паралічу та хворих на інші важкі фізичні хвороби, що негативно впливало на загальний стан здоров'я жителів колонії. Захворюваність та смертність їх також підвищувала загальна скученість хворих, яким не вистачало місця у павільйонах, при тому що вони активно будувались (у звіті за 1905 р. зазначалось, що у павільйоні на 8 людей вимушено жити по 14, а павільйони на 50 чол. – можуть займати 75) (Медицинский отчет по колонии ... за 1905 г., 1906, с.21-22).

Враховуючи постійне розширення та постійний прийом нових хворих від Катеринославської психіатричної лікарні, колонія все більше почала перетворюватись на окрему лікарню, де приймали усі різновиди пацієнтів, включаючи агресивних та недієздатних. Саме для важких паралітиків та слабих хворих і були збудовані останні масштабні 19 і 20 житлові корпуси. Число хворих у колонії стрімко зростало, так за період з 1909 по 1913 рр. воно збільшилось із 385 до 728 чол. Це все при тому, що динаміка одужання залишалась повільною (від 5 до 7% одужавших за рік з 1909 по 1912 р.). Окрім гігієнічних проблем пов'язаних із переповненням (серед яких були постійні епідемії туберкульозу), це також призводило до постійних конфліктів між пацієнтами, які часто закінчувались бійками та знищенням майна. Так за 1913 р. у колонії було 1028 випадків бійок та 319 нападів на служителів (Труды XI-го губернского съезда, 1914, с.5-8). Тим не менш керівництво колонії приймало міри з покращення умов життя мешканців, роблячи плани з будівлі каналізації, нового корпусу для розваг, були облаштовані заразні бараки, школи для навчання палатної обслуги та їх дітей (Труды XI-го губернского съезда, 1914, с.3-5).

Після прийняття рішення про будівлю психіатричної колонії було зрозуміло, що процес її заснування не буде швидким тому потрібно вирішити питання нагляду за хворими, на яких не вистачає місця у лікарні. Для цього, за пропозицією гласного Катеринославського губернского зібрання Савицького у 1892 р. вирішено було ввести систему «патронажу» - видача психічнохворих під нагляд жителів приміських сіл, винагороджуючи їх за цей догляд матеріально. Перший хворого віддали у патронаж 29

червня 1893 р., за проханням селянина що сам звернувся до лікарні. Жителі села дізнались про цю практику і вже через два тижні було віддано під нагляд 40 хворих, а до кінця року – 76. Більшість із них – залишались у цих сім'ях. Це дозволило дещо зняти навантаження з лікарні (так у 1894 р. 18,5% хворих було віддано під нагляд) (Отчет управы по больнице за 1894, 1895, с.96-99).

Дозволяли брати лише невиліковних, фізично здорових хворих, що не несли загрозу оточенню. Селянам за нагляд над ними платили від 3 до 6 руб. на місяць (із можливими доплатами за зразковий нагляд), зобов'язуючи доглядати за чистотою та станом одягу хворого а також годувати його не гірше ніж членів власної сім'ї. Залучати душевнохворих до фізичної праці по хазяйству було дозволено, але лише з їх згоди. Заборонялось також застосовувати фізичне та вербальне насильство. Для того, щоб узяти хворого сім'я також повинна була надати до лікарської контори затверджену волосним правлінням заяву, яка доводила що матеріальний стан селян дозволяє утримувати у себе ще одну людину (Отчет управы по больнице за 1894, 1895, с.104-108).

Головним поселенням у патронажній системі було з перших днів її заснування село Лоцманська Каменка, що знаходилось поблизу Катеринослава. Також у цій системі брали участь жителі поселень Краснопілля та Дієвки, але у значно меншій кількості (так серед хворих на патронажі у 1907 р. 135 – жили у Лоцманській Каменці, 4 – у Краснопіллі, 2 – у Дієвці). Здебільшого брали їх до себе великі сім'ї, скоріш за все тому, що мали засоби на їх забезпечення (з 132 сімей що приймали до себе хворих у 1907 р. 103 – мали від 5 до 7 членів) (Медицинский отчет по завдениям для душевнобольных за 1907, 1908, с.300-302).

На лікарській раді 1910 р. було вирішено перенести патронаж з Каменки у інше село, поблизу від колонії, для зручнішого транспортування хворих та звільнення місця для дитячого Каменського притулку. На момент наступної ради у 1913 р., ця міра так і не була втілена у життя, оскільки кидати заможне поселення, у окремих помешканнях якого божевільні утримуються вже багато років було не вигідно як для земських лікарів так і для місцевих мешканців (Труды XI-го губернского съезда, 1914, с.200-203).

Не всі категорії хворих брали на патронатне утримання в однаковій кількості. Серед носіїв тих хворіб, яких селяни остерігалися були епілептики (через те що своїми нападами провокували у селян забобонні страхи), ідіоти (через несприятливі звички як онанізм), хворих на релігійну манію (оскільки селяни часто вступали із ними у релігійні спори), алкоголізмом та маразмом (через нечистоплотність останніх). Серед узятих у патронаж пацієнтів більшість страждали на різні форми недоумства, які залишали їх дієздатними та здатними на певний рівень соціальної взаємодії. Дуже цінувались працюючі пацієнти. За суспільним станом більшість з прийнятих у патронаж божевільних належало до селян. Це пояснялось як тим, що Катеринославщина була здебільшого сільським регіоном, так і тим, що такі хворі були більш привчені до недоліків селянського побуту, та навіть були задоволені поверненням до звичного образу життя. Більшість хворих, яких брали доглядати відносились до вікової категорії від 20 до 60 років, що пояснялось тим, що хворі молодші – зазвичай відносились до тих, що страждали ідіотією, а хворі старіші – були маломобільними та потребували особливого нагляду (Труды XI-го губернского съезда, 1914, с.209-210).

Патронатна система хоча і була інноваційною та фінансово вигідною, мала за собою ряд недоліків, про які, однак не соромились говорити у докладах психіатричні лікарі. Великою проблемою була експлуатація праці божевільних, яких використовували для важкої роботи по хазяйству та навіть у деяких випадках – брали із

собою на батрачні роботи, примушуючи виконувати більшу частину праці, та забираючи собі оплату. Як зазначав лікар Остроумов земство влаштувало при лікарні «неморальну біржу праці». Також дуже часто виникали конфлікти між пацієнтами та сім'ями «патронів», через низькі соціальні навички та загострення окремих психічних хворіб душевнохворих. Через це, за перші 4 роки із 569 чоловік відданих у патронтаж земству довелось повернути 449 назад до лікарні (Герасименко; Черемсин, 2019, с.138-139).

На захист медиків можна зазначити, що вони не тільки визнавали проблеми а і неодноразово ставали на захист пацієнтів. Так у період з 1909 по 1912 р. 33 душевнохворих були переведені до інших доглядачів, через те що селяни їх одягли у лаштунки, утримували в умовах недоїдання та застосовували побої. Окремо слід виділити, що коли пацієнт скаржився на побої чи образи від опікуна до нього завжди прислуховувались, навіть якщо не було свідків цього та хазяї все заперечували (Труды XI-го губернского съезда, 1914, с.214).

Слід зазначити, що хворі які лікувались у вищезазначених закладах Катеринославської губернії могли бути лише малою частиною від загального числа душевнохворих у губернії. Багато хто міг знаходитись на утриманні власних сімей які могли не мати можливості або бажання їх госпіталізувати. За теоретичними підрахунками земських психіатрів лише близько 20 % таких хворих були під наглядом а інші 80 % - знаходились серед населення. Також, далеко не всі божевільні Катеринославщини направлялись у місцеві губернські заклади, оскільки частину небезпечних душевнохворих віддавали на лікування у Херсонську губернію (Писаренко, 1999, с.235-236).

Висновки. Передача сфери догляду за душевнохворими під керівництво земств була взагалі позитивним явищем. Були здійснені заходи з покращення побутових умов таких хворих, створені можливості для надання допомоги більшому числу людей. Окрім розвитку безпосередньо психіатричної лікарні були створені альтернативні міри допомоги пацієнтам, які могли б знизити навантаження на губернську лікарню та її бюджет. Та головне – земські спеціалісти відрізнялись гуманним відношенням до хворих, намагались створити їм комфортні умови для дозвілля, праці, спілкування та соціальної адаптації. На жаль можливостей земств не вистачало для повноцінної допомоги настільки великому числу населення, і за усіма губернськими психіатричними хворими змушений був спостерігати по суті лише один заклад, а специфіка таких хворіб (які були здебільшого невиліковні), тільки сприяла перенавантаженню, що у свою чергу приводило до ряду неприємних наслідків. Те що в таких умовах земство та земські лікарі продовжували боротись за розвиток цієї сфери не може не заслуговувати на повагу.

Бібліографічний список.

- Высочайше утвержденное положение о губернских и уездных земских учреждениях, 1864. *Полное собрание сочинений законов Российской империи*. 2-е собр. 39(1), ст. 40457, с. 2.
- Герасименко, М. В. та Черемсин, О. В., 2019. *Становлення та розвиток Земської медицини Півдня України(60-90 ті роки XIX ст.): монографія*. Херсон : вид-во ФОП Вишемирський В. С.
- Журнал Екатеринославской губернской земской управы. С 2 марта по 1 июля 1867 года. Екатеринослав. Типография Я.М.Чауссаго. 1867. 360 с.
- Лохматова А. Катеринославське земство. Запоріжжя. Тандем-У, 1999. 200 с.

- Медицинский отчет за 1907 р. по всем учреждениям для душевно-больных Екатеринославского губернского земства. Екатеринослав, Типография губернского земства, 1908. 305 с.
- Медицинский отчет по колонии душевно-больных Екатеринославского губернского земства за 1905 г. Екатеринослав. Типография губернского земства, 1906. 77 с.
- Отчет Екатеринославской губ. зем. Управы по губ. зем. больнице за 1894 год. Екатеринослав. Тип-Лит. Губ. Правления, 1895. 153 с.
- Отчет Екатеринославской губ. зем. Управы по губ. зем. больнице за 1895 год. Екатеринослав. Тип-Лит. М.Г.Фишкина, 1896. 168 с.
- Отчет Мариупольской уездной земской управы за 1909 год. Мариуполь: Типография бр. Э. и А.Голдринных, 1910. 215 с.
- Отчет по колонии душевно-больных Екатеринославского губернского земства за 1898 год, 1-й год. сост. Д. Рындовский. Екатеринослав. Тип. губ. земства, 1900. 96 с.
- Отчет по колонии душевно-больных Екатеринославского губернского земства за 1899 год. 2-й год. сост. Д. Рындовский. Екатеринослав. Тип. губ. земства, 1901. 33 с.
- Отчет по психиатрической колонии душевно-больных Екатеринославского губернского земства за 1900-1901 годы. Екатеринослав. Типография губернского земства, 1902 52 с.
- Писаренко Н.Н. Специализированная медицинская помощь в Донбассе (к. XIX - н. XX вв.). *Нові сторінки історії Донбасу: зб. ст. Донець*, 1999. Кн. 7. с. 232-237.
- Постановление XIV очередной сессии Екатеринославского губернского земского собрания, 8-19 декабря 1879 года, с приложениями. Екатеринослав. Губернская тип., 1880
- Систематический свод постановлений Екатеринославского губернского земского собрания 1866-1913 г. Том 1. 1866-1883 г. Екатеринослав: Типография губернского земства, 1914. 1176 с.
- Труды X-го губернского съезда земских врачей и представителей земских учреждений Екатеринославской губернии. 4-13-го марта 1910 года. Т.1.– Екатеринослав: Тип. ТД "Нейте и Мясоедов", 1910. 267 с.
- Труды XI-го губернского съезда земских врачей и представителей земских учреждений Екатеринославской губернии. 20-29-го марта 1914 года. Т.2. Екатеринослав: Тип. К.А.Андрущенко, 1914. 304 с.
- «Учреждения для управления Губерний Всероссийской империи часть первая» *Полное собрание сочинений законов Российской империи. 1-е собр. Т.20 – 1775-1780 г. Отд.1. Ст. 14392. с. 271*

References

- «Visochayshe utverzhdennoe polozhenye o gubernskih i zemskih uchrezhdenyayah». [«Highest approved standing order about the provincial and zemstvo institutions»]. *Polnoye sobranie zakonov Rossiiskoy Imperii. T.39 – 1864 г. OTD.1. Art. 40457. pp. 2 (in Russian)*
- Gerasimenko M.V., Cheremsyn O.V. Stanovlennya ta rozvytok Zemskoy medicini Pivdnya Ukraini(60-90 ti roku XIX st.): monografya [Foundation and development of the Zemstvo medicine in Ukrainian South (60-90's of the XIX): study]. Kherson. Vyd-vo FOP Vyshemyrskyi V.S., 2019. 200 pp. (in Ukrainian)
- Zhurnal Ekaterinoslavskoy Gubernskoy zemskoy upravu. S 2 marta po 1 iyulya 1867 goda [The journal of the Ekaterinoslav provincial zemstvo uprava. From 2 of March to 1 of July]. Ekaterinoslav. Typografya Y.M.Chausskago. 1867. 360 pp. (in Russian)

- Lokhmatova A. Katherinoslavske zemstvo. [Zemstvo of Ekaterinoslav]. Zaporyzhya. Tandem-U, 1999. 200 pp. (in Ukrainian)
- Medicinskiy otcchet za 1907 r. po vsem uchrezhdeniyam dlya dushevno-bolynukh Ekaterinoslavskogo gubernskogo zemstva [Medical report on all mental care institutions of the Ekaterinoslav zemstvo in 1907]. Ekaterinoslav. Typografya gubernskogo zemstva, 1908, 305 pp. (in Russian)
- Medicinskiy otcchet. po kolonii dushevno-bolynukh Ekaterinoslavskogo gubernskogo zemstvo za 1905 g. [Medical report on Ekaterinoslav provincial zemstvo colony for the mentally ill in 1905]. Ekaterinoslav. Typografya gubernskogo zemstva, 1906. 77 pp. (in Russian)
- Otcchet Ekaterinoslav gub. zem. Upravy po gub. zem. bolynitse za 1894 god [Ekaterinoslav provincial zemstvo uprava report on a provisional zemstvo hospital for the 1894]. Ekaterinoslav. Tip-Lit. Gub. Pravleniya. 1895. 153 pp. (in Russian)
- Otcchet Ekaterinoslav gub. zem. Upravy po gub. zem. bolynitse za 1895 god [Ekaterinoslav provincial zemstvo uprava report on a provisional zemstvo hospital for the 1895]. Ekaterinoslav. Tip-Lit. Gub. Pravleniya. 1896. 168 pp. (in Russian)
- Otcchet Mariupolskoy uezdnoy zemskoy upravy za 1909 god [Mariupol county zemstvo uprava report for the 1909]. Mariupol: Tipografya br. E. i A.Goldryukh, 1910. 215 pp. (in Russian)
- Otcchet po kolonii dushevno-bolynukh Ekaterinoslavskogo gubernskogo zemstvo za 1898 god, 1-y god. Sost. D.Ryndovskiy [Report on Ekaterinoslav provincial zemstvo colony for the mentally for the 1898 year, year first. Compiled by D.Ryndovskiy]. Ekaterinoslav. Typografya gubernskogo zemstva, 1900. 96 pp. (in Russian)
- Otcchet po kolonii dushevno-bolynukh Ekaterinoslavskogo gubernskogo zemstvo za 1899 god, 2-y god. Sost. D.Ryndovskiy [Report on Ekaterinoslav provincial zemstvo colony for the mentally for the 1899 year, year second. Compiled by D.Ryndovskiy]. Ekaterinoslav. Typografya gubernskogo zemstva, 1901. 33 pp. (in Russian)
- Otcchet po psichiatricheskoy kolonii dushevno-bolynukh Ekaterinoslavskogo gubernskogo zemstvo za 1900-1901 godu, [Psychiatric Ekaterinoslav provincial zemstvo colony for the mentally ill report for the 1900-1901]. Ekaterinoslav. Typografya gubernskogo zemstva, 1902. 52 pp. (in Russian)
- Pisarenko N.N. Specialisirovanaya medicinskaya pomosh v Donbasse(k. XIX – n. XX vv.). [Specialized medical help in Donbass (end of XX – start of XX centuries)]. Novi storinku istorii Donbasu: zb. ct. Donetsk, 1999. Kn 7. pp.232-237 (in Ukrainian)
- Postanovlenye XIV ocherednoy sessii Ekaterinoslavskogo gubernskogo zemskogo sobraniya, 8-19 dekabrya 1879 goda, s prilozheniyami [Annual XIV session of the Ekaterinoslav provincial zemstvo assembly decree, 8-19 of December 1879 with applications] Ekaterinoslav. Gubernskaya tip., 1880 (in Russian)
- Sistematicheskii svod postanovleniy Ekaterinoslavskogo gubernskogo zemskogo sobraniya 1866-1913 gg. Tom 1. [Ekaterinoslav provincial zemstvo assembly systematical collection of decrees for 1866-1913. Vol 1]. Ekaterinoslav. Typografya gubernskogo zemstva, 1902. 1176 pp. (in Russian)
- Trudy X-go gubernskogo syezda zemskix vrachey i predstaviteley zemskix uchrezhdeniy Ekaterinoslavskoy gubernii 4-13 marta 1910 goda. T.1 [Works of the X provincial congress of Ekaterinoslav province zemstvo doctors and zemstvo institution representatives for the 4-13 of March 1910. Vol.1]. Ekaterinoslav. Tip. TD “Neyte I Myasoyedov”, 1910. 267 pp. (in Russian)
- Trudy XI-go gubernskogo syezda zemskix vrachey i predstaviteley zemskix uchrezhdeniy Ekaterinoslavskoy gubernii 20-29 marta 1914 goda. T.2 [Works of the X provincial

congress of Ekaterinoslav province zemstvo doctors and zemstvo institution representatives for the 20-29 of March 1914. Vol.2]. Ekaterinoslav. Tip. TD “Neyte I Myasoyedov”, 1914. 307 pp. (in Russian)
«Uchrezdeniya dlya upravleniya Guberniy Vserossiyskoy imperii chast pervaya» [«Institutions for the management of All-russian empire provinces part one»] *Polnoye sobranie zakonov Rossiiskoy Imperii. T.20 – 1775-1780 g. Otd.1. st. 40457. pp. 271 (in Russian)*

Стаття надійшла до редакції 17.05.2024 р.

O. Arzamanov

CAREGIVING FOR PATIENTS WITH MENTAL ILLNESSES IN THE SYSTEM OF ZEMSTVO MEDICINE IN EKATERINOSLAV PROVINCE

The article analyses care for the mentally ill during the existence of zemstvo based on the analysis of acts and office documentation of Ekaterinoslav province. The author considers the formation of the system of caregiving for the mentally ill at the beginning of the existence of zemstvos, positive changes in the zemstvo administration in this area in relation to the activities of their predecessors. Three main directions of psychiatric care in the province are identified and studied: through treatment in the provincial psychiatric hospital, in a psychiatric colony, and under the patronage of local peasants, and their development and formation are traced. The author examines the attitude of zemstvo doctors to patients in these institutions, their activities to create a favourable environment for the rehabilitation of patients and improvement of their mental health. Problems that hindered the development of provincial psychiatric care are shown, the main of which was the lack of care facilities for a large number of people, which subsequently led to their overload with patients and deterioration of detention conditions. It is proved that despite this, zemstvo administration and zemstvo doctors continued to work to improve the condition of patients with mental illnesses population.

Key words: Ekaterinoslav province, Ekaterinoslav zemstvo, zemstvo medicine, psychiatry, mentally ill.

УДК 94(477.411)"18":614.25]:050

А. Гедьо
М. Мілютін

СМЕРТЬ ЛІКАРЯ: МОРТАЛЬНІ ПРАКТИКИ НА СТОРІНКАХ КИЇВСЬКОЇ МІСЬКОЇ ПЕРІОДИКИ КІНЦЯ ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті аналізується інформаційний потенціал періодичних видань Києва кінця ХІХ ст. (в першу чергу газета «Киевлянин») як джерело реконструкції траурних заходів - складника міської повсякденності і сприйняття киянами факту смерті лікарів, медиків і активних громадських діячів - М. Стуковенкова, Є. Афанасьєва, І. Чешихіна у 1897 році. Методологічною основою дослідження окрім загальнонаукових і загальноісторичних методів є пресознавчі методи – контент-аналіз і жанрово-видовий. За їх допомогою встановлено різновиди траурних повідомлень, прослідковано періодичність їх друку, виокремлено поширені лексичні кліше. Доведено, що траурні заходи, присвячені видатним медикам, були складним соціокультурним феноменом, який відображав як загальні тенденції розвитку траурної культури в міському середовищі, так і її специфіку в медичній спільноті.

Опрацювання газетних публікацій кінця ХІХ століття дозволяє зробити висновок про те, що смерть видатних лікарів у Києві була не лише особистою трагедією, а й суспільною подією, яка відображала складні взаємозв'язки між людиною, суспільством та культурою. Публікації в пресі дозволяють реконструювати структуру та зміст траурних заходів, визначити їхню тривалість, коло учасників та символіку. Соціальний статус померлого лікаря впливав на масштабність і урочистість траурних заходів, а також на коло учасників.

Ключові слова: Київ, газети, «Киевлянин», повсякдення, мортальні практики, лікар, смерть, некролог, М. Стуковенков, Є.Афанасьєв, І. Чешихін.

DOI 10.34079/2226-2830-2024-15-39-18-28

Ставлення суспільства до смерті та мертвих – це дзеркало його моральних цінностей і світогляду. Смерть близької людини є кризовою ситуацією для родини та соціального оточення небіжчика. У місті ж, де ритуальні практики часто делеговані професійним службам та внаслідок швидкого темпу життя стандартизовані, усвідомлення смерті ускладнюється через мінімізацію прямого контакту з померлим, тому нової актуальності набувають питання мортальних практик в урбанізованому суспільстві.

Лікарі в Києві наприкінці ХІХ ст. були не лише медичними працівниками, а й важливими фігурами громадського життя. Як професіонали вони надавали медичну допомогу населенню, брали активну участь у наукових дослідженнях, викладали в університеті та були членами міської думи. Таким чином, поєднуючи професійну діяльність із громадською, лікарі виступали інтелектуальною елітою міста, впливаючи на різні сфери його життя. Смерть такого лікаря була значною подією, яка відбивалася на сторінках місцевої преси, підтверджуючи важливе місце медиків у суспільстві того часу.

Аналіз газетної періодики, як ключового комунікаційного простору кінця ХІХ ст. дозволяє реконструювати настрої та вподобання читацької аудиторії, ідентифікувати події, які впливали на темпи міського життя, а також дослідити широкий спектр соціально-економічних, релігійних та історичних проблем, що формували міське середовище та менталітет мешканців. До таких важливих подій слід зараховувати і

смерть відомих киян, зокрема лікарів, коли у місті активізувалися короткострокові звичаї і практики, які порушували київську буденність, а отже впливали на сприйняття міста його мешканцями, змінювали його ментальний простір.

У контексті урбаністичних студій на сьогодні, найбільш повним джерелознавчим дослідженням преси Києва є робота О. Левчук «Газетна періодика Києва як джерело дослідження міського повсякдення (1905-1914 рр.):» (Левчук, 2018). Праця Т. Водотики «Історія повсякдення. Київ. Початок ХХ століття» (Водотика, 2020) є актуальним розширенням сучасних киевознавчих студій. Авторка не тільки простежує зміни архітекτονіки міста в умовах індустріалізації, а аналізує діяльність тогочасних міських голів Києва – Василя Проценка і Іполита Дьякова – лікарів за освітою. Прикладом біографічних розвідок про киян-медиків є статті О. Ільїної (Ільїна, 2013), Д. Назаренка (Назаренко, 2021), М. Мілютіна (Мілютін, 2023).

Тема смерті у вітчизняній історіографії репрезентована етнографічними розвідками І. Беньковського «Смерть, погребение и загробная жизнь по понятию и верованию народа» (Беньковский, 1896), Х. Вовка «Студії з етнографії та антропології» (Вовк. 1995), О. Воропая «Звичаї нашого народу» (Воропай, 1958). Широкому колу міждисциплінарних питань присвячена монографія К. Мирончак «Зустріч зі смертю: способи організації життєвого досвіду», де центральним є вплив страху смерті на життя людини та способи його переживання, а також культурологічний і соціально-психологічний виміри смерті. Дослідниця пропонує систему класифікації практик і моделей до яких вдається людина, відчуваючи страх смерті і переживаючи зіткнення з нею у своєму житті (Мирончак, 2020).

Метою дослідження є можливість реконструкції траурних заходів, пов'язаних з смертю лікарів, у контексті міського повсякдення, спираючись на відомості найтиражованішої київської газети «Киевлянин».

Пласт газетної інформації, що стосується теми смерті лікаря можна умовно поділити на: повідомлення про смерть та розклад скорботних заходів; замітки про їх перебіг; некрологи і статті-пошанування.

У 1897 році київське суспільство втратило трьох представників медичної галузі - Михайла Стуковенкова – дерматовенеролога, професора Київського університету; Євгена Афанасьєва – доктора медицини, дійсного статського радника та професора Київського університету; Ізмаїла Чешихіна – першого у Києві гімназичного лікаря, керівника медичної частини амбулаторії Товариства надання допомоги хворим дітям.

Кожного з них забрали хвороби. Ізмаїл Чешихін помер 1 липня 1897 року від грипу. «На початку минулого тижня він застудився і захворів інфлюенцею. Не дивлячись на нездужання, він продовжував відвідувати хворих. Як наслідок такої необережності хвороба ускладнилась грипозним запаленням легенів і звела І.В. Чешихіна в могилу»¹ – повідомляється у некролозі.

Причиною смерті Євгена Афанасьєва 21 лютого 1897 року був нефрит. «Афанасьєв страждав на подагру, напади якої з плином часу посилювалися. Перші ознаки руйнування нирок з'явилися у жовтні минулого року. Для полегшення недугу застосовувалося молочне лікування, adonis і деякі інші медикаменти ... але процес руйнування нирок стрімко розвивався, стан хворого погіршувався і, насамкінець сталося зараження крові продуктами розпаду...»² - повідомляв доктор Косткевич у доповіді на засіданні Товариства київських лікарів.

¹ І.В. Чешихин (Некролог). *Киевлянин*. 1897. № 180. 2 липня. С. 1.

² Заседание киевского общества врачей. *Киевлянин*. 1897. № 62. 3 березня. С. 4.

Михайло Стуковенков пішов з життя 2 березня 1897 року. Його смерть вирізнялася не пересічністю обставин, що їй передували. У день кончини 2 березня Михайло Стуковенков був присутній на урочистому засіданні з нагоди відкриття Київського фізико-медичинського товариства, де був обраний головою. «Під час промови проф. М.І. Стуковенков сильно зблід і кашель заважав йому говорити»³. Він залишив зібрання у супроводі кількох колег. Після завершення заходу серед учасників почалися ширитися чутки про смерть професора Стуковенкова: «На жаль ця звістка підтвердилася і голова товариства, котрий ще в 35 на другу звертався з промовою, о 2 години пішов у засвіти»⁴.

З метою інформування широкого загалу про смерть видатних громадян Києва активно використовувалися можливості міської періодики. Газети не лише фіксували факт смерті, а й відтворювали складну систему соціальних ритуалів, пов'язаних із прощанням: публікували некрологи, описували похоронні церемонії та інші меморіальні заходи, тим самим формуючи колективну пам'ять та створюючи образ померлого як знакової постаті для міста.

Перше повідомлення про смерть публікувалося від імені родини померлого або громадської організації до якої він належав. Зазвичай його розміщували на першій сторінці випуску у чорному обрамленні. Такі траурні повідомлення були доволі формальними, проте не позбавленими потрібних для цієї ситуації емоційних зворотів. Структура їх була наступною: хто повідомляє суспільство про смерть: «Надія Олександрівна Афанасьєва з дітьми з душевною скорботою повідомляють...»⁵, у випадку якщо померлий був громадським діячем, окрім родинного повідомлення, могло бути повідомлення від організації: «Комітет Товариства сповіщає про справжню втрату членів і лікарів Товариства і запрошує вшанувати пам'ять покійного присутністю своєю на панахидах і погребінні»⁶. З першої траурної публікації читач дізнавався про розклад жалобних і поховальних заходів.

Некрологи, опубліковані в київській пресі кінця XIX століття, є цінним джерелом для дослідження суспільних практик і культурних традицій того часу. Аналіз цих текстів дозволяє простежити особливості жанру некрологу, його функції в інформаційному просторі міста та особливості оформлення. Публікація некрологу у найближчі дні після смерті мала інформаційну і ритуальну функції. З нього читач дізнавався докладні біографічні відомості про небіжчика – походження, навчання, професійну діяльність, участь в громадському житті. Саме некролог формував у пересічного містянина образ померлого.

Михайло Стуковенков, який походив з династії медиків – батько його був магістром фармації, перші роки своєї кар'єри присвятив військовій медицині у часи російсько-турецької війни 1877-1878 років. «Після взяття Плевена М.І. Стуковенкову була доручена відповідальна посада, керівництво санітарною частиною міста і полоненою армією Османа-паші, а також облаштування шпиталів у Плевні для турок»⁷.

Медик у суспільному житті - це не тільки лікар і педагог, але й громадський діяч, представник влади. Євген Афанасьєв і Михайло Стуковенков займали посади гласних міської думи, і зробили чимало добрих справ для міста. Серед заслуг Євгена Афанасьєва - клопотання щодо міського благоустрою і побудови лікарні для чорноробів: «Необхідність каналізації Є. Афанасьєв обґрунтував, як єдиний раціональний засіб для оздоровлення

³ Открытие Киевского физико-медицинского общества. *Киевлянин*. 1897. № 62. 3 березня. С. 3.

⁴ Там само.

⁵ Евгений Иванович Афанасьев. *Киевлянин*. 1897. № 53. 22 лютого. С. 1.

⁶ Измаил Васильевич Чешихин. *Киевлянин*. 1897. № 180. 2 липня. С.1.

⁷ Професор М.И. Стуковенков (Некролог). *Киевлянин*. 1897. № 62. 3 березня. С. 3.

міста і поліпшення гігієнічно-санітарного становища мешканців. У цьому відношенні кияни особливо зобов'язані покійному»⁸. М. Стуковенков, в свою чергу, в пам'яті киян залишився як активний організатор медичних товариств: «В останні два роки він посилено працював в товаристві боротьби з заразними хворобами, в якості члена ради і товариша голови і організував Фізико-медичне товариство»⁹ – йшлося у некролозі про професора Стуковенкова.

У некролозі Ізмаїлу Чешихіну зазначалося, що він був висококваліфікованим фахівцем у галузі дитячих хвороб. Протягом 35 років він обіймав посаду лікаря 1-ї Київської гімназії, демонструючи відданість педагогічній діяльності. Паралельно І. Чешихін активно займався громадською роботою, будучи членом Київського відділення попечительства імператриці Марії про сліпих. Вагомий внесок він зробив у створення Товариства допомоги хворим дітям, заснованого у 1891 році за його безпосередньої участі. «Своїм розвитком і популярністю серед найбільш бідної частки населення міста товариство найбільш завдячує покійному»¹⁰ - йшлося у некролозі.

Якщо плідна праця на користь суспільства відзначалася державними нагородами, це обов'язково згадувалося в некролозі. Орденами Св. Володимира 4 ст. і Св. Станіслава 2 ст. були нагороджені Михайло Стуковенков і Ізмаїл Чешихін. Крім того, за участь у російсько-турецькій війні 1877-78 рр. М. Стуковенков був відзначений турецьким орденом Меджида 3 класу і Румунським хрестом.

Повертаючись до розкладу траурних заходів, можемо констатувати, що їх перебіг можна укласти в наступну схему: панахиди за місцем проживання, винос небіжчика до місця прощання і власне похорон на кладовищі – усі заходи, від дня смерті до поховання, могли тривати від трьох днів і більше, в залежності від особистих обставин родини померлого.

У випадку М.І. Стуковенкова, від дня кончини 2 березня до похорону 8 березня пройшло шість днів. Така значна затримка пояснювалася відсутністю в Києві найближчих родичів померлого. До приїзду дружини та дочки М.І. Стуковенкова в будинку за адресою Університетський спуск, 11, щоденно відправлялися панахиди. З метою консервації тіла було проведено процедуру бальзамування, в ході якої було встановлено причину смерті – гостра серцева недостатність¹¹.

Детальний опис похоронних заходів можемо прочитати у замітках з типовим заголовками «Виніс тіла...», «Погребіння...».

Процесія перенесення померлого лікаря з помешкання до храму була структурована за певними правилами і включала в себе низку символічних дій. Цей ритуал, що мав урочистий характер, розпочинався коротким заупокійним богослужінням у будинку покійного, яке зазвичай відбувалося за участі значної кількості людей. Участь у процесії брали представники різних соціальних груп: студенти, колеги, шанувальники, родина, а також представники влади та міської інтелігенції. Такий склад учасників свідчив про високий соціальний статус померлого і суспільну значимість події. «Весь Університетський спуск, Бульварна вулиця і Велика Володимирська покрились народом»¹² – на церемонії пам'яті М. Стуковенкова.

На скорботній церемонії пам'яті Є. Афансьєва були присутні київський губернатор, граф О. Ігнат'єв, попечитель Київського навчального округу В. Вельямінов-

⁸ Професор Е.І. Афансьєв (Некролог). *Киевлянин*. 1897. № 53. 22 лютого. С. 3

⁹ Професор М.І. Стуковенков (Некролог). *Киевлянин*. 1897. № 62. 3 березня. С. 3.

¹⁰ І.В. Чешихін (Некролог). *Киевлянин*. 1897. № 180. 2 липня. С. 2.

¹¹ Панихида по М.І. Стуковенкову. *Киевлянин*. 1897. № 63. 4 березня С. 2.

¹² Вынос тела профессора М.І. Стуковенкова. *Киевлянин*. 1897. № 67. 8 березня. С. 3.

Зернов, ректор університету Св. Володимира Ф. Фортинський, міський голова С. Сольський, численні колеги лікарі та студенти¹³.

Власне процесія з прахом М. Стуковенкова є показовою для заходів такого характеру: «студенти університету несли кришку гроба; домовину на руках несли до церкви колеги, студенти і родичі покійного. За ними йшла сила силенна людей, погребальна колесниця вся вкрилася вінками, букетами живих квітів і траурними стрічками»¹⁴.

Участь студентів університету можна трактувати як безперервність наукової традиції та шану до померлого вчителя. Наявність численних вінків та квітів свідчили про високий соціальний статус М. Стуковенкова та повагу, яку він користувався серед колег, учнів та громадськості. Образ похоронної колісниці, вкритої квітами та траурними стрічками, відповідав загальноприйнятим похоронним ритуалам того часу і підкреслював урочистий характер прощання. Такий розмах похоронних заходів свідчить про те, що смерть М. Стуковенкова була сприйнята суспільством як значна втрата.

Вінок, як невід'ємний атрибут траурних церемоній кінця ХІХ століття, мав глибоке символічне значення. Він уособлював циклічність життя і смерті, вічну пам'ять про померлого та шану до його земного шляху. Його до гробу могли підносити як особи, з якими спочилого пов'язували якісь відносини, так і організації і товариства до яких був дотичний померлий лікар.

Похорон Євгена Афанасьєва став свідченням широкого кола його професійних та соціальних зв'язків. Вінки, що прикрашали могилу, були піднесені від представників міської адміністрації, Київського університету, медичних товариств, благодійних організацій, а також від відомих меценатів Пелагеї та Ніколи Терещенків. Такий широкий загал учасників похорону підтверджує високий соціальний статус померлого та його значний внесок у розвиток міста. «Всього до гробу було покладено близько тридцяти вінків, і їх довелося розмістити на спеціальну колісницю, що їхала за колісницею з гробом покійного»¹⁵.

Вибір храму для проведення релігійних обрядів мав символічний зміст. Так, Ізмаїл Чешихін, більшу частину своєї професійної діяльності пов'язаний з Першою київською гімназією, був принесений до Свято-Миколаївської гімназійної церкви. Професор Київського університету Михайло Стуковенков до Свято-Володимирської університетської церкви, а Євген Афанасьєв – до Володимирського собору.

Після прибуття траурної процесії до храму відбувалася панахида, яка завершувала перший етап похоронних ритуалів. Зазвичай, на наступний день служилася заупокійна літургія, на яку запрошувалися представники влади, громадські діячі, студенти та родичі покійного. Церемонія прощання, що відбувалася після літургії, могла мати різні формати. Наприклад, у випадку з Євгеном Афанасьєвим вона проходила безпосередньо у храмі, тоді як труна професора Михайла Стуковенкова була встановлена в університетському аванзалі, що підкреслювало його значний внесок у розвиток вищої освіти.

Прощальні промови традиційно містили розгорнуті вступи, насичені емоційно забарвленими епітетами та метафорами, такими як «неочікувана і передчасна смерть», «трагічна подія». Ці мовні звороти використовували для підкреслення гостроти втрати та вираження глибокого суму. Драматизм виступів посилювався використанням пауз, інтонаційних акцентів та навіть переривання мови, що створював ефект широти та емоційності оратора. Основна увага у прощальних промовах приділялася чеснотам

¹³ Вынос тела профессора Евгения Ивановича Афанасьева. *Киевлянин*. 1897. № 55. 24 лютого. С. 2.

¹⁴ Вынос тела профессора М.И. Стуковенкова. *Киевлянин*. 1897. № 67. 8 березня. С. 3.

¹⁵ Вынос тела профессора Евгения Ивановича Афанасьева. *Киевлянин*. 1897. № 55. 24 лютого. С. 2.

померлого та його внеску у розвиток міської громади. Оратори детально описували риси характеру, досягнення та добрі справи покійного, підкреслюючи його позитивний вплив на оточення. Таким чином, похоронна промова виконувала не лише ритуальну функцію, а й мала виховне значення, спонукаючи слухачів до наслідування високих моральних ідеалів.

Важливим аспектом прощальних промов була їх соціальна функція. Вони сприяли консолідації міської громади, підкреслюючи єдність і взаємопідтримку у складні часи. Оратори часто зверталися до загальнолюдських цінностей, використовуючи біблійні цитати та філософські афоризми, аби надати промовам універсального характеру та підкреслювали вічність людського духу. Пафосність і емоційність виступів були спрямовані на створення атмосфери піднесеності та поваги до померлого.

Міський голова Степан Сольський на прощанні з Є. Афанасьєвим, вшанував діяльність покійного на посаді гласного думи, наступними словами: «...в хвилини необхідні ти віддавався цьому служінню усіма силами свого духу...З мужністю героя ти відстоював положення, у доцільності яких для нашого міста ти був впевнений»¹⁶.

Обставини смерті Михайла Івановича Стуковенкова під час урочистого відкриття Фізико-медичного товариства стали предметом численних риторичних інтерпретацій. У прощальних промовах його смерть набула героїчного ореолу, порівнювалася зі смертю воїна на полі бою чи жреця під час священнодійства. Так, у промові, присвяченій його пам'яті, зазначалося: «...серед урочистостей досягнутої справи ти уражений раптовою смертю! ...ти раптово пав, як падає від вражої кулі герой, що підняв переможний прапор на завойованій позиції»¹⁷, «він пав як жрець підчас жертвоприношення»¹⁸. Подібні метафори вказували на спробу підкреслити безмежну відданість М. Стуковенкова науці та громадській справі. Вони також вписувалися в загальний ідеологічний контекст епохи, який ідеалізував фігуру вченого-мученика, що віддав життя за розвиток науки та просвіти.

Професор Павловський, надаючи більш детальний опис останніх хвилин життя свого колеги, підкреслив трагічний контраст між загальними урочистостями і внутрішнім станом вмираючого вченого: «Катастрофа наближалася... Ти довів новому товариству твої вірування, твої принципи, які воно збереже свято...Ти благословив його в нову путь-дорогу...Ти пішов... Там, в коридорі оточений товаришами, ти казав нам: «я помираю», а за стіною лунали оплески твоєї блискучій промові. Як це трагічно, сповнене крижаного жаху у перші хвилини»¹⁹.

Професор Сікорський у своїй прощальній промові торкнувся дуже делікатного і в той же час важливого питання розтину покійного, яке мало не лише наукове, але й символічне значення. «Скромний, бездиханний, але з чесним відкритим обличчям, покійно віддався ти нашому суду; ти показав нам внутрішні органи твого тіла – об'єктивні свитки твого чесно прожитого життя»²⁰. Ці слова підкреслювали, що навіть після смерті людина залишається предметом наукового пізнання. Водночас, акцент на повазі до тіла померлого свідчить про відданість гуманістичним цінностям. Це унаочнює як професійні обов'язки лікаря перепліталися з особистими переживаннями, а медичний акт розтину набував ритуального характеру. Поважне ставлення до померлого колеги, сприйняття його тіла як носія індивідуальної історії були головною ідеєю промови.

¹⁶ Погребение профессора Е.И. Афанасьева. *Киевлянин*. 1897. № 56. 25 лютого. С. 3.

¹⁷ Погребение профессора М.И. Стуковенкова. *Киевлянин*. 1897. № 68. 9 березня. С. 4.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Там само.

²⁰ Там само.

У процесі розтину було встановлено, що в часи російсько-турецької війни 1877-1878 рр., М. Стуковенков переніс висипний тиф і дунайську лихоманку, що мало невідворотні наслідки і відбилося на стані його організму. «Після цього ми дивуємося вже не тому, що ти пішов так передчасно, ми дивуємося, як ти міг працювати, несучи в собі хронічний невиліковний недуг»²¹ – підсумував результати розтину Сікорський.

Характерною рисою промов під час похоронних церемоній того періоду було широке використання християнської символіки та біблійних цитат. Оратори часто зверталися до покійного як до «спочилого у Христі брата», закликаючи присутніх до «надгробного ридання» та висловлюючи бажання аби покійний був «вінчаний Господом вінцем нев'янучої слави». У своїх промовах вони цитували Святе Письмо, зокрема Євангеліє від Іоанна (XV:13), де йшлося про найвищий прояв любові – віддання життя за друзів.

Заклучна частина промов, як правило, містила традиційні формули прощання, такі як «мир праху твоєму», «вічна пам'ять» та «уклін праху твоєму». Ці стійкі вирази відображали поширені уявлення про загробне життя та місце покійного у релігійній свідомості того часу.

Останнім етапом траурної церемонії була хода до кладовища і власне поховання. За своїм характером вона була подібна до першої ходи від будинку до церкви напередодні. Професора Михайла Стуковенкова поховали на Аскольдовій могилі, лікаря Ізмаїла Чешихіна на Байковому цвинтарі. Професор Євген Афанасьєв знайшов спочинок на кладовищі Видубицького монастиря. Від Володимирського собору процесія з його тілом йшла маршрутом Бібіковський бульвар – Велика Володимирська – Хрещатик – Олександрівська вулиця – повз Лаври до Видубицького монастиря. Заупокійну літію відслужили біля Університету і в монастирі перед спуском в могилу.

У найближчому випуску газет після похорон від імені родини померлого розміщували повідомлення подяки: «Доньки покійного Ізмаїла Васильовича Чешихіна приносять душевну подяку усім товаришам-лікарям, які виявили сердечне відношення до покійного їх батька, друзям і знайомим які вшанували його пам'ять»²². Повідомлення схожого змісту розмістили дружина і донька М. Стуковенкова – Ольга та Єлизавета²³.

Пам'ять про померлого лікаря не помирала разом з ним, а продовжувала жити у міському середовищі. Це увиразнювалося у панахидах з нагоди різниці смерті, про які повідомляли городян на сторінках газет. «У вівторок, 2 вересня, в піврічний день кончини професора Михайла Івановича Стуковенкова буде відслужена панахида на Аскольдовій могилі у 2 години дня»²⁴. Іноді, церква, де проходила панахида набувала символічного значення. Враховуюче те, що Ізмаїл Чешихін був членом Київського відділення попечительства імператриці Марії про сліпих – панахида у сороковий день з дня його відходу відбувалася у церкві Київського училища сліпих²⁵.

Професійні медичні спільноти кінця XIX століття приділяли значну увагу збереженню пам'яті про своїх померлих членів. Свідченням цього є засідання Товариства боротьби з заразними хворобами, на якому було вшановано пам'ять М. Стуковенкова та Є. Афанасьєва. Професори Г. Рейн та М. Бронгаупт у своїх доповідях представили

²¹ Там само.

²² Дочери покойного Измаила Васильевича Чешихина... *Киевлянин*. 1897. № 182. 4 липня. С. 1.

²³ Ольга Николаевна и Елизавета Михайловна Скруковенковы... *Киевлянин*. 1897. № 72. 13 березня. С. 1.

²⁴ Во вторник, 2 сентября... *Киевлянин*. 1897. № 72. 13 березня. С. 1

²⁵ Завтра, в сороковой день кончины... *Киевлянин*. 1897. № 72. 13 березня. С. 1

всебічний аналіз наукової та громадської діяльності померлих колег, підкресливши їхній значний вплив на розвиток української медицини²⁶.

24 квітня 1897 р. з доповіддю «Огляд наукової діяльності проф. М.І. Стуковенкова і його клініки» до учасників засідання Фізико-медичного товариства звернувся приват-доцент доктор Нікольський. Він зазначив, що Михайло Стуковенков перший в імперії виявив і описав низку шкірних захворювань: листовидна пухирчатка (*pemphigus foliaceus*), риносклерому (*Rhinosclerome*), грибову інфекцію (*Mycosis fungoides*), саркому Кашоші (*sarcoma pigmentonum Kaposi*). Саме йому належить вдосконалення ртутного методу лікування сифілісу – «головна сутність лікування сифілісу – це введення ртуті в кров, при чому від кількості і швидкості введення ртуті в кров залежить успішність чи неуспішність лікування»²⁷.

Доповідач також зазначив, що впродовж 14 років з 1884 по 1897 рік покійний очолював Київську дерматологічну клініку, яка до його приходу перебувала в скрутному становищі. Результатами його управління стало потужне розширення наукових, клінічних і матеріальних потужностей закладу: «Якісна постановка клінічної справи приваблювала в клініку як велику кількість хворих з найвіддаленіших міст Росії, з найтяжкими і у той самий час цікавими в науковому відношенні формами хвороб, так і велику кількість молодих лікарів...»²⁸. І зрозуміло, що присутність такого науково-клінічного центру в Києві, не могло не вплинути на розвиток дерматологічної галузі: «У цей час в усіх лікарнях існують спеціальні кабінети і прийом означених хворих проводять майже виключно учні покійного професора»²⁹.

Смерть Михайла Стуковенкова призвела до необхідності заміщення вакантних посад як у науковій, так і в адміністративній сферах. Так, на засіданні ради Київського університету С. Томашевський був обраний кандидатом на катедру сифілідології та дерматології. Його обрання, ймовірно, було обумовлене не тільки науковими досягненнями, але й підтримкою впливових колег у науковому товаристві. Паралельно з цим, місце гласного міської думи, яке займав М. Стуковенков, посів М. Сегет, керуючий Товариством взаємного кредиту³⁰.

Висновки

Аналіз газетних публікацій кінця XIX століття дозволяє зробити висновок про те, що смерть видатних лікарів у Києві була не лише трагедією родини, а й суспільною подією, яка відображала складні взаємозв'язки між людиною, суспільством та культурою. Траурні заходи, присвячені цим подіям, були багатограними соціокультурними феноменами, які відображали як загальні тенденції мортальних практик, так і специфічні особливості медичної спільноти.

Газети відігравали важливу роль у формуванні громадської думки, фіксуючи та поширюючи інформацію про траурні заходи. Некрологи та статті-пошанування детально описували життя і досягнення померлого, підкреслюючи його внесок у розвиток медицини та суспільства. Публікації про похоронні церемонії містили інформацію про місце проведення, учасників, ритуали та промови. Прощальні промови відображали ставлення колег, учнів та громадськості до померлого, підкреслюючи його особисті та професійні

²⁶ Общее собрание членов Общества для борьбы с заразными болезнями. *Киевлянин*. 1897. № 76. 17 березня. С. 3

²⁷ Обзор научной деятельности проф. М. И. Стуковенкова и его клиники. *Киевлянин*. 1897. № 121. 3 травня. С. 4-5.

²⁸ Обзор научной деятельности проф. М. И. Стуковенкова и его клиники. *Киевлянин*. 1897. № 121. 3 травня. С. 4-5.

²⁹ Там само.

³⁰ На место скончавшагося 2 марта гласного думы... *Киевлянин*. 1897. № 64. 5 березня. С. 4.

якості. Публікації про траурні заходи не просто фіксували факти, а й створювали певний образ ідеального лікаря, визначали норми поведінки в траурних ситуаціях та сприяли консолідації міської громади.

Смерть лікаря в контексті міського повсякдення сприймалася не лише як втрата професіонала, а й як втрата члена громади і викликала широкий резонанс і потребу в колективному вираженні скорботи. Таким чином, смерть лікаря ставала важливим елементом соціальної практики, що відбивалася у міській культурі. Смерть видатного лікаря спричиняла втрату авторитетної фігури в суспільстві та медичній спільноті. Траурні заходи дозволяли висловити скорботу, віддати шану померлому та консолідувати медичну спільноту.

Дослідження мортальних практик кінця XIX століття демонструє, що смерть була не лише біологічним фактом, а й складною соціальною практикою, інтегрованою в міську культуру. Це дозволяє глибше зрозуміти соціальні та культурні процеси того часу, а також сприяє збереженню історичної пам'яті про видатних діячів української медицини.

Бібліографічний список

- Беньковский, И., 1896. Смерть, погребение и загробная жизнь по понятию и верованию народа. *Киевская старина*, 54, с. 229–261.
- Вовк, Х., 1995. *Студії з української етнографії та антропології*. Київ : Мистецтво.
- Водотика, Т., 2020. *Історія повсякдення. Київ. Початок XX століття*. Харків : Фоліо.
- Воропай, О., 1958. *Звичаї нашого народу: етнографічний нарис [у 2 т.]*. Мюнхен : Українське видавництво.
- Ільїна, О., 2013. Науково-освітня та організаційна діяльність професора М. І. Стуковенкова. *Історія науки і техніки* [онлайн]. 3(3), с. 157–165. Доступно: <<https://hst-journal.com/index.php/hst/article/view/359>>
- Левчук, О., 2018. *Газетна періодика Києва як джерело дослідження міського повсякдення (1905-1914 рр.)*. Дисертація. Кандидат історичних наук. Київський національний університет ім. Тараса Шевченка.
- Мирончак, К., 2020. *Зустріч зі смертю: способи організації життєвого досвіду*. Кропивницький : Імекс-ЛТД.
- Мілютін, М., 2023. Лікарі Києва кінця XIX ст. на сторінках міської періодики: соціальний вимір: Драгоманівські історичні студії: зб. наук. праць молодих істориків, 8(12), с. 114-118.
- Назаренко, Д., 2021. Професор Євген Афанасьєв – видатний клініцист і громадський діяч Києва. *Ukrainian Medical News*, 1, с. 75–76. Доступно: <<https://umv.com.ua/index.php/journal/article/view/293>>

References

- Benkovskiy, Y., 1896. Smert, pohrebenye y zahrobnaia zhyzn po poniatyiu y verovanyiu naroda. [Death, burial and afterlife according to the concept and belief of the people.]. *Kyevskaia staryna*, 54, s. 229–261. (in Russian).
- Ilina, O., 2013. Naukovo-osvitnia ta orhanizatsiina diialnist profesora M.I. Stukovenkova. [Scientific, educational and organizational activities of Professor M. I. Stukovenko *Istoriia nauky i tekhniky* [online], 3(3), pp. 157–165. Available at: <<https://hst-journal.com/index.php/hst/article/view/359>> (in Ukrainian)
- Levchuk, O., 2018. *Hazetna periodyky Kyieva yak dzherelo doslidzhennia miskoho povsiakdennia (1905–1914 rr.)*. [Newspaper periodicals of Kyiv as a source of research into the city's everyday life (1905-1914)]. PhD Dissertation. Taras Shevchenko National University of Kyiv (in Ukrainian).

- Miliutin, M., 2023. Likari Kyieva kintsia XIX st. na storinkakh miskoi periodyky: sotsialnyi vymir: [Doctors of Kyiv at the end of the 19th century. on the pages of the city periodical: social dimension]. *Drahomanivski istorychni studii: zb. nauk. prats molodykh istorykiv*, 8(12), s. 114-118. (in Ukrainian).
- Myronchak, K., 2020. *Zustrich zi smertiu: sposoby orhanizatsii zhyttievoho dosvidu. [Meeting with death: ways of organizing life experience]*. Kropyvnytskyi : Imeks-LTD. (in Ukrainian).
- Nazarenko, D., 2021 Profesor Yevhen Afanasiev – vydatnyi klinitsyst i hromadskyi diiach Kyieva. [Professor Yevhen Afanasyev is an outstanding clinician and public figure in Kyiv.] *Ukrainian Medical News*, 1, pp. 75–76. Available at: <<https://hst-journal.com/index.php/hst/article/view/359>> (in Ukrainian).
- Vodotyka, T., 2020 *Istoriia povsiakdennia. Kyiv. Pochatok XX stolittia. [History is everyday. Kyiv. The beginning of the XXth century]*. Kharkiv: Folio. (in Ukrainian).
- Voropai, O., 1958 *Zvychai nashoho narodu: etnografichni narys [u 2 t.]*. [Customs of our people: an ethnographic essay (in 2 vols.)] Miunkhen: Ukrainske vydavnytstvo (in Ukrainian).
- Vovk, Kh., 1995. *Studii z ukrainskoi etnografii ta antropologii. [Studies in Ukrainian ethnography and anthropology]*. Kyiv : Mystetstvo (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 17.05.2024 р.

A. Hedo
M. Miliutin

THE DEATH OF A DOCTOR: MORTUARY PRACTICES IN KYIV CITY PRESS AT THE END OF THE 19TH CENTURY

This article highlights that attitude toward death and the deceased demonstrating moral norms and a fundamental factor reflecting views of any society. Death and burial represent a crisis situation, primarily for the family unit and other social groups associated with the deceased (local, professional, etc.). In this context, the informational potential of Kyiv's periodicals from the late 19th century (especially the "Kievlyanin" newspaper) is analyzed as a source for reconstructing mourning practices—an integral part of urban daily life—and how the citizens of Kyiv perceived the deaths of doctors, medical professionals, and active public figures such as M. Stukovenkov, Ye. Afanasiev, and I. Cheslykhin in 1897.

The study's methodological foundation includes both general scientific and historical methods, as well as press analysis techniques, such as content analysis and genre analysis. These methods helped identify different types of mourning notices, track the frequency of their publication, and distinguish common lexical clichés. The research demonstrates that mourning practices for renowned medical professionals were complex sociocultural phenomena, reflecting broader trends in urban mourning culture as well as specific characteristics within the medical community.

Study of late 19th-century newspaper publications reveals that the death of prominent doctors in Kyiv was not only a personal tragedy but also a public event, reflecting the complex interrelations between individuals, society, and culture. The mourning rituals surrounding these events were multifaceted sociocultural phenomena, mirroring both the overall trends in mourning culture and the specific characteristics of the medical profession.

Press publications allow for the reconstruction of the structure and content of mourning ceremonies, determining their duration, the circle of participants, and the

symbolism involved. The social status of the deceased doctor influenced the scale and solemnity of the mourning events, as well as the range of participants involved.

The findings contribute to the understanding of urban history in relation to mortuary practices, revealing the role of doctors in society, the perception of their deaths as unifying events, and confirming the press's role in both information dissemination and memorialization.

Keywords: *Kyiv, newspapers, “Kievlyanin”, daily life, mortuary practices, doctor, death, obituary, M. Stukovenkov, Ye. Afanasiev, I. Cheshykhin.*

УДК: 908(477.54)"17/18":910.2

О. Іванюк
М. Пономарьова

МІСТО ХАРКІВ У ОСТАННІЙ ЧВЕРТІ XVIII У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.: ВІЗІІ МАНДРІВНИКІВ

У статті розглядається коло питань, пов'язаних з описами Харкова здійсненими європейськими і російськими мандрівниками у останній чверті XVIII – у першій половині XIX ст. Основою для наукової розвідки стали подорожні записки англійців, німців, французів, росіян, які відвідували регіон у зазначений проміжок часу, зокрема: І. Вернета, В. Зуєва, В. Ізмайлова, П. Сумарокова, І. Долгорукого, Й. Коля, Й. Блазіуса, Е. Хендерсон, А. Оммер де Гелль та ін. Особливістю подорожніх записів є суб'єктивний характер описів, відсутність чіткої структури й нерівномірність щодо викладу матеріалу. З'ясовано, що у тревелогах мандрівники акцентують увагу на кількох аспектах, пов'язаних з Харковом, а саме – історії заснування, загальних описах міських ландшафтів, особливостях економічного розвитку, тощо. Побіжно, ними висвітлювався й етнічний склад населення.

Мандрівниками зафіксовано умовний поділ міста на чотири частини: Міську, Подільську, Захарківську, Залопанську і подано їх докладні описи. Серед істотних недоліків міського простору Харкова визначалися: брак будівельних матеріалів, що стримувало архітектурну еволюцію міста, відсутність судноплавної річки, яка уповільнювала економічний розвиток і встановлення тісних і сталих торговельних зв'язків з іншими регіонами імперії, не облаштованість шляхів сполучення, міського простору, нерозвиненість сфери обслуговування. Побіжно, ними висвітлювався й етнічний склад населення, якому у подорожніх записках не приділялося достатньо уваги.

Ключові слова: Харків, подорожні записки, мандрівники, міський простір, економіка, етнографічні особливості.

DOI 10.34079/2226-2830-2024-15-39-29-42

У останній чверті XVIII – першій половині XIX ст. Харківська губернія стала об'єктом уваги багатьох як російських, так і європейських мандрівників. Серед подорожніх, які описали регіон, а також звертали увагу на його адміністративний центр, були росіяни: Василій Зуєв, Володимир Ізмайлов, Павло Сумароков, Іван Долгорукий, німці Йоган Коль, Йоган Блазіус. Згадки про місто Харків зафіксовані й у тревелогах англійки Елізабет Хендерсон, французенки Адель Оммер де Гелль та ін.

Основу наукової розвідки складають подорожні записки як російських, так і європейських мандрівників які містять свідчення про Харків і враження від перебування у місті. Відбір досліджуваних тревелогів визначається кількома критеріями, зокрема: інформативністю – твори авторів, які містять власні враження від відвідин Харкова; приналежністю авторів до різних культур – обрані подорожні записки належать як російським, так і європейським авторам, що дає змогу аналізувати описи, які створювалися носіями відмінних світоглядних концептів; популярність і охоплення читацької аудиторії.

Одними з перших, на початку XIX ст., було опубліковано подорожні записки російського письменника і мандрівника В. Ізмайлова³¹. Автор тревелогів вдався до докладної характеристики українців, проте міський простір Харкова, ним було описано достатньо побіжно (Измайлов, 1800). У 1803 р. у двох частинах, вийшов друком твір російського чиновника й письменника П. Сумарокова, загалом присвячений його подорожам Кримським півостровом. Однак, значну увагу він приділив описам Харкова (Сумароков, 1803).

У 1810 р. Наддніпряниною мандрував князь І. Долгорукий. Однак, його тревелоги, під назвою «Славны бубны за горами...» було опубліковано лише у 1870 р. (Долгорукий, 1870). Людина, яка належала до вищих верств імперського суспільства, переважно транслювала незадоволення як зовнішнім виглядом, так і облаштуванням українських міст. Частково його песимізм мав підґрунтя і був відображенням тогочасної імперської дійсності.

У 1816-1817 рр. в «Украинском Вестнике» з'явилася низка нарисів І. Вернета³², який багато подорожував Україною і тривалий час прожив у різних українських містах (Вернет, 1816; Вернет, 1817). Мандрівник, на відміну від багатьох інших, взагалі не вдавався до екскурсів в історію міста. Його тревелоги відзначаються власними почуттями і переживаннями, спогляданням оточуючого середовища. Мандрівник відвідував і описував панські маєтки Харківщини і Чернігівщини.

Із джерел, написаних європейськими мовами, на особливу увагу заслуговують подорожні записки німецького історика, географа, письменника Йогана Коля. У 1838 р. він здійснив подорож теренами Російської імперії. Значна увага у його багатотомних тревелогах була приділена Україні, і зокрема місту Харкову (Kohl, 1841). Через два роки, після свого співвітчизника, Україною подорожував німецький зоолог, біолог, професор Йоган Блазіус. Його маршрут було прокладено через Чернігів, Київ, Кременчук, Полтаву, Харків, Білгород (Blasius, 1844). Німецькі мандрівники залишили загальні описи міста, які значною мірою співставні із свідченнями росіян.

Систематичне дослідження описів України у подорожніх записках мандрівників розпочалося наприкінці XIX ст. Одним з перших хто здійснив спроби аналізу тревелогів як російських, так і європейських авторів був російський географ Л. Синицький. Наприкінці XIX ст. у часописі «Київська старина» він опублікував низку статей присвячених подорожнім запискам. Зокрема, ним було проаналізовано німецькомовні твори кінця XVIII – початку XIX ст., які належали Й. Гільденштедту, О. фон Гуну, Й. Колю, Й.В. Меллеру. Проте, особливу увагу він приділив тревелогам російських мандрівників князя І. Долгорукого, В. Зуєва, П. Сумарокова, О. Левшина А. Глаголева (Синицький, 1892; Синицький, 1893).

Поряд з тим, науковці намагаються узагальнити і створити бібліографічні описи опублікованих російськомовних творів цієї доби, до яких включають і тревелоги. Зокрема, на початку XX ст. С. Мінцлов зібрав і опублікував у трьох книгах і п'яти випусках перелік щоденників, листів, мемуарів і подорожніх записок від XII до кінця XIX ст. (Минцлов, 1911-1912).

Меншою мірою приділяла увагу подорожній літературі радянська історіографія. Однак, окремі дослідження усе ж таки з'являлися. Так, дослідження тревелогів

³¹ Здійснив подорож українськими землями, результатом яких стали видані кілька разів, упродовж 1800-1805 рр. тревелоги «Путешествие в полуденную Россию, в письмах».

³² **Вернет Іван (Жан Верне)** – мандрівник і вчитель. Народився у Франції. Працював у Харкові, Новгород-Сіверському, один з постійних авторів, який дописував до журналу «Украинский вестник». Мав дружні стосунки з Г. Квіткою-Основ'яненком.

російських мандрівників які стосувалися українських земель, було продовжено В. Сиповським. (Сиповський, 1928).

Дослідження подорожніх записок активізувалися наприкінці ХХ ст. У 1995 р. було опубліковано працю Олекси Вінтоняка, у якій автор аналізував тревелоги західноєвропейських мандрівників другої половини ХVІІІ ст. в контексті висвітлення ними економічного й культурного життя українських земель, а також їх геополітичного становища (Вінтоняк, 1995).

У ХХІ ст. вийшла друком монографія П. Брицького й П. Бочана, присвячена дослідженню окремих праць західноєвропейських вчених, послів, мандрівників і військових. У поле зору вчених потрапили тревелоги Й.-Г. Коля, Й.-Г. Блазіуса, француза К. Делямара, англійців Д. Маршалла, В. Кокса, Е.Д. Кларка, Ч. Вітворта, шотландця П. Гордона. Дослідниками розглядалися питання висвітлення у подорожній літературі історії, етнографії, культури українського народу. Проте, лише частково, автори звернули увагу на ті уривки де йдеться про міське середовище Харківської губернії (Брицький, Бочан, 2011).

Метою наукової розвідки – є реконструкція образу Харкова останньої чверті ХVІІІ – першої половини ХІХ ст. й актуалізація подорожніх записок як одного із різновидів наративних історичних джерел, які містять матеріали красназвочного характеру.

Харківська губернія початку ХІХ ст. – регіон, який був мало відомим жителям європейських країн. Довідкові видання тієї доби обмежувалися лише формальним, узагальненими характеристиками далеких земель. Так, французький географ Конрад Мальт-Брун, описував регіон так: «Уряд Харкова, одного з трьох урядів на схід від Дніпра, містить кілька розвинутих міст, серед інших, однойменна столиця з населенням 15 000 душ, Ахтирка і Суми, кожне з яких населяють 12 000 осіб, і два інших – десять тисяч жителів, у Чугуєві і Білополі. Торгівля цих місць полягає здебільшого в поширенні спиртних напоїв, шкіряних і вовняних виробів... Місто Харків є резиденцією одного з семи російських університетів, і він володіє, кількома бібліотеками, музеями і академічними колекціями (Malte-Brun, 1828, р. 575-576).

Однак, довідкові видання не склали цілісне уявлення ані про сам регіон, ані про його адміністративний центр, ані про повсякденне життя населення. Поглиблення знань, було можливе лише у процесі ознайомлення з нотатками співвітчизників, або іноземців, які відвідували Харківську губернію і описували міські ландшафти і простір, побут, одяг і поведінкові моделі жителів, або ж під час набуття мандрівником власного досвіду.

Значення подорожей у житті людини, яскраво визначив уродженець Франції, І. Вернет. Він писав, що вона дає: «прирощування корисних відомостей, яких душа безкінечно прагне – набуття приємних знайомств – задоволення перших потреб серця: любити, поважати, втішати і користуватися взаємністю, – збагачення уяви найкращими картинами, – приплив насолоджувальних думок, солодких почуттів і втішних спогадів» (Вернет, 1816, с.173-174).

Проте подорожування Харківщиною було не настільки романтичним як це визначав І. Вернет. Мандрівники стикалися з низкою проблем пов'язаних із бюрократією й хабарництвом чиновників які відповідали за забезпечення транспортом і житлом, нерозвиненістю інфраструктури, неналежною якістю доріг. На це звертали увагу майже усі, хто подорожував теренами Харківщини, а їх опис посідав чільне місце у тревелогах. Наприклад, російський біолог і географ В. Зуєв повідомляв, що коли він зібрався виїхати з Харкова, щоб отримати коней для подальшої подорожі, то послав слугу до очільника поштової станції майора Мордвінова. Той у свою чергу висунув

вимогу заплатити наперед за подвійний прогін (як зазначає мандрівник, така вимога була запроваджена ще під час війни з турками й вже мала бути скасована). Василій Зуєв чув і раніше про те, що подорожні які їхали з Білгорода до Харкова страждали від такого свавілля чиновників, і навіть про те, що інколи плата встановлювалася довільно, проте сам стикнувся з такою ситуацією уперше. Мандрівник вирішив поскаржитися губернатору Є. Щербиніну, хоча як сам зазначав, тоді ще не знав, що той з Мордвиновим є родичами. Зрештою, його дії лише погіршили становище. У підсумку, В. Зуєв змушений був заплатити і за подвійний прогін і за значно більшу кількість коней, ніж було потрібно для подорожі (Зуєв, 1787, с. 197).

Наявність цієї проблеми визнавав і російський чиновник і письменник, князь І. Долгорукий, хоча він значно пізніше відвідав Харків. Він вказував на безлад, який панував на поштових станціях і наголошував на свавіллі чиновників. Мандрівник зазначав, що на відтинку від Білгорода до Харкова йому довелося сплати кошти за зайву станцію. Хоча було прокладено новий шлях, і відстань стала коротшою на 25 верст³³. Обрахунки тарифу все ще велися за старими календарями. Зрештою, мандрівник підсумовував: «народилося певне самоуправство між поштарями: вони беруть, що хочуть; їм платять, що вони вимагають; ні на що немає права – все за свавіллям». Він, також, вказував на непоодинокі факти бійок на поштових станціях. Коли у державного посланця або кур'єра не вистачало грошей, він, щоб забезпечити вчасну зміну коней, вдавався до застосування фізичної сили (Долгорукий, 1870, с. 45).

Негаразди супроводжували мандрівників не лише на відтинках між населеними пунктами. Великі міста, зокрема й Харків, вражали їх відсутністю доброго або взагалі будь-якого покриття доріг. Це не лише затримувало у дорозі, але й псувало настрої, а також народжувало доволі понурі описи міста. Так, у 1836 р., на шляху до Європи, Харків відвідав російський військовий і державний діяч, історик, М. Всеволозький. Тут з мандрівником стався прикрий випадок, який визначив його негативне емоційне ставлення до міста. У зв'язку з цим, у подорожніх записках М. Всеволозького опис Харкова взагалі відсутній.

Про свою пригоду він розповів так: «Я збирався тут ночувати і на наступний день обідати у губернатора, князя П.І. Трубецького; проте вийшло зовсім інакше. Коляска моя так застрягла неподалік поштового двору, посеред вулиці, що четверо добрих коней ніяк не могли витягти мене з цієї трясовинної і смердючої ями. Вийти не було можливості; я заткнув ніс і не знав що мені робити. За мною їхав у своєму візку чиновник надісланий урядом, у справах служби на Донець; він не загруз, і вийшов із свого екіпажу підійшов до мене: «Плигайте на мене; я вас втримаю», сказав він. «Коні не витягнуть» (Всеволожский, 1839, с. 11-12).

Зрештою, на спині чиновника, М. Всеволозький дістався поштового двору, який розташовувався за тридцять кроків. Проте, тут сталася інша неприємність. Поштова станція виявилася зачиненою. Мандрівник писав: «Ми довго стукали у двері; я почав думати, що ми помилилися і стукаємо у двері порожнього будинку; проте ямщики переконували, що це дійсно поштовий двір, ямщики мають це твердо знати. Нарешті слуга мій, розсердившись, вибив двері; прокинулася якась тварина, вийшла у сорочці, без свічки і оголосила нам, що писар відійшов, подорожніх прописувати нікому, і в будинку ніхто не живе... Мене вже й смердюча яма у самому місті розсердила; безлад на пошті; і неможливість серед ночі, у незнайомому місті, і знаходячись на краю його, шукати квартиру» (Всеволожский, 1839, с. 11-12).

³³ Верста = 500 сажням – 1066781 м.

Однак, ті з мандрівників, хто незважаючи на перепони все ж діставалися Харкова, і знаходили бажання оглянути місто, залишали доволі деталізовані його описи. Зазвичай, вони починалися з екскурсів у його історію і спроб з'ясувати час утворення і походження назви. Одну з поширених версій виникнення міста, зафіксував В. Зуєв. Він повідомляв, що місто було засновано пасічником на ім'я Харитон, який з кількома родинами переселився сюди. Однак автор тревелогів не вказував звідки відбувся вихід цих людей. За версією мандрівника, Харитон заснував поселення, яке згодом перетворилося на місто. Він пояснював що оскільки в українців існувала звичка скорочувати імена, то засновника почали називати «Харько», а хутір – «Харькова слобода» і зрештою «Харьков город (місто)» (Зуєв, 1787, с. 187). Вік міста, на момент власної подорожі В. Зуєв визначав не більше ніж у сто років. Дещо інша версія, щодо часу і обставин заснування міста, подавалася І. Сбитневим. Він вказував, що «Харків збудовано жителями, які прийшли із-за Дніпра у 1650-му р., а губернським містом його зробили у 1765. Місто це більш ніж 179 років існує...» (Сбитнев, 1830, с. 42). Однак, висвітлюючи це питання мандрівники не вдавалися до наукових розвідок й перевірки істинності отриманої інформації.

Іншим предметом уваги стало розташування міста і характеристика міського простору. Один із докладних описів Харкова, залишив, вже згадуваний вище Василь Зуєв. Він нотував: «Місто в усі боки кругле; тому що будинки розсіяні без будь-якого порядку, як уздовж, так і у поперек буде версти на три, або на чотири. План міста як говорять уже давно затверджено, проте за ним будувати ще не починали» (Зуєв, 1787, с. 187). За твердженням мандрівника у центрі міста, між річками розташовувалася, добре вписана у ландшафт, оточена валом фортеця. У ній був великий за розмірами, двоповерховий будинок намісника. Окрім того, тут були стайні для коней гусарів, сараї, гарнізонний храм. Уся ж міська забудова поділялася на чотири частини, які позначалися поліційними числами. Проте існували й народні їх назви, а саме: «міська, Подільська, Захарківська, Залопанська» (Зуєв, 1787, с. 188). За його спостереженнями, у кожній частині розташовувалося не більш ніж по чотириста дворів. Чисельність жителів у місті сягала біля 6000 душ (Зуєв, 1787, с. 189). Мандрівник, також, нарахував у Харкові і передмістях 40 храмів, один монастир, семінарію («колегіум») і училище («класи»).

До детального й одного із найбільш розлогих описів частин міста вдавсь М. Мільютін. Він зазначав: «...одна, найголовніша, знаходиться між річками Харковом і Лопанью які зливаються в околицях; дві інші лежать на протилежних сторонах цих річок. Середня частина міста є найбільш промисловою і забудованою; у ній відзначаються державні установи: Університет, найбільша й найкраща будівля, проте нажаль зовсім майже закрите від тісняви вулиць; поряд Присутственні місця, розташовані півколом вони утворюють невелику площу; навпроти – гостинні двори, досить низькі і тісні. Між цими будівлями красується великий і високий собор змішаної архітектури, який знищує зовсім площу, перетворюючи її у чотири відділи, маленькі вулиці. У цій частині міста можна бачити багато кам'яних будинків, з яких більшість має у собі крамниці (Мільютин, 1838, с. 204). Між ними вирізняються; будинок який зайнятий тепер генерал-губернатором; Дворянське зібрання, красивого проте невідповідного фасаду; кілька будинків купця Кузіна, і багато інших. Церкви не відзначаються, красивою архітектурою, за виключенням лише однієї – іноземного віровизнання, навпроти генерал-губернаторського будинку» (Мільютин, 1838, с. 205).

Назва іншої частини міста «Залопанська» походила від її розташування за р. Лопань. Йй, М. Мільютін приділив так само багато уваги як і центральній. Мандрівник зазначав: «Залопанська частина (на південь) так само забудовується і обіцяє стати

найбільш заселеним кварталом. Тут вулиці більш прямі і ширші; їх прокладено у новітній час, і прикрашені кількома красивими будівлями. Неможна не пожалкувати лише, що самі береги Лопані, знаходяться ще у досить кепському вигляді хоча дерев'яні крамниці, які спотворювали одну частину берега вже не існують після недавньої пожежі (Милютин, 1838, с. 205-206).

Зрештою, він, не оминув увагою й Захарківську частину міста. У подорожніх записках, її було представлено так: «Третя північна частина міста по цей бік р. Харків представлена найбільш міщанськими, побіленими хатами, між якими найменша кількість кам'яних, державних і приватних будинків самотньо здіймаються у своїй пишності, серед зруйнованих і брудних парканів. Тут вулиці стають часто не прохідними від бруду; та і у самому центрі міста – лише кілька вимощених вулиць: одна – каменем, на просторі у 48 квадратних сажнів³⁴, а інша – деревом, усього на 5 сажнях (Милютин, 1838, с. 207).

За вже існуючою епістолярною традицією, до опису ландшафтів і місця розташування Харкова вдався й П. Сумароков. Він зазначав: «Місцерозташування його у лощині, оточеній горами, ... і дві річки Харків і Лопань, протікаючи паралельно посеред нього, потім поєднуються. Вулиці у ньому не правильні, немощені, брудні, добрих будинків, за виключенням двох, трьох не знаходиться, а побудови зроблені або із мазанок, або із брусів, і він на великоросійське місто не схожий»... Міські млини, з греблями з гною, створюють немалу у водах шкоду...» (Сумароков, 1803, с. 49).

Окрім поетичних або нейтральних описів, інколи зустрічаються і достатньо критичні. Зокрема, І. Долгорукий зазначав: «Якщо оцінювати міста за їх зовнішнім виглядом, то Харків не втішив: він розташований погано і вигляд надає найбільш пустельний, проте у ньому живуть весело і люблять пригоститися» (Долгорукий, 1870, с. 46-47). Він, також, наголошував, що: «Річка у місті погана і бідна на воду»; «Закладами Приказу тут похвалитися неможна: усього є потроху, проте у великій тіснєві. Ви знайдете лікарню, і божевільний будинок, і інвалідів; кругом чисто і охайно. Мазанки, які утримують усіх цих страждених і безумних, у руїнах» (Долгорукий, 1870, с. 53). Однак, слід розуміти, що подорожні записки І. Долгорукого загалом сповнені суб'єктивізмом і негативними описами простору українських міст. Це пояснювалося тим, що, на думку автора, жодне з них, не могло зрівнятися з показним лоском російських столиць.

Досить лаконічні, невиразні і фрагментарні свідчення, які стосуються Харкова, належить французу Стефану Грелле де Мобільє, який відвідав його 13 липня 1819 р. Мандрівник зазначив: «Тут існує училище для солдатських дітей у якому навчається 1400 вихованців. Є також інститут для шляхетних дівчат. Тюрми знаходяться у жалюгідному стані. Лікарня для душевнохворих справила на нас найбільш тяжке враження; з нещасними хворими так поводяться не людськи» (Греллє де Мобильє, 1874, с. 31). Його подорожні записки не містять цілісного опису, який би дав уявлення про тогочасний Харків.

На початку 20-х рр. XIX ст. до Харкова прибула Елізабет Хендерсон. Її лаконічний опис міста був типовим, а враження мандрівниці майже не відрізнялися від образів створених російськими підданими. Зокрема, вона нотувала: «Місто Харків є столицею однойменного уряду, яке було добре відоме як столиця Слобідської України, оскільки воно було територією слобідських полків, які були утворені для захисту кордонів від грабіжницьких набігів татар-кримських. Він розташований частково на узвишші між річками Харків і Лопань, які об'єднуються трохи нижче міста, а частково

³⁴ У метричній системі квадратний сажень = 4,55 м²

вздовж берегів на рівнинах. Він не має давньої історії, був заснований у 1653 році» (Henderson, 1826, p. 160).

У свою чергу М. Жданов писав: «Місто розташоване досить правильно, на берегах річок Харків і Лопань; великі кам'яні будівлі прикрашають вулиці Московську і Залопанську, частково Сумську і міську площу. Крамниці, якби їх було збудовано у одному місці і на площі, могли б слугувати окрасою міста; проте у теперішньому стані, розпорошені по різних місцях, вони не мають особливо гарного вигляду. Будівлі Університету, Інституту і «Присутственных мест» дуже добрі. Харків славиться як осередок освіченості південної Росії» (Жданов, 1843, с. 100).

Власний образ міста створив й І. Сбітнєв. Він нотував: « місто ... полонить відвідувача безліччю величезних будинків, споруджених правильно і з смаком; цим громадяни зобов'язані завдячувати почесному професору архітектури Є. Васильєву. Значна кількість купецьких рядів, у два яруси біля Успенського собору збудованих, свідчить про розмах торгівлі, яку жителі міста ведуть і особливо у Південній Росії. Якби розташування Харкова відповідало витонченості будівель; то місто мало б іншу вагу в очах мандрівника: але тут вулиці вузькі і не завжди прямі, а болотиста долина породжує гнилі гарячки і велику смертність» (Сбитнєв, 1830, с. 42). Однак, на його думку, зовнішньому вигляду міста, також, шкодило те, що поряд з великими і чудовими будівлями туляться маленькі, старі й занепалі.

Станом на 1837 р. М. Мільютін відзначав значне зростання міста порівняно з початком ХІХ ст. Його еволюцію він пов'язував із зосередженням тут урядових установ і появою мережі закладів освіти. Мандрівник наголошував, що саме зусилля уряду сприяли цьому розвитку і перетворенню Харкова на провідний центр Лівобережної України «у моральному й матеріальному сенсах» (Мільютин, 1838, с. 202). Фактом який наводить мандрівник, обґрунтовуючи зміни на краще, є спорудження, лише упродовж 1837 р., 56-ти нових будинків, з яких 15 – було зведено із каменю (Мільютин, 1838, с. 203). Він нотував «Простір Харкова достатньо великий, проте порівнюючи з іншими містами він набагато менше розкиданий, хоч вулиці його і не завжди є правильними, прямими лініями. Зтисненість міста відбулася, тому що землі недостатньо;...» (Мільютин, 1838, с. 203). Він, також, повідомляв, що станом на 1837 р. місто мало вулиць і провулків – 132, площ – 9, мостів дерев'яних – 5, громадських садів – 3, церков – 18. Будинків у місті загалом було 3339, з яких лише 253 – з каменю (Мільютин, 1838, с. 206-207).

Цікавість яку викликав Харків, як у російських, так і у європейських мандрівників, сприяла внесенню відомостей про місто до різноманітних довідкових і енциклопедичних видань, у тому числі й тих які друкувалися за океаном. Наприклад, у Нью-Йоркському виданні Р. Сьорса³⁵, розміщувався такий опис: «Харків ... розташований на злитті від Харкова і Лопані, чотириста верст на південь – південний захід від Москви. Він побудований з дерева, і має вузькі, криві та брудні вулиці, які не мають тротуарів; але будинки, будучи побіленими, мають веселий і чистий вигляд. Вали, якими містечко було добре оточене, були перетворені на сади й громадські прогулянки. Це резиденція провінційної влади, тут є собор, спортзал, духовна семінарія, музей, ботанічний сад тощо... Населення становить близько тридцяти п'яти тисяч осіб» (Sears, 1855, p. 121).

³⁵ Хоча видання датується серединою ХІХ ст., а саме 1855 р., описаний стан міста, відповідає більш ранній хронології, що свідчить про те що автор не був обізнаний з актуальною подорожньою літературою і офіційною статистикою.

Увага мандрівників концентрувалася не лише на загальних описах міських ландшафтів, але й характеристикі окремих установ, зокрема навчальних закладів міста. Наприклад, П. Сумароков вдався до короткого екскурсу в історію Харківського колегіуму. Він писав: «Харківське училище, під ім'ям Колегіуму, засновано у 1797 році, командує тоді в Україні генерал-фельдмаршалом князем Михайлом Михайловичем великим Голіциним і єпископом Єпифанієм... перший подарував цьому закладу село, придбав для нього будівлю, а останній облаштував усе інше своїм утриманням. Представництвом їх, імператриця Анна Іванівна затвердила Колегіум грамотою і пожалувала йому бібліотеку після Муромського митрополита Стефана Яворського» (Сумароков, 1803, с. 49-50). На час подорожі у навчальному закладі налічувалося більш ніж 700 студентів які утримувалися як державним, так і приватним коштом (Сумароков, 1803, с. 50). Фіксує функціонування у місті різномірних освітніх закладів й Елізабет Хендерсон. З точки зору мандрівниці місто було потужним освітнім центром регіону «зважаючи на коледж, заснований імператрицею Анною в 1731 році, для богослов'я, філософії й риторики, а також грецької, латинської та німецької мов; і особливо через свій університет, заснований у 1803 р.³⁶... У той самий час у Харкові функціонували ще й «військова школа, що містить близько 2000 дітей; три школи-інтернати для хлопців і дві для дівчат, ...» (Henderson, 1826, p. 160).

Про окремі проблеми харківських освітніх закладів, оповідала А. Оммер де Гелль. Вона знайомила читачів із випадком який стався з німецьким мандрівником (авторка не подає прізвище подорожнього) під час відвідин міста у 1803 р. Мандрівниця писала: «Проїжджаючи через Харків, цікавість спонукала його відвідати університет, який був відкритий в містечку близько року тому. Оглядаючи кабінет натуральної філософії, він з подивом помітив, що професор цієї галузі науки не знає навіть назв тих небагатьох інструментів, які були в його розпорядженні. Не в змозі приховати свого здивування, він запитав свого провідника, де він був професором, до того, як прив'язався до університету. — Я ніколи раніше не був професором. «Де ви вчилися?» «Я навчився читати і писати в Москві» (Hommaire de Hell, 1847, p. 128). Як ви отримали звання професора натуральної філософії? «Я був офіцером поліції; мій вік більше не дозволяв мені витримувати втому мого обов'язку; тому, почувши, що в академії вакантне місце, яке мені більше підходить, я подав заявку на нього». У той самий час вона зазначала: «Університет Харкова зараз у кращому стані, і я знаю там багатьох професорів, які мають справжні заслуги...» (Hommaire de Hell, 1847, p. 129).

Про значні позитивні зміни і зрушення в університеті, які відбулися упродовж кількох десятиліть після його заснування, повідомляв й І. Сбітнев. Маючи можливість порівняти із старими часами, оскільки спирався на власний досвід навчання, він писав: «Тепер я не пізнав його: так змінився від перебудов і додавання споруд, величезних і величних за зовнішнім і внутрішнім оздобленням. Усі кабінети Університету збільшені і розташовані чудовим чином. Зали для бібліотеки і урочистих університетських зібрань неповторні за розмірами і пишністю своєю. Клініка хоча й не велика, проте облаштована найкращим чином під наглядом ординарного професора Брандейса. Знаменитий професор Паррот³⁷, відвідуючи цю клініку, під час свого проїзду Харковом

³⁶ Авторка, вочевидь була не зовсім обізнана у історичних реаліях, оскільки припускається помилки і відносить заснування університету на два роки раніше від реального. Хоча вона безпосередньо відвідувала навчальний заклад і спілкувалася як з викладачами, так і професорами.

³⁷ Мається на увазі Йоган Фрідріх Паррот – випускник Дерптського університету, німецький дослідник, натураліст, професор фізіології й патології.

на Кавказ, знайшов її єдиною у Росії. Не мовчу також про предмет, любий моєму серцю – про чудові кімнати, у яких розміщуються державнокоштні студенти, по три особи у кожній, – про надзвичайну чистоту і зручні меблі у них» (Сбитнев, 1830, с. 36).

Окрім архітектури, освітніх закладів і міських ландшафтів, мандрівників цікавила й наявність можливості комфортно згаяти час. Наприклад, міський простір не захопив князь І. Долгорукого, проте приємні враження і спогади залишило місцеве світське товариство. Він писав: «Усе те, що я бачив у будинках губернатора й віце-губернатора, змушує думати, що у Харкові без суму можна проводити час... Гостинність у обох їх родин найкраща, вчинки поєднують милу простоту з ніжною розбірливістю великих міст. Не будемо говорити про розкіш: вона і тут увійшла у кістки кожного» (Долгорукий, 1870, с. 54).

Сприятливу атмосферу місцевого товариства відзначив і М. Жданов. Він нотував: «У Харкові приємно жити; принаймні усе сприяє тому: місцеперебування, генерал-губернатора, добре товариство, вчені люди, артисти, театр, поблизу Чугуївські військові поселення, які постачають зібранням офіцерів, і особливо дешеві квартири і життєві припаси. Я знав одного студента, який винаймав три кімнати, стайню, мав при собі трьох осіб і сплачував з харчуванням за все 40 рублів на місяць» (Жданов, 1843, с. 104).

Поряд з тим, Харків пропонував гостям і зручні локації для відпочинку, і особливі розважальні заходи. Популярним місцем для прогулянок як місцевого населення, так і «туристів» був Університетський сад. Зокрема, М. Жданов зазначав, що він: «служує місцем гуляння для міських жителів; нажаль він віддалений від центру міста. (Наприкінці Сумської вулиці, поблизу застави. Велика алея цього саду (до 500 сажень) із в'язів і тополь дуже красива; наприкінці її побудована альтанка у китайському стилі, з якої видно нижній сад і оранжереї університетські» (Жданов, 1843, с. 101-102).

Своєрідні розваги, для подорожніх, пропонували ярмарки. Під час їх проведення, для гостей міста, виникала можливість насолодитися місцевим колоритом і познайомитися з традиційною українською культурою. У цей час у Харкові функціонувало й своєрідне казино. Про його існування згадує М. Жданов: «Під час ярмарок «молодь розважається у готелі у Мотозка; шампанське ллється, золото сиплеться на зелені столи і потім купами переходить із рук у руки. Сюди приїздять рибалки – ловити рибу у каламутній воді, користуючись простотою степовиків» (Жданов, 1843, с. 100). «Із готелю чудовий вид на місто: поблизу Московська вулиця, далі простора площа, за Харковим (річкою), забудована красивими будинками з двома церквами» (Жданов, 1843, с. 101).

У поодиноких випадках, мандрівники намагалися створити й економіко-статистичний образ Харкова. Одна з таких спроб належить В. Зуєву. Він інформував своїх читачів, що у Харкові: «усіх обивательських будинків біля 1700, шкіряних майстерень 126, винокурень 14, пивоварень 4, солодовень 7, кузень 40» (Зуєв, 1787, с. 189). Місто мало достатньо великий кам'яний гостинний двір і до того ж безліч дерев'яних крамниць. Місто вело жваву торгівлю, продаючи худобу, шерсть, килими, шкури. Харків мав чотири ярмарки на рік, кожен з яких тривав упродовж двох, а то і трьох тижнів. Проте мандрівник фіксував певні особливості торгівельних відносин у містах Харківського намісництва. Зокрема, він зазначав: «Жителі, тонучи у достатковій земних витворів, не бачили смаку розкоші, і не знаючи, так би мовити, ціни грошей, не намагаються здобувати їх виїздом із своєї землі у сусідні міста і вивезенням своїх надлишків, але задовольняються самі у себе безцінним достатком і продають купцям які приїздять на ярмарки лише те, що самі вже спожити не можуть. Ярмарок у них

буває у будь-якому місті, а також у деяких великих поселеннях, не по одному на рік, а по два, по три і по чотири, і вони тривають по різному; найславніші з них Харківський і Сумський, на які приїздять купці, окрім російських з Польщі, Німецької землі, Молдавії і Греції» (Зуев, 1787, с. 196). Іноземці торгували англійськими тканинами, вином, посудом, соленою чорноморською рибою, кінями, тощо.

Російський державний діяч М. Мільютін характеризує економічний стан Харкова зазначав, що місто мало значну кількість різних ремісничих цехів де було задіяно майже 2 тис. осіб, 276 крамниць, 13 – готелів, 19 – винних погребів (один з них торгував кримськими винами з помістя княгині А.С. Голіциної), 56 – питейних закладів (Мільютин, 1838, с. 213). Ярмарок – 4, найбільший Хрещенський з 6 по 22 січня. (Відповідно до статистичних відомостей за 1840 р. під час його проведення продавалося товарів на 10305366 руб. Усього ж їх завозилося на 20101480 рублів) (Сведения о Крещенской ярмарке..., 1840, с. 53). Проте, найважливішим, на думку М. Мільютіна був Троїцький ярмарок. У першій половині ХІХ ст. мандрівники фіксували й швидкий розвиток цукроваріння. З точки зору М. Жданова найкращими були підприємства графа Гендрікова, князів Голіциних, Савича і Ляліна (Жданов, 1843, с. 102).

Не зважаючи на різні, інколи протилежні, враження, які транслювали європейські і російські мандрівники, на їх консолідовану думку, місто мало як певну привабливість, так і кілька істотних недоліків. Серед них: брак у регіоні каменю, що негативно впливало на розбудову Харкова, призводило до дорожнечі матеріалу і його недоступності для широкого загалу; відсутність широкої судноплавної річки, яка б могла стати транспортною артерією і стимулювати економічний розвиток. Так, М. Мільютін зазначав: «Річки які наявні мало протічні, влітку вкриті смородом, харківські вулиці вкриті брудом що не сприяє гарному повітрю і відсутності хвороб». Станом на 1825 р. чисельність жителів 17424 осіб. У 1837 р. 23147 осіб (Мільютин, 1838, с. 209).

Окрім того, відсутність твердого покриття вулиць призводила до того, що вони поринали у бруд, під час несприятливої погоди, і навпаки, до потужних пилових бурь, які часто накривали місто, під час посухи. Зокрема, британський військовий Дж. Александр³⁸, який у 20-х рр. відвідав місто, нотував: «ми дійшли до Харкова, столиці України, але її вигляд не був привабливим. Кілька куполів височіли над жалогідними хатинами слободи чи передмістя; і коли ми увійшли в місто, воно здавалося брудним і дуже неправильним; Але з пилу, що заповнював вулиці, ледве можна було розгледіти щось праворуч, чи ліворуч» (Alexander, 1830, р. 225). Власне проблеми облаштування міського простору Харкова, на які звертали увагу мандрівники, були характерні для усіх міст як Лівобережної, так і Південної України.

Таким чином, упродовж останньої чверті ХVІІІ – першої половини ХІХ ст. Харків став об'єктом уваги десятків російських і європейських мандрівників, які подорожували теренами Російської імперії. Серед них: І. Вернет, В. Зуєв, В. Ізмайлов, П. Сумароков, І. Долгорукий, Й. Коль, Й. Блазіус, Е. Хендерсон, А. Оммер де Гелль та ін. Однак, порівняно з іншими містами Лівобережної України, він привертав значно менше уваги, оскільки не мав настільки давньої історії як Чернігів або Переяслав, не

³⁸ Александер Джеймс Едвард – шотландський мандрівник, письменник і солдат британської армії. У 1820 році він вступив до армії Британської Ост-Індської компанії, а в 1825 році перейшов до британської армії. Будучи ад'ютантом британського посла в Персії, він був свідком бойових дій під час війни між Персією і Росією в 1826 році, а в 1829 році був присутній на Балканах під час російсько-турецької війни 1828-1829 років.

відзначився перемогами імперської армії, як-то Полтава, не характеризувався значним етнічним розмаїттям, як Кременчук. Переважна більшість подорожніх зосереджувалися на загальних описах міста і характеристиці міських ландшафтів. Лише у поодиноких випадках мова йшла про створення економічно-статистичного образу, або фіксацію окремих проблем інфраструктури і благоустрою Харкова. Так, серед істотних недоліків визначалися: брак будівельних матеріалів, що стримувало архітектурну еволюцію міста, відсутність судноплавної річки, яка уповільнювала економічний розвиток і встановлення тісних і сталих торговельних зв'язків з іншими регіонами імперії, не облаштованість шляхів сполучення, міського простору, нерозвиненість сфери обслуговування. Побіжно, ними висвітлювався й етнічний склад населення, якому у подорожніх записках не приділялося достатньо уваги.

Бібліографічний список

- Брицький, П.П. та Бочан, П.О., 2011. *Німці, французи і англійці про Україну та український народ у XVII–XIX століттях*. Чернівці : Технодрук.
- Вінтоняк, О., 1995. *Україна в описах західноєвропейських подорожників другої половини XVIII століття*. Львів; Мюнхен : Дніпрова хвиля.
- Вернет, И., 1816. Еще несколько моих воспоминаний. *Украинский Вестник*. Харьков: Университетская типография. Ч. III. с. 173–190.
- Вернет, И., 1817. Мысли о Харькове. *Украинский Вестник*. Харьков: Университетская типография. Ч. XIII, Кн. X, с. 184-199.
- Всеволожский, Н.С., 1839. *Путешествие через Южную Россию, Крым и Одессу в Константинополь, Малую Азию, Северную Африку, Мальту, Сицилию, Италию, Южную Францию и Париж в 1836 и 1837 годах*. Т. 1. Москва: Типография Августа Семена, при Императорской медико-хирургической академии.
- Греллэ де Мобилье, С., 1874. Записки квакера о пребывании в России (1818-1819). Перевод П. Осинина. *Русская Старина*. Т. IX. с. 1-36.
- Долгорукий, И. М., 1870. *Славны бубны за горами или мое путешествие кое-куда 1810 года*. Москва : Университетская типография.
- Жданов, М., 1843. *Путевые записки по России в двадцати губерниях*. Санкт-Петербург: Издание Василия Полякова.
- Зуев, В., 1787. *Путешественные записки Василия Зуева от С. Петербурга до Херсона в 1781 и 1782 году*. Санкт-Петербург: при Императорской АН.
- Измайлов, В., 1800. *Путешествие в полуденную Россию*. Ч.1. Москва : Университетская типография.
- Милютин, Н., 1838. Краткое обозрение г. Харькова. (Сборник замечаний, составленный по случаю путешествия). *Журнал Министерства Внутренних Дел*. 5, с. 197-232.
- Минцлов, С. Р., 1911-1912. *Обзор записок, дневников, воспоминаний, писем и путешествий, относящихся к истории России и напечатанных на русском языке*. Новгород: Губернская типография. 1911-1912. Вып. 1-5.
- Сбитнев, И.М., 1830. Поездка в Харьков. *Вестник Европы*. № 17. с. 33-65.
- Сведения о Крещенской ярмарке в г. Харькове, в 1840 г., 1840. *Журнал Министерства Внутренних Дел*, 3, с. 51-53.
- Синицкий, Л., 1892. Малороссия по рассказам путешественников конца прошлого и начала нынешнего столетия. *Киевская старина*. Год одиннадцатый. Киев: Типография Г.Т. Корчак-Новицкого. Т. XXXVI, с. 226-259.
- Синицкий, Л., 1893. Путешествия в Малороссию академика Гильденштедта и кн. Долгорукого. *Киевская старина*. Киев: Типография Г.Т. Корчак-Новицкого. Т. XL. с. 412-441.

- Сиповський, В., 1928. *Україна в російському письменстві. Ч.І (1801-1850 рр.)*. Київ: Друкарня Української Академії наук.
- Сумароков, П., 1803. *Досуги крымского судьи или 2-е путешествие в Тавриду. Павла Сумарокова*. Санкт-Петербург : Императорская типография. Ч.І.
- Alexander, J.-E., 1830. *Travels to the seat of war in the east, through Russia and the Crimea, in 1829*. Two volumes. Vol I. London: H. Colburn and R. Bentley.
- Blasius, J.H., 1844. *Reise im Europäischen Rußland in den Jahren 1840 und 1841. Zweiter Theil. Reise im Süden*. Braunschweig : Verlag von George Westermann.
- Hommaire de Hell, X. and Hommaire de Hell, A., 1847. *Travels in the Steppes of the Caspian Sea, the Crimea, the Caucasus*. London: Chapman and Hall.
- Henderson, E., 1826. *Biblical researches and travels in Russia: Including a Tour in the Crimea, and the Passage of the Caucasus*. London, J. Nisbet.
- Kohl, J.G., 1841. *Reisen i mInnenen von Rußland und Polen. 3 witer Theil. Die Ukraine. Kleinrußland. Nebst einem Titelkupfer, einem Plane der Wintermesse in Charkow und einer Karte von Kleinrußland*. Dresden und Leipzig.
- Malte-Brun, C., 1828. *Universal Geography, or a description off all the parts of the World, on a new plan*, Vol. VI. Boston : Wells and Lilly-Court-Street.
- Sears, R., 1855. *Illustrated description of the Russian empire; embracing its geographical features, political divisions, principal cities and towns, population, classes, government, resources, commerce, antiquities, religion , progress in education, literature, art, and science, manners and customs, historic summary, etc., from the latest and the most authentic sources*. New York.

References

- Brytskyi, P.P., Bochan, P.O., 2011. *Nimtsi, frantsuzy i anhliitsi pro Ukrainu ta ukrainskyi narod u XVII-XIX stolittiakh*. [Germans, French and English about Ukraine and Ukrainian people in the 17-th and 19-th centuries]. Chernivtsi: Tekhnodruk. (in Ukrainian).
- Vintoniak, O., 1995. *Ukraina v opysakh zakhidnoievropeiskykh podorozhnykiv druhoi polovyny XVIII stolittia*. [Ukraine in the Descriptions of Western European Plantains of the Second Half of the 18-th century]. Lviv; Miunkhen: Dniprova khvyliya. (in Ukrainian).
- Vernet, I., 1816. *Eshche neskol'ko moikh vospominaniy* [A Few More My Memoirs]. *Ukrainskiy Vestnik*. Khar'kov: Universitetskaya tipografiya. Ch. III. S. 173-190. (in Russian).
- Vernet, I., 1817. *Mysli o Khar'kove*. [Thoughts about Kharkov]. *Ukrainskiy Vestnik*. Khar'kov: Universitetskaya tipografiya. Ch. XIII, Kn. X, S. 184-199. (in Russian).
- Vsevolozhskiy, N.S., 1839. *Puteshestviye cherez Yuzhnuyu Rossiyu, Krym i Odessu v Konstantinopol', Maluyu Aziyu, Severnuyu Afriku, Mal'tu, Sitsiliyu, Italiyu, Yuzhnuyu Frantsiyu i Parizh v 1836 i 1837 godakh*. [Journey through Southern Russia, Crimea and Odessa to Constantinople, Asia Minor, North Africa, Malta, Sicily, Italy, Southern France and Paris in 1836 and 1837]. T. 1. Moscow: Tipografiya Avgusta Semena, pri Imperatorskoy mediko-khirurgicheskoy akademii. (in Russian).
- Grell'e de Mobil'ye, S., 1874. *Zapiski kvakera o prebyvanii v Rossii (1818-1819)*. [Quaker Notes on His Stay in Russia (1818-1819)]. Perevod P. Osinina. *Russkaya Starina*. T. IX. S. 1-36. (in Russian).
- Dolgorukiy, I.M., 1870. *Slavny bubny za gorami ili moye puteshestviye koye-kuda 1810 goda*. [Glorious Tambourines Beyond the Mountains or My Journey to Somewhere in 1810]. Moscow: Universitetskaya tipografiya. (in Russian).

- Zhdanov, M., 1843. *Putevyye zapiski po Rossii v dvadtsati guberniyakh. [Travel notes in Russia in twenty provinces]*. Saint Petersburg: Izdaniye Vasiliya Polyakova. (in Russian).
- Zuyev, V., 1787. *Puteshestvennyye zapiski Vasiliya Zuyeva ot S. Peterburga do Khersona v 1781 i 1782 godu. [Vasily Zuev's Travel Notes from St. Petersburg to Kherson in 1781 and 1782]*. Saint Petersburg: pri Imperatorskoy AN. (in Russian).
- Izmaylov, V., 1800. *Puteshestviye v poludennuyu Rossiyu. [Journey to midday Russia]*. Ch.1. Moscow: Universitetskaya tipografiya. (in Russian).
- Milyutin, N., 1838. *Kratkoye obozreniye g. Khar'kova. (Sbornik zamechaniy, sostavlennyy po sluchayu puteshestviya). [Brief Review of the City of Kharkov. (Collection of Comments Compiled on the Occasion of the Journey)]*. *Zhurnal Ministerstva Vnutrennikh Del*, 5, pp. 197-232. (in Russian).
- Mintslov, S.R., 1911-1912. *Obzor zapisok, dnevnikov, vospominaniy, pisem i puteshestviy, otnosyashchikhsya k istorii Rossii i napechatannykh na russkom yazyke. [Review of Notes, Diaries, Memoirs, Letters and Travels Relating to the History of Russia and Printed in Russian]*. Novgorod: Gubernskaya tipografiya. Vyp. 1-5. (in Russian).
- Sbitnev, I.M., 1830. *Poyezdka v Khar'kov. [Trip to Kharkov]*. *Vestnik Evropy*, 17, pp. 33-65. (in Russian).
- Svedeniya o Kreshchenskoj yarmarke v g. Khar'kove, v 1840 g. 1840. [Information about the Epiphany Fair in Kharkov, in 1840]. *Zhurnal Ministerstva Vnutrennikh Del*, 3, pp. 51-53. (in Russian).
- Sinitskiy, L., 1892. *Malorossiya po rasskazam puteshestvennikov kontsa proshlogo i nachala nyneshnego stoletiya. [Little Russia according to the stories of travelers of the end of the last and the beginning of this century]*. *Kiyevskaya starina*. Kyiv, pp. 226-259. (in Russian).
- Sinitskiy, L., 1893. *Puteshestviya v Malorossiyu akademika Gil'denshteda i knyazya Dolgorukogo. [Travels to Little Russia by Academician Guildenstedt and Prince Dolgoruky]*. *Kiyevskaya starina*. Kyiv, XL, pp. 412-441. (in Russian).
- Sypovskiy, V., 1928. *Ukraina v rosiiskomu pysmenstvi. [Ukraine in Russian Literature]*. Ch.1 (1801-1850 rr.). Kyiv: Drukarnia Ukrainskoi Akademii nauk. (in Ukrainian).
- Sumarokov, P., 1803. *Dosugi krymskogo sud'i ili 2- e puteshestviye v Tavridu. Pavla Sumarokova. [Leisure of the Crimean Judge, or the 2nd Journey to Tavrida. Pavel Sumarokov]*. Saint Petersburg: Imperatorskaya tipografiya. Ch.I. (in Russian).
- Alexander, J.-E., 1830. *Travels to the seat of war in the east, through Russia and the Crimea, in 1829*. Two volumes. Vol I. London: H. Colburn and R. Bentley.
- Blasius, J.H., 1844. *Reise im Europäischen Rußland in den Jahren 1840 und 1841. Zweiter Theil. Reise im Süden*. Braunschweig. (in German).
- Hommaire de Hell, X., and Hommaire de Hell, A., 1847, *Travels in the Steppes of the Caspian Sea, the Crimea, the Caucasus*. London: Chapman and Hall.
- Henderson, E., 1826. *Biblical researches and travels in Russia: Including a Tour in the Crimea, and the Passage of the Caucasus*. London, J. Nisbet.
- Kohl, J.G., 1841. *Reisen i mInneren von Rußland und Polen. 3 witer Theil. Die Ukraine. Kleinrußland. Nebst einem Titelpuffer, einem Plane der Wintermesse in Charkow und einer Karte von Kleinrußland*. Dresden und Leipzig.
- Malte-Brun, C., 1828. *Universal Geography, or a description off all the parts of the World, on a new plan*, Vol. VI. Boston: Wells and Lilly-Court-Street.
- Sears, R., 1855. *Illustrated description of the Russian empire; embracing its geographical features, political divisions, principal cities and towns, population, classes, government, resources, commerce, antiquities, religion , progress in education,*

literature, art, and science, manners and customs, historic summary, etc., from the latest and the most authentic sources. New York.

Стаття надійшла до редакції 29.05.2024 р.

O. Ivanyuk
M. Ponomarova

THE CITY OF KHARKIV IN THE LAST QUARTER OF THE XVIII - THE FIRST HALF OF THE NINETEENTH CENTURY: VISIONS OF TRAVELERS

The article discusses a range of issues related to the descriptions of Kharkiv made by European and Russian travelers in the last quarter of the XVIII – in the first half of the XIX centuries. The basis for scientific research was the travel notes of the British, Germans, French, Russians who visited the region in the specified period of time, in particular: I. Vernet, V. Zuev, V. Izmailov, P. Sumarokov, I. Dolgoruky, J. Kohl, J. Blasius, E. Henderson, A. Ommer de Hell and others. The peculiarity of travel notes is the subjective nature of the descriptions, the lack of a clear structure and unevenness in the presentation of the material. It was found that in travelogues, travelers focus on several aspects related to Kharkiv, namely, the history of its foundation, general descriptions of urban landscapes, features of economic development, etc. In passing, they also covered the ethnic composition of the population.

Travelers recorded the conditional division of the city into four parts: City, Podolsk, Trans-Kharkiv, Zalopansk and provided their detailed descriptions. Among the significant shortcomings of the urban space of Kharkiv were: lack of building materials, which hindered the architectural evolution of the city, lack of a navigable river, which slowed down economic development and the establishment of close and stable trade relations with other regions of the empire, lack of arrangement of communication routes, urban space, underdevelopment of the service sector. In passing, they also covered the ethnic composition of the population, which was not given enough attention in the travel notes.

Key words: *Kharkiv, travel notes, travelers, urban space, economy, ethnographic features.*

УДК 94(477):061.2''1920/1939''

С. П. Ляковська

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА ЗА ПРЕТЕНЗІЙНИМИ СПРАВАМИ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИКАЧКИ З НАСЕЛЕННЯ ВАЛЮТИ (КІНЕЦЬ 1920-Х – ПОЧАТОК 1930-Х РОКІВ)

У статті висвітлено ситуацію, що склалася на теренах України у міжвоєнний період (20-30-ті роки ХХ ст.) щодо можливості повернення радянськими громадянами грошових вкладів та страхових компенсацій від іноземних установ та товариств, а також отримання спадку від померлих за кордоном родичів. Проаналізовано методи діяльності Українського Червоного Хреста з розшуку спадкодавців за кордоном та спадкоємців на теренах УСРР. Акцентовано увагу на взаємодію УЧХ з органами ДПУ УСРР у роботі за претензійними справами, а також на місці УЧХ в економічній стратегії більшовицького режиму щодо викачки з населення іноземної валюти в межах його міжнародної діяльності.

***Ключові слова:** Український Червоний Хрест, претензійні справи, валюта, ДПУ УСРР, Американський Червоний Хрест, Американське Бюро ветеранів, Торгсин.*

DOI 10.34079/2226-2830-2024-15-39-43-54

Постановка проблеми. Демократичне суспільство, що будується в Україні, неможливо без участі громадських організацій і рухів. Оскільки метою громадських організацій є задоволення та захист економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших інтересів громадян при здійсненні своїх політичних прав, ступінь і межі їх самостійності та результати діяльності, а також характер взаємодії з державними органами, визначають політичну систему суспільства. Особливого значення набуває діяльність недержавних інституцій в умовах гуманітарних криз, надзвичайних ситуацій та збройних конфліктів. В Україні, де реальністю є війна, підвищується інтерес до громадянської ініціативи, зокрема, щодо підтримки поранених бійців та надання гуманітарної допомоги цивільному населенню. Саме такі завдання ставили перед собою від часу свого заснування Міжнародний Червоний Хрест (МЧХ) та регіональні Товариства Червоного Хреста, які і зараз активно діють на теренах України. Водночас, за інформацією уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Д. Лубінця, в сучасній російсько-українській війні Російський Червоний Хрест порушив правила нейтралітету і тісно співпрацює з Кремлем (Лубинець Д. МФЧХ став адвокатом).

У цьому контексті здається важливим дослідити ступінь залежності діяльності Українського Червоного Хреста (Українхреста, УЧХ) від радянського політичного режиму та його політики, передусім, в економічній сфері. Це допоможе краще зрозуміти механізм становлення тоталітарного суспільства взагалі, та його особливості в СРСР у міжвоєнний період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Діяльність Українського Червоного Хреста як однієї з найчисельніших радянських громадських організацій нараховує чималу історіографію. Нові методологічні підходи до дослідження діяльності громадських організацій в міжвоєнний період висвітлено у працях сучасних українських дослідників, зокрема, С. Кульчицького (Кульчицький, 2013) та ін. Взаємозв'язки компартійного режиму з різними громадськими організаціями в 20-30-х

роках, що призвело втрати ними самостійності у прийнятті рішень, розглядає С. Свистович (Свистович, 2007).

Дослідженням безпосередньо проблемам міжнародної діяльності Українського Червоного Хреста займався Рожков (Рожков, 2013). Досліджуючи діяльність УЧХ за різними напрямками, зокрема, в міжнародній сфері, М. Журба (Журба, 2002; Журба, 2003) та О.Грибан (Грибан, 2015) торкнулися і його роботи за претензійними справами.

Водночас поза увагою дослідників залишилося питання використання радянським режимом міжнародної діяльності УЧХ задля наповнення державної скарбниці іноземною валютою. Відтак **метою цієї статті** є висвітлення діяльності УЧХ за претензійними справами, його взаємодію в цьому контексті з міжнародними організаціями та органами ДПУ УСРР, а також використання радянським політичним режимом цього гуманітарного аспекту його роботи як одного з джерел накопичення іноземної валюти.

Виклад основного матеріалу. Радянський Союз, який постав на теренах колишньої імперії, навіть після смуги його дипломатичного визнання багатьма країнами світу, у міжнародній площині мав чимало невирішених проблем, пов'язаних, передусім, з фінансовими боргами та компенсаціями. У деяких радянських громадян за кордоном перебували родичі, які залишали їм спадок; чимало було таких, у яких ще з дореволюційних часів за кордоном залишалися грошові вклади в банках, нерухоме майно, несплачені їм іноземними фірмами грошові суми за спільну діяльність тощо. Довгий час ці проблеми взагалі не вирішувалися або вирішувалися досить повільно, що призводило до втрати або знецінення громадянами своїх заощаджень.

Передусім, йшлося про виплати грошових компенсацій ветеранам американської армії. Ще напередодні Першої світової війни, за інформацією уряду Північно-Американських Сполучених Штатів (ПАСШ, нині – США), в країні перебувало близько 5 млн. емігрантів з тодішньої Російської імперії. Частина з них, не знайшовши роботи, змушена була завербуватися до армії США. Усі солдати – піддані Російської імперії – були застраховані на випадок смерті або каліцтва Американським Бюро ветеранів, яке повинно було сплачувати відповідні компенсації. Проте після революції між СРСР та ПАСШ не були встановлені нормальні дипломатичні стосунки. Це спричинило юридичну незахищеність майнових прав радянських громадян в Америці, а саме – неможливість спадкоємцям американських ветеранів отримати грошові компенсації від американського уряду.

В Україні цю проблему намагалися вирішити ще у 1922 р. 29 серпня ВУЦВК ухвалив рішення визначити посередником між Американським Бюро ветеранів та громадянами УСРР Червоний Хрест України та його місцеві організації (І.Ю., 1929 а, с.1). Проте, ймовірно, робота за цим напрямом взагалі не велася. У звіті УЧХ за 1923/1924 рік напрямками його діяльності визначалися боротьба з соціальними лихами, лікарська допомога населенню, боротьба з дитячою безпритульністю, фармацевтична діяльність тощо. У звіті не було жодної згадки щодо взаємодії з Американським бюро ветеранів (ЦДАВО України, Ф.1/3/336, арк.7).

За кордоном питання щодо виплат за ветеранськими справами намагалися вирішити адвокатські контори, і навіть представники певних державних установ. Зокрема, у 1924 р. латвійський консул у Канаді надіслав до громадян СРСР чимало листів з пропозицією надати йому нотаріально завірені доручення для виклопотання грошей від уряду Канади за страховими полісами ветеранів Першої світової. Проте ні колишні солдати, ні їх спадкоємці цих грошей не отримали, оскільки ділок від дипломатії всі сплачені їм кошти привласнив. Після його звільнення з посади взагалі не було можливості повернути вкрадені шахраєм гроші (Лінніченко, 1928, с. 32). У

1926 р. Бюро ветеранів було ліквідовано, у зв'язку з чим розгляд претензій по виплатах взагалі був призупинений.

Проте не лише нащадки ветеранів американської армії, а й радянський уряд були зацікавлені у компенсаційних виплатах від американського уряду. Враховуючи, що зарубіжні країни, навіть ті з них, з якими Радянському Союзу вдалося встановити дипломатичні стосунки, відмовилися у кредитуванні його економічних експериментів, уряд використовував будь-яку можливість поповнення своїх золотовалютних накопичень.

У травні 1922 року уряд УСРР ухвалив рішення, що виплати за будь-якими переказами з-за кордону як в іноземній, так і в радянській валюті, здійснювалися грошовими знаками РСФРР за курсом Держбанку (Про вкладні операції..., 1922). Через це отримання громадянами навіть незначних коштів з-за кордону певною мірою сприяв збільшенню валюти в державі. При незначних сумах виплат головним ставала кількість валютоутримувачів. Відповідно до інформації Американського Бюро ветеранів, на теренах радянських республік мешкало до 3 тис. осіб, які мали право на виплату компенсацій. Загальна сума їх страхових виплат становила близько 15 млн. дол. Серед тих, хто мав отримати виплати, 80% перебували на теренах України (Журба, 2003, с. 34).

Таким чином держава ставала зацікавленою у розшуку рахунків власних громадян в іноземних банках чи страхових компаніях, і поверненні їм цих грошей. Точніше, у виплатах громадянам їх валютних заощаджень радянськими грошима, за офіційно встановленим курсом, і залишенні іноземної валюти на рахунках у Державному банку.

Відтак з ініціативи наркомату закордонних справ (НКЗС) представник радянського Червоного Хреста у ПАСШ Д. Дубровський звернувся до Американського Червоного Хреста з проханням сприяти у перемовинах щодо відновлення військових страхових виплат громадянам СРСР через посередництво Червоного Хреста. Справа була вирішена позитивно. (Лінніченко, 1928, с.32). 2 липня 1927 р. президія ЦВК СРСР на своєму засіданні обговорювала питання щодо підтримки місцевими радянськими органами заходів Російського Червоного Хреста з розшуку та оформлення документів колишніх солдат американської армії, що були застраховані Американським Бюро страхування (ЦДАВО України, Ф.1/3/163, арк.67). Підкреслювалося, що отримання громадянами 10-15 млн. дол., заявлених Бюро ветеранів, *«має велике першочергове значення для всього Радянського Союзу, зацікавленого в надходженні іноземної валюти»* (Журба, 2003, с.34). Того ж дня була ухвалена постанова Президії ЦВК СРСР, а 26 липня – відповідно ВУЦВК – щодо покладання обов'язків з претензійних справ мешканців України, родичі яких воювали в армії США, на Український Червоний Хрест. Контроль за виявленням осіб та процедурою розподілу страхових коштів покладался на органи НКВС.

УЧХ розпочав пошук претендентів на страхові поліси американського Бюро ветеранів, через пресу оповістивши про осіб, які мали на це право. Ситуація з розшуком нащадків ветеранів була ускладнена не лише об'єктивними чинниками (відсутність списків вояків американської армії), й суб'єктивними причинами: чимало громадян, які свого часу переїхали до Америки, міняли або корегували свої прізвища. Зокрема, виїхавши з України, громадянин Фукс проживав у США під прізвищем Фокс. І треба було докласти чимало зусиль, щоб довести, що Гарі Фукс – громадянин колишньої Російської імперії і Гарі Фокс – громадянин США – одна й та ж сама особа. Відповідно, його нащадки в Україні – Фукси – мали право за компенсації, передбачені для Фокса.

Масштаби роботи, який розгорнув Український Червоний Хрест за цим напрямом, вимагав додаткових зусиль і кадрів. З цією метою на початку 1928 р. при ЦК УЧХ було створено як самостійний підрозділ Бюро претензій. Завдяки його зусиллям на середину 1929 р. УЧХ вдалося реалізувати 200 ветеранських претензійних справ, по яким урядом США сплачено 1,5 млн. дол. страхових сум (Звіт, 1931, с.11).

На сторінках періодичної преси друкувалася інформація й щодо роботи окремих відділень УЧХ за претензійними справами. Зокрема, повідомлялося, що Волинський комітет Червоного Хреста за 1928/1929 рік оформив 86 претензій нащадків ветеранів американської армії, які мешкали на Волині, загальною сумою 200 тис. дол. І хоча на час публікації за цими справами було сплачено лише 10 тис. дол., Червоний Хрест активно працював у цьому напрямку (М.С., 1929, с. 17).

Дізнавшись із преси, що Український Червоний Хрест розшукує нащадків ветеранів американської армії, у його відділення почали звертатися й утримувачі солдатів не лише американської, а й канадської армії. Вбачаючи в Червоному Хресті організацію, яка дійсно могла вирішити питання щодо коштів громадян за кордоном, до нього зверталися громадяни щодо виплат аліментів та індустріальних страховок (у випадках каліцтва на підприємствах за кордоном), щодо повернення грошей, котрі залишилися на поточних рахунках в іноземних банках тощо (І.Ю., 1929 а, с.1).

Зокрема, у 1929 р., завдяки втручання УЧХ громадянки УСРР К. Нартиковій вдалося повернути 756 руб., які вона перераховувала на свій рахунок в Ліонському банку, коли працювала в готелі м. Єрусалим. Після її повернення в 1914 р. на батьківщину, банк відмовився виплатити їй її ж кошти. Листування з банком протягом 14 років не давало бажаного результату. Проте завдяки втручання УЧХ повернули гроші (Ліонський банк, 1929, Обкл.зв.).

Завдяки розгорнутій роботі до середини 1929 р. до нього звернулося понад 5 тис. громадян, було реалізовано претензій на 3 млн. крб. (Тези, 1929, с.5). У роботі УЧХ перебувало, за різними джерелами, від 1000 справ до 1500 справ, за якими загальна сума виплат становила 15 млн. дол. (30 000 одержав, 1929, с.23). Ці справи стосувалися виплат за страховими полісами ПАСШ, Канади, Аргентини, Польщі, Литви, Латвії, Естонії, Франції, Німеччини, Румунії, Туреччини та навіть Китаю (І.Ю., 1929 а, с.1). У 1928 р. УЧХ підтримував зв'язки з 14 іноземними державами, мав свої представництва в Німеччині, Франції, США, Японії тощо.

На думку фахівців, на руках у громадян СРСР знаходилися поліси лише страхових товариств Америки (не лише ветеранських) на загальну суму близько 100 млн. руб. Надходження хоча б частини з них до суб'єктів СРСР суттєво наповнило б державну казну валютою.

Завдяки активній співпраці з міжнародними товариствами Червоного Хреста, робота УЧХ, порівняно з іншими радянськими організаціями, які також мали право проводити міжнародну діяльність за претензійними справами, була більш ефективною. Відтак він не лише займався пошуком й оформленням документів, а й намагався «відстояти» права своїх клієнтів. Зокрема, так сталося з утримувачами полісів товариства Нью-Йорк та деяких інших американських страхових компаній. Спочатку повернення коштів за полісами було покладено на Кредит-бюро. Проте воно спромоглося лише зібрати до купи поліси (чи лише їх частину), а от домовитися з американськими страховими товариствами про виплати по них – ні, хоча попередньо, начебто, виконком Бюро вів успішні перемовини з цього приводу. За інформацією, яку отримували деякі утримувачі полісів від родичів, які мешкали у ПАСШ, страхові компанії погоджувалися на грошові виплати, проте їх сума була значно нижчою від суми страхування. Після ліквідації в 1930 р. Кредит-бюро ці поліси залишалися в його

архівах, і ніяка робота по них взагалі не проводилася. До того ж, затягування вирішення проблеми зі страховками, коли закінчувалися терміни виплат, призводило до активного скуповування російських страхових полісів за кордоном іноземцями або іноземними компаніями (ГА МВС, Ф.15/1/6, арк. 16).

Крім страхових полісів, у деяких громадян ще з дореволюційних часів за кордоном залишалися грошові вклади в банках, нерухоме майно, несплачені їм іноземними фірмами грошові суми за спільну діяльність тощо. Чимало було й таких, чий родичі померли за кордоном, залишивши їм спадок. На теренах СРСР діяли агенти закордонних адвокатів, котрі розшукували нащадків осіб, померлих за кордоном. За посередницькі послуги за претензійними справами вони отримували чималий відсоток гонорару від сум виплат. Зокрема, за справою Захаревича, який залишив своїм спадкоємцям 5 тис. дол. в американському банку, адвокат витратив понад 40% спадщини. Інший американський адвокат зі спадку у 1300 дол. витратив на себе 1275 дол., тобто 90% від усієї суми (Лінніченко, 1928, с. 32).

В Україні своєю активністю відзначилася фірма Шевченка зі США, яка навіть вдалася до самореклами. На друкованих російською мовою бланках, які розповсюджувалися серед населення, йшлося, що вона (фірма) розшукує більш, ніж 20 осіб – нащадків капіталу від 10 до 50 тис. доларів. Чимало спадкових справ перебували у впровадженні паризького адвоката Євгена Раппа. Він займався лише справами, в яких фігурували великі суми спадків. Зі слів його брата: *«За справи менше 50 тис. доларів Євген не долучається»*. Адвокатська фірма Паржинського, яка працювала з адвокатами по всьому світі, в Україні мала свої представництва у Кременчузі (очолював Нежний), Києві (на чолі з Лейтманом), Полтаві (очолював Гордієнко). Це була солідна контора, яка працювала зі спадками у розмірі до 300 тис. дол. Ходили навіть чутки, що Паржинський у 1927 р. розшукував через Кременчузьке відділення претендентів на спадок у 90 млн. доларів (ГА МВС, Ф. 15/1/6, арк.20).

Радянське керівництво, яке було зацікавлено у надходженні валюти до держави будь-якими способами, не могло дозволити, щоб частка грошей осідала в кишенях іноземних компаній. Тим більше, що їх агенти досить активно і ефективно діяли на теренах СРСР. Це, своєю чергою, не могли бути непоміченим й органами ДПУ, які також виконували вказівку щодо наповнюваності казни валютою, і, в межах своєї компетенції, відслідковували діяльність цих іноземних агентів. За таких обставин, необхідно було перехопити ініціативу в свої руки, або хоча б контролювати процес отримання громадянами СРСР валюти із-за кордону.

Маючи чималий досвід у пошуку спадкоємців та оформленні претензійних справ на отримання страхових коштів, Червоний Хрест запропонував Наркомату закордонних справ погодити питання щодо розширення поля його міжнародної діяльності в цьому напрямку, а саме захищати майнові інтереси громадян СРСР не тільки в отриманні пенсій, а й за іншими схожими справами, зокрема, виплатами за депозитами, веденні спадкових справ тощо. При цьому виконком Червоного Хреста пропонував вести цю роботу навіть у країнах, з якими СРСР мав дипломатичні стосунки.

На думку завідувача економічно-правовим відділом НКЗС СРСР А. Сабаніна, викладену ним у доповідній записці до Колегії НКЗС у червні 1928 р., ця пропозиція виконкому Червоного Хреста була недоречною, оскільки в країнах, з якими були встановлені дипломатичні контакти, цією роботою досить успішно займалися повноважні представництва і консульства СРСР. У випадках, коли вони не могли це робити, до справи підключали місцевих перевірених адвокатів. Розширення повноважень ЧХ за фінансовими справами, яке пропонував його виконком, могло б дискредитувати саму ідею існування радянського Червоного Хреста, який мав

здійснювати гуманітарну місію. Водночас, на думку дипломату, ЧХ мав залишити за собою право виступати від імені громадян СРСР, які перебували на теренах СРСР (Алдошин В.В., Семенов В. М., Г. Н. Севостьянов Г.Н., ред., 2002, с.98).

Відмовивши ЧХ представляти фінансові інтереси громадян в усіх без винятку країнах і закріпивши цю функцію за дипломатичними установами, НКЗС розумів, що вони не мали б перетворитися на адвокатські контори. Відтак наркомат погодився на діяльність за такими справами акціонерного товариства, яке мало б досвід ведення справ, застосовуючи норми з міжнародного права. Такою інституцією мало Консультаційне бюро з міжнародного права, яке розташовувалося в Москві. Не справляючись з покладеними на нього функціями, Бюро нерідко передавало претензійні (спадкові) справи знову ж таки місцевим відділенням Червоного Хреста. Фактично Бюро стало своєрідним відділенням Червоного Хреста, лише під іншою назвою. Та й територіально воно розміщувалося в тій же будівлі, що і Московське відділення Червоного Хреста. Саме тому радянське керівництво велику надію поклало на працівників відділень Червоного Хреста за кордоном, які по суті виконували функції радянської дипломатії і консульату в тих країнах, які не визнали СРСР, і з якими не були встановлені дипломатичні стосунки. Передусім, йшлося, як уже зазначалося вище, про Північно-Американські Сполучені Штати. Виконавчий комітет Російського Червоного Хреста (РЧХ) в США очолював Д. Дубровський, а закордонний відділ при виконкомі – вже згаданий вище М. Шефтель.

Проте діяльність очолюваної ними інституції велася неквапливо, не були встановлені ефективні контакти з іноземними фірмами та адвокатами тощо. Фактично закордонний відділ РЧХ виконував лише технічну роботу: замість активного пошуку спадкодавців, які мали родичів в СРСР, отримавши відповідну інформацію за кордоном, перенаправляв її до радянських республіканських філій Червоного Хреста. Нерідко, навіть маючи інформацію про спадок і спадкоємців, закордонні філії Червоного Хреста, особливо у ПАСШ, затягували оформлення відповідних документів на кілька місяців.

Некваплива робота призвела до того, що за два роки спільної роботи Бюро та ЧХ було реалізовано лише декілька справ у Польщі, Литві, Латвії на суму близько 50 тис. дол. (ГА МВС, Ф.15/1/6, арк. 20). За повідомленнями інформаторів, неефективна робота закордонних філій радянського Червоного Хреста була спричинена тим, що особи, причетні до спадкових справ за кордоном, мали власний зиск від них, ведучи «свої нечисті ігри» (ГА МВС, Ф.15/1/6, арк. 23). Та й вартість спадків у США, з приводу яких спадкодавці зверталися до ЧХ, була незначною – від 1 до 5 тис. доларів (ГА МВС, Ф.15/1/6, арк. 17).

Активізувати діяльність Червоного Хреста за спадковими справами мала зміна фокусу з роботи за кордоном на пошук ймовірних спадкоємців на теренах радянських республік. До цієї роботи підключалися, передусім, республіканські відділення, зокрема й Український Червоний Хрест. Українхрест самостійно розшукував імовірних претендентів на спадок за кордоном, або користувався інформацією, що надходила з-за кордону, пропонував спадкоємцям свої посередницькі послуги в отриманні спадщини.

Отримавши від громадян дозвіл на ведення їх претензійних справ, УЧХ направляв справи до Харкова на перевірку та узгодження з наркоматом фінансів. Після того справи направлялися до виконкому ЧХ у Москві, а звідти вже переправлялися в російське представництво ЧХ в Америці. Там підключали місцевих адвокатів, які отримували від 10 до 15% від претензійних сум. Таким чином оминати російське представництво в ПАСШ було неможливо. Але воно за таким розкладом виступало вже ні як ініціатор, а як виконавець запиту УЧХ.

Збільшення роботи за претензійними справами призвело до створення в 1931 р. у складі УЧХ сектору Закордонного зв'язку, який координував пошуково-довідкову роботу низових осередків УЧХ та міжнародних організацій. Цей сектор також взаємодіяв з наркоматами юстиції та іноземних справ. Ним була організована широка кампанія з популяризації претензійної діяльності: роздруковувалися та розповсюджувалися плакати російською, німецькою, єврейською мовами, знімалися агітаційні кінострічки, публікувалися оголошення у всеукраїнській і місцевій пресі тощо. На 15 червня 1931 р. у провадженні УЧХ перебувало понад 200 справ, серед яких 97 належали до «спадкових індустріальних справ» США, Канади та країн Латинської Америки (Журба, 2003, с. 35). Робота в цьому напрямку продовжувалася і надалі. Лише за перший квартал 1933 року Українським ЧХ було відкрито 4 тис. розшукових справ.

Червоний Хрест всіляко заохочував громадян до благодійної діяльності. Серед претендентів на отримання виплат проводилася пропаганда щодо використання отриманих ними коштів на користь держави. Імена і навіть фотографії тих, хто дослухався до цих «порад», публікувалися в пресі. Зокрема, на сторінках ілюстрованого журналу «Червоний хрест» повідомлялося, що мешканець с. Кирилівка Шевченківської округи В. Дацько отримав страховку у розмірі 30 тис. руб. за загиблого сина, який воював у складі американської армії. Частина отриманих коштів він перерахував на рахунок Червоного Хреста, зокрема, на будівництво в рідному селі лазні (30 000 одержав, 1929, с. 23). Федорчук Р., мешканець с. Кирилівка Шепетівської округи, отримавши близько 5 тис. дол., частину коштів передав місцевій філії Червоного Хреста, а частину – надіслав в подарунок Далекосхідній Червоній армії (І.Ю., 1929 б, с. 23).

Свою вигоду мали й громадські радянські організації, які ставали посередниками в отриманні громадянами валюти. Зокрема, один зі спадкоємців в Україні звернувся до американського консула з проханням розібратися в ситуації, коли з американської сторони до нього надійшла інформація про спадок у розмірі 40 тис. дол., а УЧХ указав лише 2 тис. дол. (ГА МВС, Ф.15/1/6, арк. 18). Така діяльність УЧХ за претензійними справами збільшила його частку у загальній сумі бюджету всесоюзного товариства до 50%.

. Дійсна допомога громадянам СРСР в отриманні грошей з-за кордону була не єдиною причиною активної роботи УЧХ за цим напрямом. Перекази валюти з-за кордону в будь-якому вигляді: допомога родичам, повернення банківських вкладів, погашення страхових компенсацій, отримання спадщини тощо, поповнювали, передусім, валютні запаси держави. За підрахунками Держбанку, ця робота дозволила б інкасувати в межі СРСР мільйони доларів (Алдошин В. В., Семенов В. М., Севостьянов Г. Н., ред., 2002, с. 98). Як зазначалося вище, громадяни СРСР мали можливість отримати офіційно лише радянські рублі в еквіваленті валюти, яка надходила на їх імена. Різниця в ринковому і офіційно затвердженому курсі валют потрапляла до державної казни. Через це багато з них відмовлялися взагалі від радянських рублів. Унаслідок цього наприкінці 1931 р. на рахунку Українського Червоного Хреста зберігалось 35 тис. доларів, які не були виплачені спадкоємцям. Виходом із ситуації, що склалася, стало відкриття на імена спадкоємців рахунків у мережі Торгсину і переведення коштів на ці рахунки. Саме так Українхрест вирішував питання з утримувачами закордонних страхових полісів і спадкоємцями.

Не маючи змоги самостійно ухвалювати рішення, Українхрест звернувся за роз'ясненнями до Наркомату фінансів СРСР. Наразі останній розробив шкалу щодо того, який відсоток від вартості спадщини могли отримати громадяни СРСР на свої рахунки в Торгсині. При цьому, як це було і в системі радянського оподаткування в 20-

х роках ХХ ст., діяв принцип зрівнялівки: чим більшою була вартість спадщини, тим менший відсоток від неї отримували громадяни на свої рахунки в мережі торгсінів.

Зокрема, якщо громадянин отримував спадок (або виплату за страховим полісом) від 10 до 100 доларів, на його рахунок переводилася сума у розмірі 33%;

- від 100 до 300 доларів – 30%,
- від 300 до 500 доларів – 24%,
- від 500 до 1500 доларів – 20%,
- від 1500 до 3000 доларів – 17%,
- від 3000 до 5000 доларів – 10%,
- 5000 і вище – 7%.

При цьому максимальна сума, яка могла б бути зарахована на такий рахунок становила лише 700 доларів (ГА МВС, Ф.15/1/6, арк. 23).

Саме тому на державному рівні велика увага приділялася в налагодженні посередницьких послуг радянських установ і товариств, зокрема, й Червоного Хреста.

Зрозуміло, що, при виплаті таких мізерних сум від вартості спадку, громадяни СРСР не хотіли мати нічого спільного з посередниками від радянської влади. За таких обставин УЧХ проводив «активну» агітаційну роботу серед претендентів, і обійти його посередницькі послуги було практично неможливо. У тих же випадках, коли претенденти за виплати приймали рішення самостійно вирішувати свої претензійні справи, до процесу підключалися органи державної безпеки.

«Відказники» підлягали обов'язковому «опрацюванню» з боку ДПУ УССР. Зокрема, завідуючий претензійним сектором РЧХ у Москві Саваровський неодноразово звертався до ОДПУ з проханням вплинути на нащадків, які відмовлялися передавати вирішення своїх спадкових справ для до Червоного Хреста. Володіючи інформацією по всій країні, такі списки він передавав і до ДПУ УССР (ГА МВС, Ф.15/1/6, арк. 25). Такі особи потрапляли в оперативну розробку, до них застосовували різні методи впливу. Передусім, ішлося про переконання спадкоємців через агентуру передати право оформлення документів до УЧХ. Але не тільки. Зокрема, в березні 1932 р. начальник ЕКУ ДПУ УСРР С. Мазо, дізнавшись про бажання громадянки Д. Шах виїхати за кордон для отримання спадщини померлого батька у розмірі 12 тис. дол., дав вказівку обласному управлінню ДПУ відтермінувати виїзд спадкоємиці за кордон, застосувавши всі заходи для того, щоб вона передала доручення на ведення спадкових справ Червоному Хресту (ГА МВС, Ф.15/1/6, арк. 63).

Бажання громадян отримати законні кошти, що перебували за кордоном, та вплив на них органів ДПУ щодо необхідності користуватися посередницькими послугами виключно товариствами Червоного Хреста, мало свої результати. Лише за перший квартал 1933 р. Українським ЧХ було відкрито 4 тис. розшукових справ. Проте вже з квітня 1933 р. виконком ЧХ в Москві ухвалив рішення про встановлення платні у розмірі 3-5 руб. за звернення щодо пошуку родичів. Зрозуміло, що це суттєво знизило кількість звернень до ЧХ із розшуку родичів за кордоном. З цього приводу ЕКУ ДПУ УСРР в особі його начальника С. Мазо та начальника 6-го відділення Кардаша (?) звернулося до ЕКУ ОДПУ з проханням розглянути питання про відміну обов'язкової платні за розшуковими справами, оскільки це суттєво знижувало надходження валюти з-за кордону (ГА МВС, Ф.15/1/6, арк. 46-46 а). ЕКУ ОДПУ не погодилося з пропозицією територіального підрозділу, виконком ЧХ плату не відмінив, про що й повідомив своє відділення в Харкові.

Ймовірно, саме введення платні, а також великі суми утримання державою валютних коштів, які адресувалися законним спадкоємцям, певною мірою спричинили згортання роботи УЧХ за претензійними справами за кордоном. У всякому випадку, ні

в архівних документах, ні на сторінках періодичних видань ЧХ поки що не виявлено інформації щодо продовження роботи товариства в цьому напрямку.

Висновки. Отже, починаючи з другої половини 1920-х років Українським Червоним Хрестом була розгорнута на теренах України широка робота зі встановлення втрачених зв'язків радянських громадян з родичами за кордоном. УЧХ надавав посередницькі послуги в отриманні спадщини від померлих за кордоном родичів, пенсій і страховок від закордонних державних та приватних установ і підприємств тощо. Вся ця робота перебувала під контролем Російського Червоного Хреста, а за кордоном УЧХ допомагали його іноземні представництва. При цьому державна політика регулювання надходження іноземної валюти до радянських громадян з-за кордону була спрямована, передусім, на надходження валютних коштів до державної скарбниці. Спадкоємці мали отримувати лише певний, незначний відсоток, від виплат, які їм належали за законом. До тих громадян, які відмовлялися від послуг Червоного Хреста, застосовувалися різні методи впливу з боку органів ДПУ УСРР. Таким чином, діяльність Українського Червоного Хреста за претензійними справами громадян стала ще одним джерелом накопичення валюти державою.

Бібліографічний список

- Алдошин, В.В., Семенов, В. М., Севостьянов, Г.Н., ред., 2002. Советско-американские отношения. Годы непризнания. 1927-1933, Том 3 [Soviet-American Relations. Years of Non-Recognition. 1927-1933, Volume 3]. М.: Международ. фонд «Демократия», Гувер. ин-т войны, революции и мира, Стэнфорд. ун-т. Доступно: <<https://docs.historyrussia.org/ru/nodes/107387-pismo-upolnomochennogo-rossiyskogo-obschestva-krasnogo-kresta-v-ame-locale-nil>> [Дата звернення 20 лютого 2024].
- Грибан, О. Г., 2015. *Діяльність Українського товариства Червоного Хреста (20-30-ті роки ХХ ст.)*. Кандтдат наук. Автореферат дисертації. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова.
- Журба, М. А., 2002. *Етнонаціональні та міжнародні аспекти діяльності громадських об'єднань українського села (20–30 рр. ХХ ст.)*. К: Наук. Світ.
- Журба, М. А., 2003. Участь українського представництва в діяльності Міжнародного Червоного Хреста в 20-30-ті роки ХХ ст. *Київська старовина*, 4, с.30-36.
- Звіт про діяльність Червоного Хреста УСРР за 1928-29 рік, 1931. Харків: Держмедвидав УСРР.
- І.Ю., 1929а. Виявити осіб, що потребують захисту своїх інтересів в інших державах. *Червоний Хрест*, 19, с.1.
- І.Ю., 1929 б. Офірував 500 карб. *Червоний Хрест*, 23-24, с. 9.
- Кульчицький, С. В., 2013. *Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. Книга 2*. К.: Темпора.
- Лінніченко, П., 1928. Допоможіть корисній справі. *Вісник Червоного Хреста*, 6-7, с. 32.
- Ліонський банк 14 років не давав гроші, і лише на вимогу Червоного Хреста віддав, 1929. *Червоний хрест*, 15-16, Обкл. зв.
- Лубінець, Д., б.д. МФЧХ став адвокатом Російського Червоного Хреста? Як федерація толерує та закриває очі на злочини. *Омбудсман Лубінець. Дмитро. Телеграм*. Доступно: <https://t.me/dmytro_lubinetzs/5544> [Дата звернення 03 травня 2024].
- М.С., 1929. Оформлення протенсій до інших держав, *Червоний Хрест*, 23-24, с. 17.

- Про вкладні операції Держбанку та про правила прийому грошових переводів за кордон, 1922. Постанова РНК УСРР від 5 травня. *Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-селянського уряду України*, ст. 340.
- Рожков, М.В., 2013. Міжнародна діяльність Товариства Червоного Хреста УСРР в 20-30-ті рр. ХХ століття. *Наукові праці історичного факультету ЗНУ*, 36, с.130-133.
- Свистович, С., 2007. Система радянських громадських об'єднань Української РСР в 20-30-ті роки ХХ століття. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*, 16, с.16-26.
- Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), Ф.1/3/163, арк.67.
- ЦДАВО України, Ф.1/3/336, арк.7.
- 30 000 одержав!, 1929. *Червоний хрест*, 7-8, с.23.
- Галузевий архів МВС України (ГА МВС), Ф.15/1/6, арк. 16, 17, 18, 20, 23, 25, 46, 46 а, 63.

References

- 30 000 oderzhav! [30,000 won!], 1929. *Chervonyi khrest*, 7-8, s.23. (in Ukrainian)
- Aldoshyn, V.V., Semenov, V. M., Sevostianov, H.N., red., 2002. *Sovetsko-amerykanskyye otnosheniya. Nody nepryznaniya. 1927-1933, Tom 3. M.: Mezhdunarod. fond «Demokratyia», Huver. un-t voyny, revoliutsyy u myra, Stenford. un-t. Available at: <<https://docs.historyrussia.org/ru/nodes/107387-pismo-upolnomochennogo-rossiyskogo-obschestva-krasnogo-kresta-v-ame-locale-nil>> [Accessed 20.02.2024] (in Russian).*
- Haluzevyi arkhiv MVS Ukrainy (HA MVS) [Sectoral Archive of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (GA MIA)], F.15/1/6, ark. 16, 17, 18, 20, 23, 25, 46, 46 a, 63 (in Ukrainian).
- Hryban, O. H., 2015. *Diialnist Ukrainskoho tovarystva Chervonoho Khresta (20-30-ti roky KhKh st.) [Activities of the Ukrainian Red Cross Society (1920s-1930s)]. Kandtdat nauk. Avtoreferat dysertatsii. Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M. P. Drahomanova (in Ukrainian).*
- I.Iu., 1929 b. Ofiruvav 500 karb [Offered 500 roubles]. *Chervonyi Khrest*, 23-24, s. 9 (in Ukrainian).
- I.Iu., 1929a. Vyiavyty osib, shcho potrebut zakhytu svoikh interesiv v inshykh derzhavakh [Identify individuals who need to protect their interests in other states]. *Chervonyi Khrest*, 19, s.1 (in Ukrainian).
- Kulchytskyi, S. V., 2013. *Chervonyi vyklyk. Istoriia komunizmu v Ukraini vid yoho narodzhennia do zahybeli. Knyha 2 [Red Call. The History of Communism in Ukraine from Its Birth to Its Demise. Book 2]. K.: Tempora (in Ukrainian).*
- Linnichenko, P., 1928. *Dopomozhit korysnii spravi [Help a good cause]. Visnyk Chervonoho Khresta*, 6-7, s. 32 (in Ukrainian).
- Lionskyi bank 14 rokiv ne davav hroshi, i lyshe na vymohu Chervonoho Khresta viddav, 1929 [The Bank of Lyon did not give money for 14 years, and only gave it at the request of the Red Cross, 1929]. *Chervonyi khrest*, 15-16, Obkl. zv (in Ukrainian).
- Lubinet, D., b.d. MFCChKh stav advokatom Rosiiskoho Chervonoho Khresta? Yak federatsiia toleruie ta zakryvaie ochi na zlochyny [The IFRC has become the lawyer of the Russian Red Cross? How the federation tolerates and turns a blind eye to crimes].

- Ombudsman Lubinets. Dmytro. Telehram. Available at: <https://t.me/dmytro_lubinetzs/5544> [Accessed 03.05.2024] (in Ukrainian).
- M.S., 1929. Oformlennia protensii do inshykh derzhav [Filing of claims against other states], *Chervonyi Khrest*, 23-24, s. 17 (in Ukrainian).
- Pro vkladni operatsii Derzhbanku ta pro pravyla pryomu hroshovykh perevodiv za kordon, 1922. Postanova RNK USRR vid 5 travnia [On deposit operations of the State Bank and on the rules for accepting money transfers abroad, 1922. Resolution of the RNK of the Ukrainian SSR of May 5]. *Zbirnyk uzakonen ta rozporiadzhen Robitnycho-selianskoho uriadu Ukrainy*, st. 340 (in Ukrainian).
- Rozhkov, M.V., 2013. Mizhnarodna diialnist Tovarystva Chervonoho Khresta USRR v 20-30-ti rr. XX stolittia [International activities of the Red Cross Society of the Ukrainian SSR in the 1920s and 1930s]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu ZNU*, 36, s.130-133 (in Ukrainian).
- Svystovych, S., 2007. Systema radianskykh hromadskykh obiednan Ukrainskoi RSR v 20-30-ti roky KhKh stolittia [The system of Soviet public associations of the Ukrainian SSR in the 1920s and 1930s]. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky*, 16, s.16-26 (in Ukrainian).
- TsDAVO Ukrainy [CSAVO of Ukraine], F.1/3/336, ark.7. (in Ukrainian)
- Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (TsDAVO Ukrainy) [Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine (CSAVO of Ukraine)], F.1/3/163, ark.67. (in Ukrainian)
- Zhurba, M. A., 2002. Etnonatsionalni ta mizhnarodni aspekty diialnosti hromadskykh obiednan ukrainskoho sela (20–30 rr. XX st.) [Ethno-national and international aspects of the activities of public associations of the Ukrainian village (20-30s of the 20th century)]. K: Nauk. Svit (in Ukrainian).
- Zhurba, M. A., 2003. Uchast ukrainskoho predstavnytstva v diialnosti Mizhnarodnoho Chervonoho Khresta v 20-30-ti roky XX st. [Participation of the Ukrainian representation in the activities of the International Red Cross in the 1920s and 1930s]. *Kyivska starovyna*, 4, s.30-36 (in Ukrainian).
- Zvit pro diialnist Chervonoho Khresta USRR za 1928-29 rik, 1931 [Report on the activities of the Red Cross of the Ukrainian SSR for 1928-29, 1931]. Kharkiv: Derzhmedvydav USRR (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 07.05.2024 р.

S. Liaskovska

UKRAINIAN RED CROSS IN CLAIM CASES AS A SOURCE OF CURRENCY EXTRACTION FROM THE POPULATION (LATE 1920S - EARLY 1930S)

Abstract: *The purpose of this research is to highlight the activities of the Ukrainian Red Cross in claim cases, its interaction with international organizations and the authorities of the GPU of the Ukrainian SSR, as well as the utilization by the Soviet political regime of this humanitarian aspect of its work as one of the sources of foreign currency accumulation. The research methodology is based on the principles of objectivity, systematicity, dialectics, and historicism. The study relies on historical methods: problem-chronological, institutional, and historical anthropology (comprehension of motives, aspirations, views, socio-cultural behavior stereotypes of people who applied to the Ukrainian Red Cross for assistance, their reaction to influences from punitive authorities).*

Scientific novelty: *Based on previously unpublished archival materials, the methods of activity of the Ukrainian Red Cross in searching for heirs abroad and heirs in the territories of the Ukrainian SSR have been analyzed. Attention is focused on the interaction of the Ukrainian Red Cross with the GPU authorities of the Ukrainian SSR in work on claim cases, as well as on the place of the Ukrainian Red Cross in the economic strategy of the Bolshevik regime regarding the extraction of foreign currency from the population within the framework of its international activities.*

Conclusions: *From the second half of the 1920s, the Ukrainian Red Cross conducted extensive work to establish lost connections of Soviet citizens with relatives abroad. The Ukrainian Red Cross provided intermediary services in obtaining inheritance from deceased relatives abroad, pensions, and insurance payments from foreign state and private institutions and enterprises, and so on. All this work was under the control of the Russian Red Cross, and abroad, its foreign representations assisted it. At the same time, the state policy of regulating the receipt of foreign currency by Soviet citizens from abroad was aimed primarily at bringing currency funds into the state treasury. Heirs were supposed to receive only a certain, insignificant percentage of payments due to them by law. Various methods of influence by the GPU authorities of the Ukrainian SSR were applied to citizens who refused the services of the Red Cross. Thus, the activity of the Ukrainian Red Cross in claim cases of citizens became another source of currency accumulation by the state.*

Keywords: *Ukrainian Red Cross, claim cases, currency, GPU of the Ukrainian SSR, American Red Cross, American Bureau of Veterans, Torgsin.*

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 327.82+316.77+004.738.5:341.232.7](510:5-11)

Лу Бай

КОНКУРЕНЦІЯ КИТАЮ ЗА М'ЯКУ СИЛУ В СХІДНІЙ АЗІЇ: СТРАТЕГІЇ КОМУНІКАЦІЇ ТА ОЦІНКА ВПЛИВУ

***Анотація.** Сучасна нестабільність в світі підкреслює важливість застосування інструментарію “м'якої сили” для просування державних інтересів в інших регіонах світу. Ключовим прикладом у цьому контексті є стратегія м'якої сили Китаю, що забезпечується відповідними комунікативними та інформаційними можливостями цієї держави. Метою статті є оцінка ефективності стратегії Китаю у використанні різноманітних комунікаційних інструментів, йдеться про культурні обміни, медійні проекти, освітні програми, що реалізуються з метою посилення м'якої сили та впливу у Східноазійському регіоні. Проаналізовано, як Китай зосереджується на залученні та співпраці шляхом культурних обмінів, економічні ініціативи та розповсюдження цінностей. Визначено, що для регіону Східної Азії ключовим елементом цієї стратегії є ініціатива «Один пояс, один шлях», що спрямована на поглиблення економічної інтеграції та культурного обміну, що підкріплюється заходами у сферах освіти, науки, технологій, а також активною участю в міжнародних організаціях. Підкреслено важливість інформаційної політики та медійного простору у формуванні глобальної думки та позитивного іміджу про Китай, включаючи розширення медійного простору за кордоном через такі платформи як CGTN і Xinhua. Крім того, використання соціальних мереж та цифрових платформ для просування китайських поглядів та цінностей відіграє ключову роль у стратегії м'якої сили. Висвітлено ефективність м'якої сили Китаю в будівництві стійких міжнародних партнерств та зміцненні його становища в регіоні Східної Азії. Звернено увагу на виклики та перспективи такого підходу. Запропонована стаття може бути корисною фаховим дослідникам, аналітикам в царині дипломатії в Східній Азії, органам державної та місцевої влади. Майбутні дослідження будуть зосереджені на вивченні стратегії комунікації Китаю в контексті потенційної заборони китайських соціальних мереж у провідних країнах світу, зокрема, у зв'язку з очікуваною заборонаю TikTok у США.*

***Ключові слова:** м'яка сила; стратегія комунікації; Китай; Східна Азія; культурна дипломатія.*

DOI 10.34079/2226-2830-2024-15-39-55-65

Вступ. В останні десятиліття спостерігається стрімке посилення глобального впливу Китаю, що виходить далеко за межі економічного потенціалу чи військової потуги. Особливо помітним стає застосування Китаєм м'якої сили як ключового інструменту його зовнішньої політики, спрямованого на формування сприятливого іміджу та поширення свого впливу на міжнародній арені. М'яка сила, що об'єднує культурні, політичні, дипломатичні аспекти, набуває особливої ваги в контексті міжнародних відносин, зокрема в стратегічно важливому для Пекіна регіоні Східної

Азії. Відповідно постає нагальне завдання глибше дослідити, як Китай реалізує свою стратегію м'якої сили в Східній Азії, акцентуючи на засобах комунікації. Крім того, важливо приділити увагу аналізу конкурентної боротьби за м'яку силу між Китаєм та іншими ключовими гравцями в регіоні, розглядаючи це питання як критичний фактор у визначенні майбутнього геополітичного контексту Східної Азії. Значущість м'якої сили в сучасній геополітиці не може бути недооціненою, оскільки вона відіграє провідну роль в зміцненні дипломатичних відносин, формуванні політичних союзів та просуванні цінностей. В контексті Східної Азії Китай активно використовує широкий інструментарій м'якої сили, зокрема культурні обміни, освітні програми, зовнішню пропаганду та міжнародну допомогу в рамках покращення іміджу та зміцнення впливу на регіональному та глобальному рівнях. Ключовим питанням є визначення, як зазначені засоби комунікації сприяють формуванню позитивного сприйняття Китаю серед країн Східної Азії, а також як вони використовуються для досягнення стратегічних цілей КНР в цьому регіоні. Крім того, нагальним питанням є вплив Пекіна на регіональний баланс сил, а також як інші країни реагують на зростаючу присутність Китаю. Цей аналіз дозволить краще зрозуміти динаміку міжнародних відносин у Східній Азії та оцінити потенційні наслідки китайської політики для глобального балансу сил у XXI ст..

Огляд попередніх досліджень. Проблематиці м'якої сили Китаю присвячено низку робіт українських, китайських, дослідників інших країн. Г. Мен (Мен, 2020, с.77-131) зосереджується на аналізі стратегічних ідей Китаю та пропонує шляхи їх оптимізації. Автор розглядає історичний розвиток стратегічного мислення в Китаї, аналізуючи як внутрішні, так і зовнішні фактори, що впливають на формування політичної та економічної стратегії країни. Особлива увага приділяється сучасним викликам та перспективам, з якими стикається Китай у міжнародній арені. Пропонуються можливі шляхи оптимізації стратегічних підходів для підтримки його тривалого розвитку та зростання глобального впливу.

І. Ван (Ван, 2008, с.257-273) досліджує, як Китай використовує публічну дипломатію для зміцнення своєї м'якої сили на міжнародній арені. Автор аналізує різні ініціативи, такі як культурний обмін, міжнародні ЗМІ, освітні програми та культурну дипломатію, що дозволяють Китаю покращувати свій імідж та вплив у світі. Розглядаються успіхи та виклики, з якими стикається Китай у своїх зусиллях зі зміцнення м'якої сили, та визначено перспективи подальшого розвитку цієї стратегії.

В. Жанг (Жанг, 2010, с. 383–402) пропонує аналіз трансформації м'якої сили Китаю в комплексну національну силу. Автор досліджує, як культурні фактори, зокрема мова, мистецтво, кіно, література та інші аспекти культурної ідентичності використовуються для посилення національного іміджу та сприяння зовнішньополітичним цілям. Автор також висвітлює важливість культурної стратегії у формуванні глобального впливу та визначає виклики та можливості для Китаю у зміцненні його статусу як великої світової держави через культурну взаємодію та міжнародну співпрацю.

К. Занарді (Занарді, 2016, с.431–447) аналізує комплекс інструментів посилення зовнішньополітичного впливу Китаю в розрізі культурної дипломатії та військово-морської дипломатії. Автор визначає, як представництва Інституту Конфуція використовуються як інструмент культурного обміну та освітньої дипломатії для посилення позитивного іміджу Китаю у світі. Водночас, автор розглядає військово-морську дипломатію в ключі стратегічні зусиль Китаю по зміцненню своєї присутності на морях і використанню м'якої сили в цій сфері для досягнення цілей в площині міжнародного впливу.

П.Йе та Л.Альборноз (Йе та Альборноз, 2018, с.81–97) аналізують особливості м'якої сили КНР в ключі стратегій китайських медіа, на прикладі каналу CGTN-Español, який орієнтований на іспаномовні країни – в першу чергу, регіону Південної Америки. Автори розглядають, як ці медіа сприяють поширенню китайського погляду в латиноамериканських країнах, тим самим розширюючи м'який вплив Китаю. Робота відображає ефективність медійних ініціатив Китаю в зміцненні його культурної та політичної присутності за кордоном.

Ц.Чао (Чао, 2014, с.171–194) зосереджується на концептуалізації м'якої сили Китаю та викликах, з якими КНР стикається у спробах комунікувати свої цінності ідеології на міжнародній арені. Автор розглядає різноманітні форми та методи, через які Китай намагається реалізувати свою м'яку силу, включаючи культурні обміни, медійну присутність і дипломатію, а також аналізує критику цих підходів з боку міжнародної спільноти.

Ц.Чен (Чен, 2016, с.171–194) аналізує державні політики та стратегії м'якої сили Китаю через призму культурної активності держави. Автор розглядає, як Китай використовує культурні ініціативи, освітні програми та міжнародні медіа-проекти для підсилення свого глобального впливу та покращення іміджу на міжнародній арені. Особлива увага приділяється ролі Інституту Конфуція як інструменту культурної дипломатії. Наголошується на тому, що м'яка сила Китаю є частиною його більш ширшої стратегії зовнішньої політики та геополітичних амбіцій.

С.Даниленко та Л.Бай (Даниленко та Бай, 2020, 68-78) підкреслює, що Китай активно використовує публічну дипломатію та інструменти "м'якої сили" для налагодження міжнародних відносин та підвищення свого впливу. Аналізуються ініціативи, такі як культурний обмін, міжнародні ЗМІ та культурна дипломатія, які покликані сприяти позитивному іміджу Китаю та його впливу. Успіхи та виклики цієї стратегії обговорюються, а також визначені перспективи подальшого розвитку.

Р.Лос (Лос, 2023, с.135-149) досліджує сучасний стан та еволюція м'якої сили Китаю з точки зору східно європейської політології. Автор зосереджується на порівняльному аналізі між Китаєм та іншими державами у контексті міжнародних відносин. Робота розглядає, як Китай адаптує свої стратегії м'якої сили до змінюваних глобальних умов. Автор висвітлює виклики та критику, з якими Китай зіштовхується у своїх зусиллях з посилення впливу дії за комплексом м'якої сили.

М.Репникова (Репникова, 2022) аналізує механізми та ефективність м'якої сили Китаю, враховуючи сучасні геополітичні тенденції та технологічний розвиток. Досліджується, як Китай використовує цифрові платформи та соціальні медіа для поширення свого впливу та як це впливає на міжнародне сприйняття цієї держави в світі. Акцентовано, що важливою є оцінка внутрішньої та зовнішньої критики політики м'якої сили.

С. Бульбенюк (Бульбенюк, 2022, с.39–53) зосереджується на геополітичних і гео економічних стратегіях Китаю, що включають використання м'якої сили як засобу впливу на світовій арені. Автор аналізує, як Китай застосовує м'яку силу для просування своїх геополітичних і гео економічних інтересів, оцінюючи ефективність цієї стратегії в контексті ширшого дискурсу про міжнародні відносини та глобальну політику.

Л.Дорош та М.Яблонська (Дорош та Яблонська, 2021, с.22-27) поглиблюють дослідження концепції м'якої сили в контексті китайської зовнішньої політики – з акцентом на оцінку її ефективності та реакцію на сучасні глобальні виклики. Автори розглядають різноманітні інструменти, які Китай використовує для реалізації своєї

м'якої сили, включаючи культурну дипломатію, економічні ініціативи, освітні програми.

В.Кіктенко (Кіктенко, 2017, с.42–60) розглядає ширший аспект розширення геоекономічної впливу Китаю, аналізуючи його стратегії, цілі та вплив на глобальну економіку. Автор досліджує ключові фактори, які сприяли економічному успіху Китаю, включаючи інвестиційну політику, торгівлю, технологічний розвиток та міжнародне співробітництво, та розглядає, як ці аспекти впливають на баланс сил у світовій економіці.

О.Білоконь (Білоконь, 2014, с.157–159) розглядає концепцію м'якої сили в контексті зовнішньої політики КНР в ключі формування нового світового порядку. Автор аналізує, як Китай використовує культурні, економічні та дипломатичні інструменти для формування нового міжнародного порядку, що відповідає його національним інтересам. Автор виокремлює ключові аспекти китайської стратегії «м'якої сили, такі як сприяння культурному обміну, розширення мережі Інституту Конфуція за кордоном, активізація міжнародної торгівлі та інвестицій, а також участь у міжнародних організаціях з метою зміцнення глобального впливу Китаю.

П.Мателешко (Мателешко, 2023, с.93–100) зосереджується на конкретних механізмах та інституціях, через які Китай реалізує вплив м'якої сили в Україні. Автор досліджує такі інструменти як економічні відносини, культурний обмін, освітні ініціативи, а також політичні та соціальні стратегії, які Китай використовує для зміцнення свого впливу в Україні. Автор наголошує на значенні співпраці між країнами в таких сферах, як інвестиції в інфраструктуру, торгівля, наукові дослідження та освіта.

За результатами аналізу даного масиву попередніх досліджень можемо зауважити, що стратегія м'якої сили Китаю є комплексною, включаючи історичний розвиток, культурні ініціативи, освітні програми, міжнародні медійні стратегії, а також геополітичні та геоекономічні стратегії. Автори розглядають різноманітні аспекти китайської стратегії м'якої сили з акцентом на важливість культурної дипломатії, роль мережі Інституту Конфуція, вплив міжнародних медійних ініціатив. Попередні дослідження вказують на значення культурного обміну та культурної ідентичності у формуванні глобального впливу Китаю, в той час як освітні ініціативи, зокрема мережа Інституту Конфуція, слугують як інструменти для посилення м'якої сили країни на міжнародній арені. Водночас, стратегічне використання міжнародних медійних каналів та цифрових платформ підкреслює намагання Китаю розширити свій глобальний вплив та покращити міжнародний імідж. Аналіз також вказує на важливість геополітичних і геоекономічних стратегій у розширенні впливу Китаю, в т.ч. через інвестиційну політику, торгівлю, технологічний розвиток, міжнародне співробітництво. Попередні дослідження підкреслюють, що м'яка сила Китаю використовується як засіб досягнення більш широких геополітичних цілей та підтримки його статусу як великої світової держави. Однак, питання зусиль щодо збільшення впливу в Східноазійському регіоні, використовуючи різні стратегії комунікації та ініціативи в рамках покращення іміджу і посилення впливу потребує додаткового вивчення.

Метою статті є дослідження інструментів м'якої сили, що їх застосовує Китай в регіоні Східної Азії, йдеться про різноманітні комунікаційні стратегії та ініціативи в частині культурних обмінів, медіа, освітніх програм і економічної співпраці для посилення впливу.

Виклад основного матеріалу. Концепція м'якої сили підкреслює важливість залучення та співпраці поза примусом, відокремлюючи їх від більш традиційних форм впливу. Цей підхід у зовнішній політиці був прийнятий рядом країн, поміж яких є і Китай, яка стратегічно використовує м'яку силу для посилення своєї глобальної

позиції. КНР, усвідомлюючи обмеження жорсткої сили в досягненні довгострокових дипломатичних цілей, зосереджується на проектуванні єдиної архітектури свого міжнародного впливу, що складається з блоків високих економічних результатів, культурної привабливості та розповсюдження моделі розвитку. Цей комплекс використовується як засада побудови партнерств, покращення міжнародного іміджу та протидії наративам про китайську загрозу. Через такі ініціативи, як інфраструктурні проекти, просування китайської культури, підкреслення успіху китайської економічної моделі, КНР прагне не тільки апелювати до інших країн, але й змінити сприйняття своєї соціально-політичної системи та цінностей на світовій арені.

Зауважимо комплексність підходу м'якої сили КНР. В даному контексті китайська економічна стратегія, наприклад, ініціатива «Один пояс, один шлях» спрямована на поглиблення економічної співпраці, що не тільки зміцнює економічні зв'язки, але й створює образ Китаю як джерела економічного розвитку в різних регіонах світу. Додатково, активна участь Китаю в регіональних і міжнародних організаціях демонструє його готовність до мирного врегулювання спорів та сприяння регіональній безпеці, представляючи КНР як відповідального міжнародного актора. Завдяки узгодженій інформаційній політиці та використанню медіа Китай також прагне зміцнити глобальну думку, підтримуючи свої інтереси на міжнародній арені. Можемо зробити висновок, що це допомогло покращити глобальне розуміння своєї позиції та ще більше продемонструвати свої наміри та інтереси на міжнародній арені. Наприклад, Китай відкорегував свою політику з поширення інформації під час профілактики та контролю після епідемії Covid 19, публічно демонстрував позицію щодо викидів радіоактивної води на АЕС Фукусіма-Дайічі в Японії. Продовжуючи тему екологічної безпеки, що є зрозумілою та важливою для світу і може покращити імідж Китаю, який часто звинувачували і звинувачують у недбалому ставленні до екології на користь економіки, Пекін у контексті аварії на АЕС проводить інформацію щодо обмеження імпорту японських морепродуктів тощо. Всі ці зусилля в комплексі дозволяють Китаю будувати міцні відносини з сусідніми країнами на основі взаємовигідної співпраці та культурного обміну, що сприяє створенню стабільного та мирного регіонального порядку з Китаєм у центрі. Такий підхід відображає стратегічне розуміння Китаєм значення м'якої сили в зміцненні його глобального впливу та позиції у Східноазійському регіоні.

Ключові компоненти м'якої сили Китаю охоплюють широкий спектр культурних, економічних, технологічних і дипломатичних ініціатив, які країна використовує для зміцнення свого впливу на світовій арені без застосування військової сили або прямого політичного тиску. Виділимо ключові компоненти комплексу м'якої сили Китаю. Опис подано в Табл. 1.

Таблиця 1

Ключові компоненти комплексу м'якої сили Китаю

Компоненти	Коментарі
Культурна дипломатія	Китай активно просуває свою культуру за кордоном через Інститут Конфуція, організацію культурних заходів, виставок. Це включає також розповсюдження китайської мови та культури, що сприяє кращому розумінню та прихильності до Китаю в інших країнах.

Глобальна медіа присутність і комунікаційна стратегія	Китай інвестує в міжнародні медіа-платформи, такі як CGTN (China Global Television Network) для розповсюдження своєї точки зору на глобальній арені.
Міжнародна освіта та науковий обмін	Надання стипендій іноземним студентам для навчання в Китаї, а також співпраця у сфері науки і технологій є важливою частиною стратегії м'якої сили, яка сприяє позитивному сприйняттю КНР.
Економічна співпраця	Китай використовує свій економічний вплив як інструмент м'якої сили, зокрема через ініціативу «Один пояс, один шлях», що спрямована на стимулювання торгівлі та інвестиційних зв'язків між Китаєм і країнами по всьому світу.
Технологічна дипломатія	Розширення глобального впливу через високі технології, включаючи цифрові платформи, телекомунікації (наприклад, розгортання мереж 5G компанією Huawei) та інновації в сфері штучного інтелекту.
Міжнародні організації та багатостороння дипломатія	Активна участь та вплив на роботу міжнародних організацій, таких як ООН, для формування глобального порядку денного відповідно до своїх інтересів.

Джерело: аналіз на основі Dialogo Politico (Політичний діалог, 2024), Global Asia (Глобальна Азія, 2013), Council on Foreign Relations (Рада з міжнародних відносин, 2018).

Реалізація Китаєм своєї стратегії м'якої сили у Східній Азії є комплексною – тобто використовує як економічні ініціативи, так і культурні обміни для посилення впливу в регіоні. Ініціатива «Один пояс, один шлях» є ключовим блоком цієї стратегії з будівництвом інфраструктури через шість транспортних коридорів, спрямованих на розвиток взаємозв'язку між країнами-членами. Ця ініціатива з розвитку інфраструктури доповнюється програмами, спрямованими на сприяння тіснішим культурним і освітнім зв'язкам, таким як проведення молодіжних і академічних обмінів, які ще більше поглиблюють відносини між Китаєм і державами-учасниками ініціативи. Крім того, інтенсифікація фінансових та економічних контактів у рамках ініціативи, прикладом якої є стимулювання відносин між китайськими діловими колами та відповідними представниками держав-учасниць, підкреслює прагнення Китаю використовувати економічну взаємозалежність як засіб розширення свого впливу в регіоні Східної Азії. Завдяки цим узгодженим зусиллям Китай не лише демонструє привабливість своєї економічної моделі, але й просуває свою культуру, реалізуючи таким чином комплексну стратегію м'якої сили, спрямовану на побудову стійких партнерств і посилення свого становища в регіоні Східної Азії. Крім того, започатковуючи нові інфраструктурні проекти та врегульовуючи ситуації воєнно-політичної нестабільності в наявних гарячих точках світу, Пекін прагне зміцнити свою роль як ключового партнера для більшої кількості країн регіону, відображаючи стратегічний підхід до «м'якої сили». Інвестиції в інфраструктуру за межами Китаю: Наприклад, ініціатива "Один

пояс, один шлях", яка має на меті створення мережі торгових та інфраструктурних зв'язків між Китаєм та іншими країнами Євразії, Африки та Південної Америки. Хоча європейські країни і практично згорнули співпрацю за цим проєктом, однак Пекін не відмовився від нього. Адже, ці інвестиції дозволяють Китаю зміцнювати свої економічні та політичні зв'язки з різними регіонами. Участь у міжнародних миротворчих операціях: Наприклад, участь Китаю в миротворчих місіях ООН, особливо в Африці та на Близькому Сході, де він декларує сприяння розвитку та збереженню миру. Дипломатичні ініціативи та співпраця: Наприклад, підтримка Китаєм регіональних ініціатив співробітництва, таких як Азіатський банк інфраструктури та інвестицій (АІІВ), який має на меті підтримку розвитку інфраструктури в регіоні та підсилення ролі країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону.

Дана комплексна стратегія має бути підтримана відповідним інструментарієм комунікації. Виділимо ключові складові комунікаційної стратегії КНР в рамках поширення м'якої сили на рис. 1.

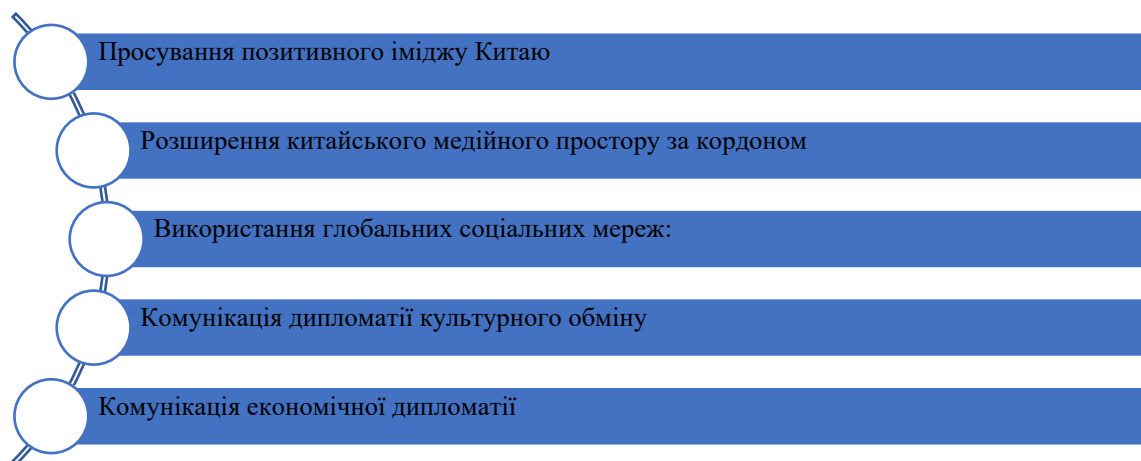

Рис. 1. Основні складові комунікаційної стратегії китайської м'якої сили
Джерело: власний аналіз.

Опишемо в більших деталях виділені підходи комунікаційної стратегії Китаю в ключі м'якої сили:

Комунікаційна стратегія Китаю в напрямку розгортання м'якої сили в Східній Азії є комплексною та різнонаправленою, включаючи кілька ключових елементів, які взаємодіють між собою для створення позитивного іміджу країни та зміцнення її впливу в регіоні. Основні аспекти цієї стратегії включають:

Просування позитивного іміджу Китаю: ключовою метою комунікаційної стратегії є створення позитивного іміджу Китаю на міжнародній арені, в рамках реалізації даної цілі використовуються державні ЗМІ, соціальні мережі, а також культурні та освітні програми, спрямовані на демонстрацію досягнень Китаю у різних сферах, від економіки до культури;

Розширення китайського медійного простору за кордоном: Китай активно працює над розширенням свого медійного простору за кордоном через створення та підтримку міжнародних версій своїх новинних агентств, таких як CCTV, Xinhua, CRI та CGTN. Особливо CGTN підвищує свою міжнародну впізнаваність через мультиплатформенну багатоканальну трансляцію, включаючи традиційне телевізійне мовлення та офіційні акаунти на основних соціальних медіа-платформах. CGTN також зосереджується на інноваціях у контенті, пропонуючи такі програми, як «China 24» і

«Global Business», які відповідають інтересам закордонної аудиторії, і прагне співпрацювати з провідними міжнародними медіа для спільного висвітлення подій, підвищуючи авторитетність та глобальний вплив своїх новин. Сінхуа, зі свого боку, надає багатомовні послуги та створює глобальну мережу збору та поширення новин, що дозволяє швидко реагувати на світові новини. Крім того, Xinhua використовує хмарні обчислення та великі дані для оптимізації процесу виробництва новин і здійснює точне просування контенту на основі аналізу потреб користувачів. Ці стратегії спільно сприяють розширенню медіапростору Китаю за кордоном та зміцненню його голосу на міжнародній арені. І це дозволяє Китаю представляти свою точку зору на міжнародні події та питання, впливаючи на глобальну думку.

Використання глобальних соціальних мереж: Китай активно використовує соціальні мережі та цифрові платформи для просування своїх поглядів та культурних цінностей. Це включає активність в міжнародних соціальних мережах, незважаючи на те, що вони заборонені всередині самого Китаю.

Комунікація дипломатії культурного обміну: за допомогою програм культурного обміну в рамках мережі Інституту Конфуція Китай прагне поширювати свої цінності, що є важливим елементом м'якої сили, який допомагає побудувати глибше розуміння та симпатію до китайської культури;

Комунікація економічної дипломатії: економічна взаємодія, зокрема через ініціативи такі як «Один пояс, один шлях», використовується для поглиблення економічних зв'язків та стимулювання регіональної інтеграції, інвестиції у ключові сектори економіки інших країн також відіграють важливу роль у зміцненні довіри та співпраці.

Комунікаційна стратегія Китаю використовує комбінацію цих підходів для створення комплексного впливу, спрямованого на покращення міжнародного сприйняття Китаю, зміцнення культурних та економічних зв'язків, а також розширення його впливу в Східній Азії та за її межами.

Висновки. В підсумку, розглянуто комплексне застосування концепції м'якої сили Китаєм як стратегічного інструменту зовнішньої політики для зміцнення свого глобального впливу та позицій. За допомогою аналізу широкого спектру ініціатив, включаючи культурну дипломатію, глобальну медійну присутність, міжнародну освіту та науковий обмін, економічну співпрацю, технологічну дипломатію, а також активну участь у міжнародних організаціях, стаття підкреслює багатовимірність та комплексність підходу Китаю до використання м'якої сили. Стратегічне використання Китаєм м'якої сили, особливо через ініціативу «Один пояс, один шлях», відіграє ключову роль у зміцненні економічних зв'язків та створенні позитивного іміджу країни на світовій арені. Ці зусилля не тільки спрямовані на поширення китайських цінностей та підвищення міжнародного іміджу Китаю, але й на просування стабільності та миру в регіоні Східної Азії через культурний обмін та економічну взаємодію. Комунікаційна стратегія Китаю, включаючи просування позитивного іміджу країни, розширення медійного простору за кордоном, використання соціальних мереж та культурного обміну, є важливим інструментом у реалізації його м'якої сили. Ці елементи спільно сприяють формуванню позитивного сприйняття Китаю на міжнародному рівні та зміцненню його впливу як на регіональному, так і на глобальному рівнях. В цілому, стратегія м'якої сили Китаю відображає стратегічне розуміння значення не тільки економічної, але й культурної та інформаційної взаємодії в сучасному глобалізованому світі. Китай демонструє, що м'яка сила може бути ефективним інструментом для досягнення довгострокових дипломатичних цілей, будівництва міцних міжнародних партнерств та підвищення глобального впливу без застосування прямого примусу.

Перспективи подальших досліджень передбачають аналіз комунікаційної стратегії Китаю в рамках реалізації м'якої сили у перспективі потенційної заборони китайських соціальних мереж в провідних країнах світу на прикладі потенційної заборони ТікТок в США.

Бібліографічний список

- Білоконь, О., 2014. М'яка сила Китаю як інструмент формування нового міжнародного порядку. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*, 8, с. 157–159. Доступно: <<https://fip.dp.ua/index.php/FIP/article/view/391>>
- Бульбенюк, С., 2022. Геополітичні й гео економічні амбіції та м'яка сила Китаю: зауваги до дискурсу про особливості просування й утвердження. *Китаєзнавчі дослідження*, 2, с. 39–53. DOI: <https://doi.org/10.51198/chinesest2022.02.039>.
- Даниленко, С. та Бай, Л., 2020. Імідж Китаю в зовнішньополітичній стратегії КПК. *Evropský politický a právní diskurz*, 7(2), pp. 68-78. Доступно: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/evropr_2020_7_2_11>
- Дорош, Л. та Яблонська, М., 2021. М'яка сила Китаю: оцінка ефективності та реакція на сучасні виклики. *Гуманітарні візії*, 7(2), с. 22–27. DOI: <https://doi.org/10.23939/shv2021.02.022>.
- Кіктенко, В., 2017. Гео економічне зростання Китаю у сучасному світі: стенограма наукової доповіді на засіданні Президії НАН України 22 лютого 2017 р. *Вісник Національної академії наук України*, 04, с. 42–60. DOI: <https://doi.org/10.15407/visn2017.04.042>.
- Мателешко, Ю., 2023. Напрями та інституції м'якого впливу Китаю в Україні. *Актуальні проблеми політики*, 72, 93–100. DOI: <https://doi.org/10.32782/app.v72.2023.13>
- Cao, Q., 2014. Chapter 7. China's soft power. In: *Discourse approaches to politics, society and culture*, pp. 171–194. DOI: <https://doi.org/10.1075/dapsac.54.08cao>.
- Chen, Q., 2016. 'China's Soft Power Policies and Strategies: The Cultural Activist State. *Law, Social Justice & Global Development*, 2016(1), 1–13. Available at: <https://warwick.ac.uk/fac/soc/law/elj/lgd/2016-1/chen_finalfinal.pdf>
- Council on Foreign Relations, 2018. *China's big bet on soft power*. [online] Available at: <<https://www.cfr.org/backgrounder/chinas-big-bet-soft-power>>.
- Dialogo Politico, 2024. *China's Soft Power in Latin America*. [online] Available at: <<https://dialogopolitico.org/special-edition-2024-keys-to-understanding-china/chinas-soft-power-in-latin-america/>>.
- Global Asia, 2013. How 21st-Century China sees public diplomacy as a path to soft power. [online] Available at: <https://www.globalasia.org/v7no3/cover/how-21st-century-china-sees-public-diplomacy-as-a-path-to-soft-power_mo-jinweizhou-qingan>.
- Łoś, R., 2023. Chinese soft power. *Polish Political Science*, 52, 135–149. DOI: <https://doi.org/10.15804/ppsy202305>.
- Men, H., 2020. Optimization of China's strategic ideas. In: *Springer eBooks*, pp. 77–131. DOI: https://doi.org/10.1007/978-981-15-4257-2_3.
- Repnikova, M., 2022. *Chinese soft power*. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108874700>.
- Wang, Y., 2008. Public diplomacy and the rise of Chinese soft power, *in the Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 616(1), pp. 257–273. DOI: <https://doi.org/10.1177/0002716207312757>.
- Ye, P. and Albornoz, L.A., 2018. Chinese media 'Going out' in Spanish speaking countries: The case of CGTN-Español. *Westminster Papers in Communication and Culture (Print)*, 13(1), pp. 81–97. DOI: <https://doi.org/10.16997/wpcc.277>.

- Zanardi, C., 2016. 'China's soft power with Chinese characteristics: the cases of Confucius Institutes and Chinese naval diplomacy. *Journal of Political Power*, 9(3), pp. 431–447. DOI: <https://doi.org/10.1080/2158379x.2016.1232289>.
- Zhang, W., 2010. 'China's cultural future: from soft power to comprehensive national power. *International Journal of Cultural Policy*, 16(4), pp. 383–402. DOI: <https://doi.org/10.1080/10286630903134300>.

References

- Bilokon, O., 2014. Miaka syła Kytaiu yak instrument formuvannia novoho mizhnarodnoho poriadku [China's soft power as a tool for the formation of a new international order]. *Filosofia ta politolohiia v konteksti suchasnoi kultury*, 8, pp. 157–159. Available at: <https://fip.dp.ua/index.php/FIP/article/view/391> (in Ukrainian)
- Bulbeniuk, S., 2022. Heopolitychni y heoekonomichni ambitsii ta miaka syła Kytaiu: zauvahy do dyskursu pro osoblyvosti prosuvannia y utverdzhennia [Geopolitical and geoeconomic ambitions and “soft power” of China: comments on the discourse on the features of promotion and approval] *Kytaieznavchi doslidzhennia*, 2, pp. 39–53. DOI: <https://doi.org/10.51198/chinesest2022.02.039>. (in Ukrainian)
- Cao, Q., 2014. Chapter 7. China's soft power. In: *Discourse approaches to politics, society and culture*, pp. 171–194. DOI: <https://doi.org/10.1075/dapsac.54.08cao>.
- Chen, Q., 2016. 'China's Soft Power Policies and Strategies: The Cultural Activist State. *Law, Social Justice & Global Development*, 2016(1), 1–13. Available at: https://warwick.ac.uk/fac/soc/law/elj/lgd/2016-1/chen_finalfinal.pdf
- Council on Foreign Relations, 2018. *China's big bet on soft power*. [online] Available at: <https://www.cfr.org/backgrounder/chinas-big-bet-soft-power>.
- Danylenko, S. ta Bai, L., 2020. Imidzh Kytaiu v zovnishnopolitychniï strategii KPK [China's image in the CPC's foreign policy strategy]. *Evropský politický a právní diskurz*, 7(2), pp. 68-78. Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpopr_2020_7_2_11 (in Ukrainian)
- Dialogo Politico, 2024. *China's Soft Power in Latin America*. [online] Available at: <https://dialogopolitico.org/special-edition-2024-keys-to-understanding-china/chinas-soft-power-in-latin-america/>.
- Dorosh, L. and Yablonska, M., 2021. M'iaka syła Kytaiu: otsinka efektyvnosti ta reaktsiia na suchasni vyklyky [Soft Power of China: efficiency and response to the current challenges]. *Humanitarni vizii*, 7(2), 22-27. DOI: <https://doi.org/10.23939/shv2021.02.022>. (in Ukrainian)
- Global Asia, 2013. How 21st-Century China sees public diplomacy as a path to soft power. [online] Available at: https://www.globalasia.org/v7no3/cover/how-21st-century-china-sees-public-diplomacy-as-a-path-to-soft-power_mo-jinweizhou-qingan.
- Kiktenko, V., 2017. Heoekonomichne zrostannia Kytaiu u suchasnomu sviiti: stenohrama naukovoï dopovidi na zasidanni Prezydii NAN Ukrainy 22 liutoho 2017 r. [China's geo-economic rise in the modern world]. *Visnik Nacìonal'noï Akademii Nauk Ukraïni*, 04, pp. 42–60. DOI: <https://doi.org/10.15407/visn2017.04.042>. (in Ukrainian)
- Łoś, R., 2023. Chinese soft power. *Polish Political Science*, 52, 135–149. DOI: <https://doi.org/10.15804/ppsy202305>.
- Men, H., 2020. Optimization of China's strategic ideas. In: *Springer eBooks*, pp. 77–131. DOI: https://doi.org/10.1007/978-981-15-4257-2_3.
- Meteleshko, Yu., 2023. Napriamy ta instytutsii miakoho vplyvu Kytaiu v Ukraïni [Directions and institutions of soft China's influence in Ukraine]. *Aktualni problemy polityky*, 72, 93–100. DOI: <https://doi.org/10.32782/app.v72.2023.13> (in Ukrainian)

- Repnikova, M., 2022. *Chinese soft power*. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108874700>.
- Wang, Y., 2008. Public diplomacy and the rise of Chinese soft power, *in the Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 616(1), pp. 257–273. DOI: <https://doi.org/10.1177/0002716207312757>.
- Ye, P. and Albornoz, L.A., 2018. Chinese media ‘Going out’ in Spanish speaking countries: The case of CGTN-Español. *Westminster Papers in Communication and Culture (Print)*, 13(1), pp. 81–97. DOI: <https://doi.org/10.16997/wpcc.277>.
- Zanardi, C., 2016. ‘China’s soft power with Chinese characteristics: the cases of Confucius Institutes and Chinese naval diplomacy. *Journal of Political Power*, 9(3), pp. 431–447. DOI: <https://doi.org/10.1080/2158379x.2016.1232289>.
- Zhang, W., 2010. ‘China’s cultural future: from soft power to comprehensive national power. *International Journal of Cultural Policy*, 16(4), pp. 383–402. DOI: <https://doi.org/10.1080/10286630903134300>.

Стаття надійшла до редакції 06.06.2024 р.

Bai Lu

CHINA'S COMPETITION FOR SOFT POWER IN EAST ASIA: COMMUNICATION STRATEGIES AND IMPACT ASSESSMENT

Abstract. *Current instability in the world emphasizes the importance of using soft power tools to promote state interests in other regions of the world. A key example in this regard is China's soft power strategy, supported by the appropriate communication strategy tools. The aim of this paper is to identify China's strategy in using various communication tools, including cultural exchanges, media projects, and educational programs to strengthen its soft power and influence in the East Asian region. Paper provides an analysis of China's strategic use of the concept of soft power to expand its influence on the international arena, with an emphasis on the East Asian region. The paper analyzes how China abandoning traditional methods of direct coercion (military force, economic sanctions), focuses on engagement and cooperation through cultural appeal, economic initiatives, and diffusion of values. It is determined that for the region of East Asia, the central element of this strategy is the Belt and Road Initiative, which is aimed at deepening economic integration and cultural exchange, which is supported by measures in the fields of education, science, technology, as well as active participation in international organizations. The importance of information policy and media space in shaping global opinion and a positive image of China is emphasized, including the expansion of media space abroad through platforms such as CGTN and Xinhua. In addition, the use of social media and digital platforms to promote Chinese views and values plays a key role in the soft power strategy. The effectiveness of China's soft power in building sustainable international partnerships and strengthening its position in the region is highlighted, paying attention to the challenges and prospects of such an approach. China's efforts to develop infrastructure, promote cultural exchange and economic interaction with countries in the region are analyzed, emphasizing the strategic importance of soft power to ensure China's long-term global influence. The proposed paper may be useful for researchers, analysts in the field of diplomacy in East Asia, state and local authorities. Future research is planned to focus on the study of China's communication strategy in the context of the use of soft power, analyzing the possible bans of Chinese social networks in the leading countries of the world considering the situation with the potential ban of TikTok in the US.*

Keywords: *Soft Power; Communication Strategy; China; East Asia; Economic Diplomacy*

УДК 329.055.1-028.41(4-6ЄС):314.15

О.М. Кіндратець

ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ ЗРОСТАННЯ ПОПУЛЯРНІСТІ ПРАВорадикальних популістських партій в європейському союзі

У статті розглядається зміна політичного ландшафту в країнах-членах Європейського Союзу, зростання впливовості та популярності праворадикальних популістських партій (ПРПП). Проблема аналізується через призму виборів в представницькі органи ЄС. Аналізуються причини та наслідки «правого повороту».

Відмічається, що поведінка та політика праворадикальних популістів мінлива, кон'юнктурна, визначається політичною ситуацією, запитами суспільства тощо. Нині це проявляється і в їх ставленні до російсько-української війни. Часом навіть ті партії, які називають «друзями Путіна», вдаються до критики політики Росії та засуджують війну проти України.

У статті звертається увага на те, що успіху ПРПП в боротьбі за голоси виборців посприяли не тільки політичний маркетинг, менеджмент, а й об'єктивні чинники. Причинами послаблення позицій «традиційних» партій та посилення праворадикальних популістів були мігрантські кризи. ПРПП часто називають «антиіммігрантськими» через постійність їх вимог жорсткішої імміграційної політики. Одним з факторів успіху ПРПП є нативізм, який називають ідеологією цих партій. Відмічається, що нативісти вважають, що перш за все мають бути захищені права, свободи, інтереси корінного населення, а не «чужих», іноземців. У європейському суспільстві з'явилося певне розчарування в діяльності влади після того, як виявилось, що проблеми, що є супутніми імміграції (зростання безробіття, злочинності, податкового навантаження, терористичних загроз тощо) вирішуються не завжди достатньо ефективно. Міграційні кризи виявили проблеми й у стосунках між державами Європейського Союзу. Виникли суперечки щодо того, яку кількість біженців може прийняти та чи інша країна-член ЄС.

Україна має враховувати результати виборів в країнах-членах ЄС, оскільки вони впливають не тільки на внутрішню, але і на зовнішню політику держав-партнерів нашої країни. Ця політика значною мірою залежить від того, які саме партії приходять до влади. Наша держава має бути готовою до нових викликів. Вчасно підготуватися до них та адекватно відреагувати можливо за умов аналізу цих процесів та об'єднання зусиль всіх суб'єктів політики для захисту інтересів держави.

Ключові слова: міграція, імміграція, демократія, партія, праворадикальні популістські партії, вибори, виборці.

DOI 10.34079/2226-2830-2024-15-39-66-75

Успіх на виборах праворадикальних популістських партій (далі ПРПП) в європейських демократичних країнах привернув увагу багатьох науковців. В українських вчених інтерес зумовлений й тим, що деякі з цих партій небезпідставно називають «проросійськими». Зміна політичного ландшафту, політичних уподобань в розвинених демократичних країнах Європи спонукає до проведення досліджень з метою вияснити причини та наслідки цього явища.

У глобалізованому світі тема, яку експлуатують праві радикали, це міжнародна міграція (законна та незаконна) та проблеми, які вона створює для місцевого населення. Це перетворює праворадикальні партії з аутсайдерів на парламентські партії.

Метою статті є визначення політичних тенденцій в країнах ЄС та впливу їх на Україну. Наша держава зацікавлена в збереженні партнерства, політичної, економічної гуманітарної підтримки держави в асиметричній війні проти агресора.

У останні роки інтерес до зміни політичних симпатій європейських виборців зріс. Причини, наслідки «правого повороту» в європейських країнах стали однією з актуальних тем досліджень. Нині ці проблеми вивчає багато вчених, зокрема, А.Вінтер, С. Деннісон, С. Доуз, К. Каннінгем, Д. Коен, В.Краузе, О.Мондон, І. Лірмонт, К. Мудде, С. Хікс, вітчизняні вчені - М.Гримська, Ю. Остапець, В.Петрінко та інші.

Багато вчених висловлюють занепокоєність політичними процесами, що відбуваються в ЄС. Перш за все стурбованість викликає зростання прихильників у популістських праворадикальних партій і відповідно їх зменшення у лібералів, центристів як правих так і лівих. Радикальні, перш за все ультраправі партії та їх політика асоціюється з авторитаризмом та зі згортанням демократії. Іноді їх називають партіями «одного питання». Під цим одним питанням їх політики мається на увазі антиімміграційна політика. Ці партії сповідують нативізм та виступають за жорстке імміграційне законодавство, що обмежує права іммігрантів в сфері соціального захисту, працевлаштування, освіти.

О.Мондон, А.Вінтер розглядають «реакційну демократію». До численних понять демократії «з прикметником» вони додали ще одне, щоб описати той вид демократії яка не є прогресивною. Дійсно, «прогресивною» вона буде лише завдяки зусиллям громадян, які бажають мати розвинену, а не дефектну демократію. В історії є приклади того, як влада сформована за допомогою демократичних механізмів, ці демократичні механізми руйнує, як і демократичні інститути, демократичну систему. На думку О.Мондона, А.Вінтера, відродження расизму, популізму не є результатом народних вимог, хоча ці наративи зображуються саме як відповідь на вимоги народу, а не як щось, що заохочується та підтримується елітами, які мають засоби впливу та контролю над публічним дискурсом, зокрема через ЗМІ. Ультраправі, на думку вчених, є реальною загрозою і не повинні залишатися поза увагою. Не можна узаконювати расистські та ультраправі ідеї та акторів. (Mondon A., Winter A., 2020.)

Аналізуючи мейнстрімінг ультраправої політики О.Мондон і С.Доуз намагаються зрозуміти, як така політика, яка була відсунута на узбіччя історії повернулася і сьогодні займає непропорційно великий простір у публічному дискурсі. Мондон наголошує, що борючись з загрозою, яку сьогодні становлять ультраправі, важливим є більш цілісний підхід, який полягає у визначенні ролі основних акторів у легітимізації реакційної політики. Це важливо для запобігання сповзання до фашизму (Mondon A., Dawes S., 2023.). Ці застороги не здаються безпідставними, якщо взяти до уваги згортання демократії в світі та повернення в багатьох країнах від демократії до авторитаризму. Дехто це називає «хвилею» авторитаризму в протизагу «хвилям демократії», які описав Хантінгтон. Уявлення про ПРПП, як про партії «одного питання» є спрощеним. Так, дійсно, в програмах цих партій багато уваги приділяється іммігрантській політиці. Але не тільки цьому вони завдячують своєму успіху, а ще й тому, що розглядають питання законності та порядку, культурної політики, політики в сфері зайнятості. Ці партії все частіше стають парламентськими та загальнонаціональними, як правило, після того, як спершу здобувають перемогу на регіональних, місцевих виборах.

У 2024 р. великий інтерес привернула тема виборів в представницькі органи Європи. Кас Мудде, відомий дослідник популістських праворадикальних партій (Mudde С.,2007), у своїй статті «Ультраправі та європейські вибори 2024 року» дав прогноз результатів виборів в Європарламент та національні парламенти. Посилаючись на соціологічні опитування він прогнозував успіх праворадикальних партій на цих виборах. Прогноз значною мірою справдився. Хоча ультраправі й не представляють більшість в Європейському парламенті, але в деяких країнах вони в цих перегонах випередили інші партії та набрали найбільше голосів виборців. Так, у Франції партією-лідером виборів стала партія Національне об'єднання. Це привело до рішення Президента Макрона оголосити дострокові вибори. Це рішення називають спонтанним та емоційним, не продуманим. Згідно з опитуванням Інституту Odoxa для Le Nouvel Obs ультраправі на цих виборах можуть мати від 250 до 300 представників у Національних зборах – абсолютна більшість становить 289 місць (Костіна І., 2024) Крім Франції праворадикальні партії на цих виборах в Італії та Австрії теж набрали найбільше голосів, а в Нідерландах та Німеччині вони за результатами виборів в Європарламент на другому місці.

На думку К.Мудде, попри те, що вибори в Європарламент це вибори представників одного законодавчого органу, вони по суті є окремими національними виборами у 27 країнах з дуже різними національними кампаніями, партіями та навіть виборчими правилами. Крім того, результати виборів в одній державі-члені ЄС повністю не залежать від результатів в іншій. Тому, на його думку, завжди складно говорити про європейські розробки чи тенденції, оскільки більшість із них стосується лише деяких країн-членів ЄС (Mudde С., 2024). Однак, очевидним є те, що сьогодні в Європі спостерігається тенденція зсуву вправо, посилення позицій ультраправих партій. Про це свідчить практично одночасність змін політичного ландшафту на всій території ЄС. Вибори в Європейський парламент є свідченням цього.

Вчені відмічають зменшення довіри до нинішнього політичного класу. Останнім часом і високорозвинені демократичні країни стикаються з ситуацією невизначеності. Важко передбачити майбутнє через глобалізаційні виклики, війну в Європі, що може перерости у світову, а також через зміни в політичній сфері, що можуть змінити позиції в політичній системі ліберально-демократичних партій.

Зростання популярності серед європейських виборців праворадикальних популістських партій змусило науковців досліджувати причини та наслідки цього явища. Тривають дискусії по ряду питань: які основні риси сучасних європейських праворадикальних популістських партій; чи є ці партії популістськими та в чому проявляється їх популізм; чи є популізм викликом для демократії; в чому причини зростання його популярності.

В Оксфордському словнику англійської мови, популізм визначається як прагнення звернутися до простих людей, які вважають, що їхні проблеми не враховуються усталеними елітарними групами. Томас Гревен відмічає, що центральним і постійним наративом популізму є протиставлення «політичного класу» (корумпованого), «еліти» або «істеблішменту» та «людей», єдиним автентичним голосом яких популістські партії називає себе. Він відмічає, що зростання популярності праворадикального популізму не є виключно європейським явищем. Подібні процеси відбуваються і в неєвропейських країнах, зокрема і в США. Хоча Гревен вказує на існування відмінностей, але відмічає їх природність, обумовленість специфічними факторами, такими як культура, політична історія тощо (Greven Т., 2016).

Шлях до успіху ультраправих партій був досить тривалим. Цей успіх не можна назвати несподіваним. У той час, коли ці партії були позапарламентськими,

опозиційними партіями, вони нагадували про себе певними акціями, заявами, а отже залишалися на політичній арені, в інформаційному полі, пристосовувалися та реагували на зміни суспільних настроїв.

Високий рейтинг і вплив праворадикальних партій і рухів у країнах Європейського Союзу пов'язаний з тим, що більшість з них в ході модернізації суспільства змогли оновити власну ідеологію і політичну стратегію у відповідності до викликів сьогодення та національних традицій держав, створивши свій власний профіль і досягнувши значної підтримки громадян (Остапець Ю.О., Петрінко В.С., 2023, с.100).

Вдаючися до ребредингу, як це зробила французька партія Національне об'єднання (до 2018 р. Національний фронт), певної зміни іміджу, що супроводжується змінами і риторики, поведінки, праворадикальні популісти змогли отримати те, на що розраховували – зростання кількості виборців, що голосують за них на національних та місцевих виборах. Однак праворадикальні популісти пішли на пом'якшення своєї політичної позиції не тільки задля збільшення кількості виборців, що голосують за них, але і ради того, щоб після виборів, отримавши місця в представницьких органах влади, стати партнерами інших партій в урядових коаліціях (Akkerman T., Lange S., Rooduijn M., 2016.) Таке партнерство в коаліції посилює позиції будь-якої партії, оскільки дає змогу впливати на рішення, формувати політику. Часто цей шлях до успіху починається з місцевих виборів.

Зміну партійних стратегій, поміркованість цих партій дослідники часом пояснюють саме успіхами на виборах (Saraul. R, Ewert C., 2021). Але варто зважати на те, що поведінка, політика праворадикальних популістів мінлива, кон'юнктурна, визначається політичною ситуацією, тими проблемами, з якими стикається суспільство, запитамі суспільства тощо. Нині це проявляється і в їх ставленні до російсько-української війни. Часом навіть ті партії, які називають «друзями Путіна», вдаються до критики політики Росії та засуджують війну проти України.

Крім зусиль самих праворадикальних популістських партій в постійній боротьбі за голоси виборців їм посприяли й ті об'єктивні процеси, які не мають ніякого відношення до політичного, партійного маркетингу, менеджменту. Причинами послаблення позицій «традиційних» партій та посилення праворадикальних популістів були: по-перше, так звані, мігрантські кризи. Вони породили появу претензій до влади, яка, як вважалося, не змогла швидко усунути негативні наслідки цих криз. ПРПП часто ще називають «антиіммігрантськими» через їх ставленні до імміграції; по-друге, з'явилося певне розчарування в діяльності влади в ряді країн Європейського Союзу після того, як виявилось, що проблеми, що є супутніми імміграції (зростання безробіття, злочинності, податкового навантаження, терористичних загроз тощо) вирішуються повільно та не завжди достатньо ефективно; по-третє, міграційні кризи виявили проблеми у стосунках між державами Європейського Союзу (суперечки щодо того, яку кількість біженців може прийняти та чи інша країна-член ЄС. У виході Великобританії з ЄС, очевидно, теж певну роль зіграла ця проблема). По-четверте, виявлення фактів корупції в європейських органах влади (корупція – це та тема, якій популісти приділяє велику увагу) позначилося на довірі до демократичних інститутів. По-п'яте, знову почали говорити про кризу партій. В. Кремена відмічає, що електоральні успіхи нових партій, особливо правопопулістських, сприймаються європейськими дослідниками як прояв кризи традиційних партійних систем (Кремена В.І., 2019). По-шосте, одним з факторів успіху можна вважати нативізм, який називають ознакою та ідеологією праворадикальних популістів. Нині до цієї проблеми

звертаються й українські вчені. Зокрема М.І. Гримська розглядає нативізм як складову ідеології крайніх правих політичних партій (Гримська М.І., 2016).

Варто зауважити, що нативістські практики існували давно. Їх поява пов'язана з появою міграції населення. «Чужі», іммігранти викликали різноманітні почуття, емоції – цікавість, співчуття, страх, настороженість, роздратування, підозрлість, злість та навіть ненависть. Це приводить до мігрантофобії, ксенофобії.

Негативні почуття, емоції є породженням не тільки несхожості «чужих», їх традицій, норм поведінки, побуту, релігії, традицій, а й страхом втратити свої традиційні цінності та меркантильними інтересами (страхом втрати роботи, засобів до існування, певного рівня добробуту тощо).

На початку ХХІ століття з'явилося ряд досліджень нативізму, які привернули увагу науковців. Так, в 2002 р. вийшла книга Джона Хайгама «Чужі в країні: зразки американського нативізму, 1860-1925». У своїй роботі вчений визначає нативізм як захисний тип націоналізму. Його праця вважається основоположною в історії дослідження американського нативізму (Higham J., 2002).

Нативісти вважають, що: мають бути захищені перш за все права, свободи, інтереси корінного населення, а не іноземців, «чужих»; не громадяни країн, що приймають іммігрантів мають адаптуватися до полікультурного суспільства, що сформувалося внаслідок міграції, а іммігранти мають це зробити. Це умова отримання прихильності корінного населення до них, толерантності та захисту їх прав та свобод.

Отже, страх перед змінами, консерватизм породжує нативізм та може провокувати конфлікти. Одночасно це приводить до зростання впливовості праворадикальних популістських партій, які представляють себе як справжні захисники свого народу.

У європейському суспільстві ведуться дискусії щодо того кого, вважати «чужими». Не всі праворадикальні політики вважають всіх іммігранти чужими. Тих, хто так не вважає, можна назвати реалістами, адже в Європі існує ще й демографічна криза. Одним зі способів її пом'якшення є вирішення проблеми скорочення працездатного населення за рахунок іммігрантів. За час існування цієї проблеми змінювалися вимоги до іммігрантів. Нині вимоги такі: вони мають бути легальними мігрантами, кваліфікованими, та такими, які готові інтегруватися в суспільство, що їм надало притулок. Ті ж, хто не бажає інтегруватися, не перестають сприйматися як «чужі» незалежно скільки часу вони перебувають в країні.

Отже, нативізм існує та впливає на політичні процеси сучасності. ПРПП використовують його для обґрунтування своєї політики.

Колись вчені пророкували поразку нативізму в ліберально-демократичних країнах та перемогу толерантності та політики мультикультуралізму. Однак, в ряді країн відмовилися від такої політики. Виявилось, що лібералізм не є достатньою гарантією від нативізму. Вчені зауважують, що якщо він колись ніби й був переможений, то зараз нативізм знову повернувся в центр політичного життя (Duuyvendak J.W., Kešić J., Stacey T., 2022).

Така політика тих партій, що є прихильники нативізму в Європі допомагає авторитарним країнам з імперськими устремліннями реалізувати свої плани дестабілізувати ситуацію в демократичних країнах. Це по суті є цивілізаційним конфліктом.

Показником того, як реагують демократичні країни на ці виклики, є вибори. Варто зауважити, що перемагаючи на виборах і отримуючи посади в органах виконавчої влади представники ПРПП впливають на імміграційне законодавство. Хоча жорсткість імміграційного законодавства, яке пропонується кабінетами міністрів, що

включають представників праворадикальних партій та тих, які їх не включають, не надто відрізняється. Про це свідчить порівняльний аналіз результатів імміграції та інтеграції 27 урядів у дев'яти країнах (1996–2010 рр.). На основі цього дослідження Т. Аккерман зробив висновок, що, очевидно, труднощі, з якими стикаються праворадикальні партії під час адаптації до державних посад, перешкоджають їм ефективніше впроваджувати жорсткішу політику щодо іммігрантів (Ackerman T., 2012). На основі опитувань експертів Ван Спанье дійшов до дещо інших висновків. На його думку, інші політичні партії загалом стали більш обмежувальними щодо імміграції та інтеграції завдяки успіху праворадикальних партій (Spanje J. V., 2010). Навіть якщо заклики обмежити імміграцію, чи обмежити права іммігрантів не приводять до більш жорсткого законодавства, то дебати, обговорення цих питань створює напругу в суспільстві. Недарма, з'явилося розуміння того, що міграція може використовуватися у вигляді своєрідної зброї, оскільки провокує конфлікти, дестабілізує ситуацію, породжують економічні проблеми тощо. Можливі й конфлікти, які називають «пророцтвами, що самореалізуються». Праворадикальні популістські партії часом звинувачують в тому, що вони відповідальні за поширення настроїв ксенофобії, формування недовіри до «чужих», та за ті конфлікти, які є їх наслідком.

Висновки. Вибірчі процеси, формування нового партійного ландшафту є внутрішньодержавними процесами, в які не повинні втручатися інші держави. Однак, можливості такого втручання існують і навіть розширюються. Внутрішня і зовнішня політика значною мірою залежить від того, які партії приходять до влади. Кожного разу вибори в демократичних країнах – це період невизначеності. Цього року вибори проходять в багатьох країнах Європи. Наша держава має бути готовою до цих викликів. Це вимагає об'єднати зусилля всіх суб'єктів політики для захисту інтересів держави.

Бібліографічний список

- Гримська, М.І., 2016. Нативізм як складова ідеології крайніх правих політичних партій. *Грані*. [онлайн] 1, сс. 12-17. Доступно: <<https://core.ac.uk/download/pdf/268616937.pdf>> [Дата звернення 5 червня 2024].
- Костіна, І., 2024. *Опитування: У Франції ультраправі можуть здобути абсолютну більшість на виборах*. [онлайн] Доступно: <<https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/06/22/7188708/>>
- Кремена, В.І., 2019. Особливості інституціоналізації популістських рухів у країнах Європейського Союзу. *Регіональні студії*. [онлайн] 16, сс. 46-49. Доступно: <<http://regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/16/10.pdf>> [Дата звернення 24 січня 2024].
- Остапець, Ю.О. та Петрінко, В.С., 2023. Причини успіху, ідеологічні маркери та електоральні результати праворадикальних партій в країнах Європейського Союзу (2019–2022). *Регіональні студії*. [онлайн] 33, сс. 93-103. Доступно: <<http://regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/33/15.pdf>> [Дата звернення 24 січня 2024].
- Ackerman, T., 2012. Comparing Radical Right Parties in Government: Immigration and Integration Policy in Nine Countries (1996–2010). *Western European politics* [online] 35(3), pp.511–529. Available at: <https://www.researchgate.net/publication/233431285_Comparing_Radical_Right_Parties_in_Government_Immigration_and_Integration_Policies_in_Nine_Countries_1996-2010>. [Дата звернення 24 травня 2024].
- Akkerman, T., Lange, S. and Rooduijn, M., 2016. *Radical Right-Wing Populist Parties in Western Europe Into the Mainstream?* [online] Available at: <[71](https://www-</p></div><div data-bbox=)

- taylorfrancis-com.translate.goog/books/edit/10.4324/9781315687988/radical-right-wing-populist-parties-western-europe-tjitske-akkerman-matthijs-rooduijn-sarah-de-lange?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=sc&_x_tr_hist=true>.
[Accessed 2 March 2024].
- Capaul, R., and Ewert, C., 2021. Moderation of Radical Right-wing Populist Parties in Western European Governments – A Comparative Analysis [online] Available at: <https://onlinelibrary-wiley-com.translate.goog/doi/full/10.1111/spsr.12491?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=sc> [Accessed 2 June 2024].
- Duyvendak, J.W., Kešić, J. and Stacey, T., 2022. Nativism: What Is Returning, Where, and Why? /The Return of the Native: Can Liberalism Safeguard Us Against Nativism? Jan Willem Duyvendak et al. [online] pp.1-26. Available at: <https://doi.org/10.1093/oso/9780197663035.003.0001> [Accessed 16 March 2024]
- Greven, T., 2016. The Rise of Right-wing Populism in Europe and the United States. A Comparative Perspective. [online] Available at: <https://dc.fes.de/fileadmin/user_upload/publications/RightwingPopulism.pdf> (Accessed 26 March 2024)
- Higham, J., 2002. *Strangers in the Land: Patterns of American Nativism, 1860-1925*. Front Cover. Rutgers University Press. History. 447 p. [online] Available at: <https://books-google-com.translate.goog/books/about/Strangers_in_the_Land.html?id=UzVhOx7WuMMC&_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=sc>. [Accessed 6 September 2023].
- Mondon, A. and Dawes, S., 2023. *The mainstreaming of the far right in France: Republican, liberal and illiberal articulations of racism*. *French Cultural Studies*. [online] 34 (3), pp.329-339. Available at: <<https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/09571558231157224>> [Accessed 6 March 2024].
- Mondon, A. and Winter, A., 2020. *Reactionary Democracy: How Racism and the Populist Far Right Became Mainstream*. [online] Available at: <https://www.researchgate.net/publication/341043017_Reactionary_Democracy_How_Racism_and_the_Populist_Far_Right_Became_Mainstream> [Accessed 7 June 2024].
- Mudde, C., 2007. *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press. [online] 405 p. Available at: <<https://www.pacedifesa.org/public/documents/Cas%20Mudde%20Populist%20Radical%20Right%20Parties%20in%20Europe%20%202007.pdf>> [Accessed 24 March 2024].
- Mudde, C., 2024. The Far Right and the 2024 European Elections. *Forum*. [online] 59(2), pp. 61–65. Available at: <<https://www.intereconomics.eu/contents/year/2024/number/2/article/the-far-right-and-the-2024-european-elections.html>> [Accessed 15 May 2024].
- Spanje, J. V., 2010. Contagious parties: anti-immigration parties and their influence on the immigration stance of other parties in contemporary Western Europe. *Party politics*. [online] 16(5), pp. 563–586. Available at: <<https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1354068809346002>> [Accessed 16 May 2024].

References

- Ackerman, T., 2012. Comparing Radical Right Parties in Government: Immigration and Integration Policy in Nine Countries (1996–2010). *Western European politics* [online] 35(3), pp.511–529. Available at: <https://www.researchgate.net/publication/233431285_Comparing_Radical_Right_Parties_in_Government_Immigration_and_Integration_Policies_in_Nine_Countries_1996-2010>. [Дата звернення 24 травня 2024].
- Akkerman, T., Lange, S. and Rooduijn, M., 2016. *Radical Right-Wing Populist Parties in Western Europe Into the Mainstream?* [online] Available at: <https://www-taylorfrancis-com.translate.goog/books/edit/10.4324/9781315687988/radical-right-wing-populist-parties-western-europe-tjitske-akkerman-matthijs-rooduijn-sarah-de-lange?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=sc&_x_tr_hist=true>. [Accessed 2 March 2024].
- Capaul, R, and Ewert, C., 2021. Moderation of Radical Right-wing Populist Parties in Western European Governments – A Comparative Analysis [online] Available at: <https://onlinelibrary-wiley-com.translate.goog/doi/full/10.1111/spsr.12491?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=sc> [Accessed 2 June 2024].
- Duyvendak, J.W., Kešić, J. and Stacey, T., 2022. Nativism: What Is Returning, Where, and Why? /The Return of the Native: Can Liberalism Safeguard Us Against Nativism? Jan Willem Duyvendak et al. [online] pp.1-26. DOI: <https://doi.org/10.1093/oso/9780197663035.003.0001> [Accessed 16 March 2024]
- Greven, T., 2016. The Rise of Right-wing Populism in Europe and the United States. A Comparative Perspective. [online] Available at: <https://dc.fes.de/fileadmin/user_upload/publications/RightwingPopulism.pdf> (Accessed 26 March 2024)
- Higham, J., 2002. *Strangers in the Land: Patterns of American Nativism, 1860-1925*. Front Cover. Rutgers University Press. History. 447 p. [online] Available at: <https://books-google-com.translate.goog/books/about/Strangers_in_the_Land.html?id=UzVhOx7WuMMC&_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=sc>. [Accessed 6 September 2023].
- Hrymska, M.I., 2016. Nativizm yak skladova ideolohii krainikh pravykh politychnykh partii [Nativism as a component of the ideology of far-right political parties]. *Hrani*. [online] 1, pp. 12-17. Available at: <<https://core.ac.uk/download/pdf/268616937.pdf>> [Accessed June 5, 2024] (in Ukrainian).
- Kostina, I., 2024. Opytuvannia: U Frantsii ultrapravi mozhut zdobuty absolutnu bilshist na vyborakh [Poll: Far-right could win absolute majority in French elections]. [online] Available at: <<https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/06/22/7188708/>> (in Ukrainian).
- Kremena, V.I., 2019. Osoblyvosti instytutsionalizatsii populistykykh rukhiv u krainakh Yevropeiskoho Soiuzu [Peculiarities of the institutionalization of populist movements in the countries of the European Union]. *Rehionalni studii*. [online] 16, ss.46-49. Available at: <<http://regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/16/10.pdf>> [Accessed 24.01.2024] (in Ukrainian).
- Mondon, A. and Dawes, S., 2023. *The mainstreaming of the far right in France: Republican, liberal and illiberal articulations of racism*. *French Cultural Studies*. [online] 34 (3), pp.329-339. Available at:

- <<https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/09571558231157224>> [Accessed 6 March 2024].
- Mondon, A. and Winter, A., 2020. *Reactionary Democracy: How Racism and the Populist Far Right Became Mainstream*. [online] Available at: <https://www.researchgate.net/publication/341043017_Reactionary_Democracy_How_Racism_and_the_Populist_Far_Right_Became_Mainstream> [Accessed 7 June 2024].
- Mudde, C., 2007. *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press. [online] 405 p. Available at: <<https://www.pacedifesa.org/public/documents/Cas%20Mudde%20Populist%20Radical%20Right%20Parties%20in%20Europe%20%202007.pdf>> [Accessed 24 March 2024].
- Mudde, C., 2024. The Far Right and the 2024 European Elections. *Forum*. [online] 59(2), pp. 61–65. Available at: <<https://www.intereconomics.eu/contents/year/2024/number/2/article/the-far-right-and-the-2024-european-elections.html>> [Accessed 15 May 2024].
- Ostapets, Yu.O. and Petrinko, V.S., 2023. Prychyny uspikhu, ideolohichni markery ta elektoralni rezultaty pravoradykalnykh partii v krainakh Yevropeiskoho Soiuzu (2019–2022) [Reasons for success, ideological markers and electoral results of far-right parties in the European Union countries (2019–2022)]. *Rehionalni studii*. [online] 33, ss.93-103. Available at: <<http://regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/33/15.pdf>> [Accessed 24.01.2024] (in Ukrainian).
- Spanje, J. V., 2010. Contagious parties: anti-immigration parties and their influence on the immigration stance of other parties in contemporary Western Europe. *Party politics*. [online] 16(5), pp. 563–586. Available at: <<https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1354068809346002>> [Accessed 16. May 2024].

Стаття надійшла до редакції 30.05.2024

O. Kindratets

CAUSES AND CONSEQUENCES OF THE GROWING POPULARITY OF RADICAL RIGHT-WING POPULIST PARTIES IN THE EUROPEAN UNION

The article examines the change in the political landscape in the member states of the European Union, the growing influence and popularity of the right-wing radical populist parties (PRPP). The problem is analyzed through the prism of elections to EU representative bodies. The causes and consequences of the "right turn" are shown.

It is noted that in conditions of uncertainty, there is a decrease in trust in the current political class, liberal-democratic, centrist parties. Using political technologies right-wing radical populists were able to get what they hoped for - an increase in the number of voters voting for them in national and local elections. Having received seats in representative government bodies, right-wing radical parties in some countries become partners of other parties in government coalitions. Such a partnership in a coalition strengthens the position of any party, as it enables influencing decisions and shaping policy. Often this path to success begins with local elections.

It is noted that the behavior and policy of right-wing radical populists is changeable, conjunctural, determined by the political situation, the problems society faces, society's

demands, etc. Nowadays, this is also evident in their attitude to the Russian-Ukrainian war. Sometimes even those parties that are called "Putin's friends" resort to criticizing Russia's policy and condemning the war against Ukraine.

The article draws attention to the fact that objective processes contributed to the success of right-wing populist parties in the fight for voters' votes. The reasons for the weakening of the positions of the "traditional" parties and the strengthening of the right-wing radical populists were the migrant crises. They gave rise to complaints against the authorities, which were believed to have allowed them and failed to quickly eliminate the negative consequences of these crises. The PRPP is often also called "anti-immigrant" because of the consistency in their attitude towards immigrants. One of the factors in the success of the PRPP is nativism, which is called their hallmark and ideology. It is noted that nativists believe that, first of all, the rights, freedoms, and interests of the indigenous population should be protected, not foreigners, "strangers". In European society, a certain disappointment in the activity of the authorities appeared after it turned out that the problems accompanying immigration (increasing unemployment, crime, tax burden, terrorist threats, etc.) are solved slowly and not always sufficiently effectively. Migration crises have revealed problems in the relations between the states of the European Union, have given rise to disputes about the number of refugees that can be accepted by one or another EU member state.

Ukraine must take into account processes taking place in t EU member states since election results affect not only domestic but also foreign policy. These policies largely depend on which parties come to power. Our state must be ready for new challenges. This requires combining efforts of all political subjects to protect the interests of the state.

Key words: *migration, immigration, democracy, party, right-wing radical populist parties, elections, voters.*

Ю. В. Константинова
Д. В. Зименко

СТРАТЕГІЧНЕ ПАРТНЕРСТВО МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ПОЛЬЩЕЮ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

У статті досліджується сучасний стан та перспективи розвитку стратегічного партнерства між Україною та Польщею в контексті російсько-української війни. Розглянуто основні аспекти співробітництва, включаючи політичну, військову, економічну та гуманітарну сфери. Проаналізовано нормативно-правову базу відносин та інституційні механізми реалізації партнерства. Особлива увага приділяється ролі Польщі у підтримці України після повномасштабного вторгнення Росії, зокрема у питаннях військової допомоги та підтримки біженців. Досліджено проблемні аспекти двосторонніх відносин, включаючи економічні суперечності та історичні питання. Визначено ключові досягнення партнерства та окреслено перспективи подальшої співпраці в умовах геополітичних змін. Обґрунтовано стратегічне значення українсько-польського партнерства для регіональної безпеки та євроінтеграційних процесів. Визначено напрями подальших досліджень двосторонніх відносин.

Ключові слова: *стратегічне партнерство, Україна, Польща, російсько-українська війна, військова допомога, біженці, євроінтеграція, регіональна безпека, двосторонні відносини.*

DOI 10.34079/2226-2830-2024-15-39-76-84

Російсько-українська війна, яка триває з 2014 року, стала серйозним викликом для безпеки в Європі та вплинула на геополітичну динаміку в регіоні. В цих умовах стратегічне партнерство між Україною та Польщею набуло особливого значення. Польща виступила одним із найактивніших союзників України, надаючи військову, гуманітарну та дипломатичну підтримку. Водночас, це партнерство стикається з низкою викликів, таких як історичні суперечності, внутрішньополітичні процеси в обох країнах і зміни в міжнародному середовищі. Головна проблема полягає в тому, як максимально ефективно використовувати стратегічне партнерство між Україною та Польщею для забезпечення безпеки та стабільності в регіоні, підтримки України у боротьбі з агресором, а також зміцнення економічних і політичних зв'язків. Поряд з цим важливо вирішувати історичні та культурні суперечності, що можуть впливати на довгострокову співпрацю між державами.

Питання стратегічного партнерства між Україною та Польщею в контексті російсько-української війни користується увагою дослідників, у вивченні цього питання можна виділити два етапи, дослідження до 2022 року коли в основному розглядалися перспективи цього співробітництва та шляхи його активізації, і після 2022 року де вивчається еволюція відносин в бік конструктивної співпраці і посилення стратегічного партнерства. Зокрема роботи С. Білана, О. Знахаренко, Г. Перепелиці, тощо. Цікавими для вивчення теми є збірки презентовані Міжнародною групою з дослідження відносин Польщі та України це «Аналітична доповідь. Стан та перспективи стратегічного партнерства Польщі та України. Погляд з Польщі та України», яка вийшла у 2021 році

та «Partnerstwo strategiczne Polski i Ukrainy w warunkach zmiany systemu międzynarodowego: punkt widzenia Polski i Ukrainy» видана у 2024 році. Які дають розгорнутий аналіз співробітництва за окремими напрямками та демонструють підходи до оцінки співпраці з позицій українських та польських дослідників. Разом з тим, тема залишається актуальною, а окремі аспекти потребують додаткового вивчення.

Метою статті є вивчення сучасного стану стратегічного партнерства між Україною та Польщею, його ключових досягнень та проблем, а також перспектив розвитку в контексті триваючої російсько-української війни.

Стратегічне партнерство між країнами є важливою формою міжнародних відносин, це формальна угода, яка сприяє співпраці та взаємодії для досягнення спільних цілей і інтересів. Цей тип партнерства характеризується кількома ключовими елементами: *по-перше*, країни вступають у стратегічне партнерство для досягнення спільних цілей, таких як підвищення безпеки, сприяння економічному зростанню або вирішення глобальних викликів, таких як зміна клімату. Ця співпраця часто розглядається як спосіб зміцнення позицій кожної країни в міжнародній системі. *По-друге*, стратегічні партнерства зазвичай визначаються як специфічні форми двосторонніх відносин між державами, які можуть також включати недержавних акторів. Вони спрямовані на створення привілейованих відносин, що полегшують взаємодію та реалізацію міжнародних ролей. *По-третє*, таке партнерство часто виходить за межі військової або безпекової співпраці та охоплюють економічні, політичні та культурні аспекти. Воно може включати спільні ініціативи в торгівлі, технологіях, екологічних питаннях тощо (Michalski, 2019).

Отже, основними характеристиками такого партнерства є взаємодія на довгостроковій основі, спільні цілі сторін, поглиблена співпраця у ключових сферах (безпека, економіка, політика), високий рівень взаємної довіри та підтримки, регулярний діалог на найвищому рівні, інституціалізовані механізми співпраці. На сьогодні всі ці складові присутні у відносинах між Україною та Польщею.

Після здобуття Україною незалежності в 1991 році, Польща стала однією з перших країн, які визнали її суверенітет. З цього часу між країнами почалося активне формування партнерських відносин, які охоплюють політичну, економічну та інституційну співпрацю. Поглиблення двосторонніх відносин між Польщею та Україною має стратегічне значення, зумовлене багатьма чинниками. Серед них — спільна історія, територіальна близькість, етнічна та демографічна спорідненість, а також тісні культурні зв'язки.

Базові документи на яких базуються відносини стали «Договір між Україною і Республікою Польща про добросусідство, дружні відносини і співробітництво» (1992), який визначив принципи взаємовідносин між державами, закріпив повагу до територіальної цілісності, встановив механізми політичних консультацій тощо. Також, важливим для відносин стала «Декларація міністрів закордонних справ України і Республіки Польща про принципи формування українсько-польського партнерства» (1994), «Спільна декларація Президента України і Президента Республіки Польща» (1996) яка визначає пріоритетні сфери співпраці, встановила механізми координації дій, підкреслює підтримку євроатлантичних прагнень України. У «Стратегія національної безпеки України» є пункт 36, в якому сказано, що з метою захисту власних національних інтересів та зміцнення регіональної безпеки Україна розвиватиме стратегічне партнерство з Республікою Польща. Загалом договірно-правова база налічує більше 150 договорів, які охоплюють ключові сфери двостороннього співробітництва (Див. Політичні відносини....).

Одним із механізмів реалізації стратегічного партнерства є політична співпраця, яка реалізується через інституційні механізми такі як: Консультативний комітет президентів створений у 1993 році, Парламентська Асамблея України і Республіки Польща, Міжурядова комісія з питань економічного співробітництва, Міжурядова координаційна рада з питань міжрегіонального співробітництва, Рада МЗС України та МЗС Республіки Польща тощо.

Рис.1. Джерело: Сайта МЗС України. <https://poland.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/228-politichni-vidnosini-mizh-ukrajinoju-ta-polshheju>.

Аналізуючи данні політичного діалогу, ми бачимо що піки активності припадають на ключові періоди для України, 2014 рік - початок російсько-української війни та 2022 рік – повномасштабне вторгнення росії в Україну. В цей період відбуваються регулярні зустрічі на рівні президентів, прем'єр-міністрів та міністрів, сторони демонструють взаємну підтримку на міжнародній арені, Польща виступає одним з найактивніших адвокатів євроатлантичної інтеграції України.

Польща асоціює свою безпеку з безпекою на кордонах з РФ, а тому зацікавлена у мирній, стабільній та безпечній Україні. Саме тому Польща демонструвала найбільш безкомпромісну позицію щодо оцінки подій у Криму та на Донбасі - як анексію та військову агресію, крім того запровадила санкцій щодо Росії (Р. Клівак, 2020).

Стратегічне партнерство між Україною та Польщею спирається на поглиблений політичний діалог. Агресивна політика Росії є безпосередньою загрозою для безпеки Польщі та України. Польща послідовно виступала за залучення України до процесів субрегіональної інтеграції в рамках Центральноєвропейської ініціативи, Ініціативи Трьох морів, V4+, B9+, ABC+, Європи Карпат і Люблінського трикутника. Польські політичні еліти досягли відносного консенсусу щодо важливості України для європейської безпеки, тоді як українські еліти ще формують свою центральноєвропейську ідентичність та послідовну геополітичну стратегію в цьому регіоні (Baluk, 2024, Pereguscia, 2024).

Співпраця у галузі безпеки та оборони є одним з ключових напрямків партнерства. Цей напрям значно активізувалася після 2022 року, відкривши перспективи для стратегічного партнерства. Основними факторами стали спільні загрози з боку Росії, потреба України в модернізації оборонного сектору та розширення військової допомоги. У 2014–2021 роках реальне стратегічне партнерство у військовій сфері між Польщею та Україною не існувало. Цей період можна охарактеризувати як

спроби налагодження військової співпраці. Найбільш успішними прикладами співпраці стали діяльність LITPOLUKRBRIG і навчальні місії для українських військових. Утім, військово-технічна співпраця обмежувалася переважно деклараціями або демонстрацією прототипів (Topolski, 2024).

Польща однією з перших надала військову допомогу Україні, починаючи з квітня 2022 року, включаючи постачання важкої техніки – танків, артилерійських систем, БМП, запчастин та великої кількості боеприпасів. Загалом обсяг військової допомоги наданої Польщею Україні за період з лютого 2022 по липень 2023 року склав 3 млрд.євро (Topolski, 2024). Ця допомога суттєво вплинула на зниження військового потенціалу Польщі, водночас стимулюючи модернізацію її Збройних сил та інтеграцію із системами озброєння НАТО.

Польща вже тривалий час залишається важливим торговельним партнером України, демонструючи стійке зростання економічних зв'язків за останні два десятиліття. Це проявляється у збільшенні обсягів торгівлі, зростанні трудової міграції, транскордонному співробітництві та інвестиціях. В основі економічного співробітництва лежить низка угод, зокрема: Угода про економічне співробітництво (1991), Договір про уникнення подвійного оподаткування (1993), Угода про міжнародні автомобільні перевезення (1992), Угода про сприяння та взаємний захист інвестицій (1993) тощо. Більшість документів, що регламентують співпрацю, були створені до вступу України до СОТ (2008 р.), Угоди про асоціацію з ЄС та початку російської агресії, сьогодні вони потребують перегляду, враховуючи геополітичні зміни.

Польща відіграє ключову роль у зовнішній торгівлі України, хоча частка України у польському експорті й імпорті залишається незначною через економічні труднощі та обережність польських бізнесменів. Суттєвою проблемою є асиметрія у структурі торгівлі: український експорт до Польщі здебільшого сировинний, тоді як Польща постачає продукцію з вищою доданою вартістю. Торгівля товарами домінує, тоді як послуги мають мінімальне значення (Drabczuk, 2024).

Польща також є провідним напрямком трудової міграції українців, що має як позитивні, так і негативні наслідки для обох країн, зокрема в соціальній сфері. Інвестиційна співпраця залишається обмеженою й нерівномірною: польські компанії активніше інвестують в Україну, ніж українські в Польщу (Matej, Namoniuk, 2024).

Асиметрія у структурі торгівлі призводить до певних криз у відносинах, так наприкінці 2023 року через непорозуміння щодо зернової угоди, значно погіршилися відносини між двома країнами, утворився затор на кордоні двох країн з сотні українських вантажівок, які стоять вздовж дороги нескінченною вервицею, через мітинги та протести польських фермерів.

Протестувальники висипали українське зерно прямо на узбіччя доріг, не пропускають гуманітарну та військову допомогу для ЗСУ, а також влаштовують масові протести на вулицях столиці Польщі – Варшаві.

6 березня 2024 року відбувся один з масових мітингів, який розпочали фермери перед офісом прем'єра Дональда Туска. Вони виступали проти «Зеленого курсу» Єврокомісії та неконтрольованого імпорту продукції з України. Задля вгамування протестувальників біля Сейму Польщі у Варшаві поліції прийшлося застосовувати сльозогінний газ і шумові гранати.

Протести фермерів, стали викликом для співпраці між країнами, але також продемонстрували важливість відкритого діалогу для вирішення спірних питань. Протести змусили обидві сторони активізувати діалог, щоб знайти компромісні рішення, зокрема щодо квот або обмежень на імпорт зерна. Це стало прикладом ефективного вирішення конфліктів через дипломатичні механізми. Ситуація

підкреслила необхідність врахування економічних інтересів обох сторін у процесі поглиблення співпраці, особливо в контексті євроінтеграції України.

Основними втратами України в ході війни є руйнування критичної інфраструктури та агросектору. Україна потребує підтримки в енергетиці та сільському господарстві, що відкриває можливості для польської економіки. На думку польської дослідниці Марти Драбчук, відбудова України та переговори про вступ до ЄС визначатимуть співпрацю. Польща вже відіграє ключову роль у цих процесах і має потенціал стати логістично-промисловим хабом для України. У довгостроковій перспективі співпраця Польщі й України в ЄС може стати аналогом франко-німецького тандему (Drabczuk, 2024).

Гуманітарне співробітництво між Україною та Польщею є важливим елементом підтримки українського населення в умовах війни. Це співробітництво не лише забезпечує необхідну допомогу, але й сприяє зміцненню двосторонніх відносин у культурній та соціальній сферах. Але, основною сферою взаємодії після 2022 року стала допомога біженцям.

Станом на кінець січня 2024 року, через повномасштабне вторгнення на територію України за кордоном перебуває 4,9 мільйона українців. Переважна більшість біженців становлять жінки (найбільша частка яких – 13% – у віці 35-44 років) та діти. З них від 1,4 до 2,3 мільйона осіб можуть залишитись за межами України назавжди. Слід зазначити, що на сьогоднішній день найбільша частка українських біженців у Європі перебуває в Німеччині (30%) та Польщі (22%). На кінець січня кількість отримувачів тимчасового захисту на тисячу осіб становить – 25,9% у Польщі (Скаврон, 2024).

Польща розробила спеціальні заходи, для підтримки українських біженців: у березні 2022 року було прийнято «Закон про допомогу громадянам України», також відбувається надання номера PESEL для доступу до соціальних послуг, була спрощена процедура працевлаштування, надано доступ до освіти та медичного обслуговування, організована фінансова допомога для біженців та польських родин, які їх приймають. Було організовано психологічну підтримку, мовні курси та програми інтеграції, допомогу у працевлаштуванні, підтримку дітей у навчальних закладах тощо. Варто відзначити, що Польща прийняла найбільшу кількість українських біженців серед усіх європейських країн, створивши безпрецедентну систему підтримки та інтеграції.

Нижче наведено статистику, з яких областей України найбільше всього біженців приїжджають до Польщі (Gremi Personal, 2024).

Рис.2. Джерело: Gremi Personal. <http://surl.li/ugwgp>

Згідно наведених даних, станом на січень 2024 року, найбільше українців приїхало саме з Дніпропетровської області до Республіки Польщі, шукаючи собі притулок та робочі місця.

Для порівняння, на Рис.3. наведено статистику, яка відображає відсоток біженців станом на березень-травень 2022 року, коли повномасштабне вторгнення тільки набирало обертів.

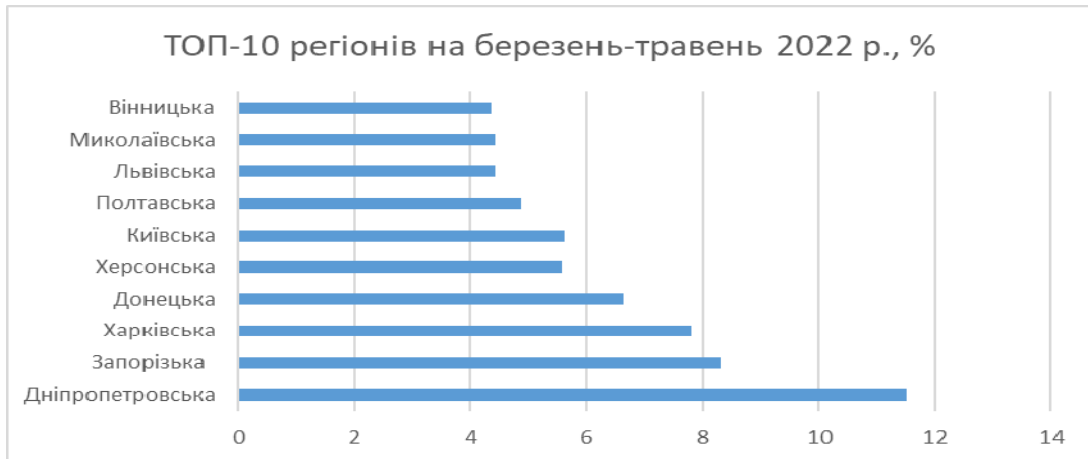

Рис.3. Джерело: Gremi Personal. <http://surl.li/ugwgp>

Проаналізувавши наведені дані, можна зробити висновки, що спочатку більшість мігрантів приїжджала з регіонів, охоплених бойовими діями, нині ж, тенденція змінилася, тобто станом на 2023 – 2024 рік прибуває більше трудових мігрантів з різних областей країни, це вказує на більш стабільну ситуацію в Україні ніж на початку повномасштабного вторгнення. Не зважаючи на війну, географічний розподіл стає більш-менш рівномірним, і в Республіці Польщі залишається переважно та частина біженців, яка має намір працювати, і шукає там не тільки притулок, а й можливість залишитись в цій країні і після закінчення війни в Україні.

Проблема біженців з України в Польщі залишається складною і багатогранною. З одного боку, нові законодавчі ініціативи забезпечують легалізацію перебування та доступ до соціальних послуг. З іншого боку, зміни в умовах отримання допомоги та можливість втрати певних пільг викликають занепокоєння серед біженців.

Переосмислення спільного минулого та пошук шляхів примирення між Україною та Польщею є важливими аспектами двосторонніх відносин, особливо з огляду на складні історичні питання, які досі викликають суперечки. Польща та Україна мають багатовікову спільну історію, яка включає як періоди співпраці, так і конфлікти. Найбільш контраверсійними є події першої половини ХХ століття, зокрема Волинська трагедія 1943 року, яка стала предметом численних суперечок і напруги у відносинах. Відзначається асиметрія в сприйнятті історії обома народами, що ускладнює діалог. Польська сторона акцентує на жертвах, тоді як українська намагається підкреслити свої власні страждання (Bazhenova, Latysh, 2024).

Незважаючи на розбіжності у поглядах, процес переосмислення минулого вимагає зусиль з обох сторін для створення конструктивного діалогу, який дозволить подолати історичні травми і сприятиме зміцненню двосторонніх відносин у майбутньому.

Висновок. Російсько-українська війна зробила партнерство між Україною та Польщею ключовим фактором регіональної безпеки. Польща виступає як один із найбільш послідовних союзників України, надаючи військову, гуманітарну та дипломатичну підтримку. Партнерство розвивалося від підписання базових договорів у 1990-х до глибокої співпраці у політичній, економічній, оборонній та гуманітарній сферах. Основою взаємодії стали довгострокові спільні цілі, такі як євроінтеграція України та регіональна стабільність. Російсько-українська війна стала каталізатором для глибоких трансформацій у відносинах між Україною та Польщею. Спільна боротьба проти російської агресії, гуманітарна співпраця, зміцнення безпекових зв'язків та розширення економічних відносин свідчать про новий рівень стратегічного партнерства між двома країнами. В подальших дослідженнях особливу увагу необхідно звернути на такі аспекти як, довгострокові наслідки війни для відносин між Україною та Польщею, вплив міграції українців на польське суспільство, розвиток військово-технічного співробітництва, перспективи економічної інтеграції між двома країнами тощо.

Бібліографічний список

- Аналітична доповідь (2020) *Стан та перспективи стратегічного партнерства Польщі та України. Погляд з Польщі та України*. Люблін-Київ.
- Baluk, W. (2024) 'Płaszczyzna polityczna partnerstwa strategicznego Polski i Ukrainy w latach 1991–2023', in *Partnerstwo strategiczne Polski i Ukrainy w warunkach zmiany systemu międzynarodowego: punkt widzenia Polski i Ukrainy*. Lublin, pp. 81-110.
- Bazhenova, H. and Latysh, Y. (2024) 'Wyzwania pamięci historycznej na drodze do porozumienia', in *Polski i Ukrainy Partnerstwo strategiczne Polski i Ukrainy w warunkach zmiany systemu międzynarodowego: punkt widzenia Polski i Ukrainy*. Lublin, pp. 187-212.
- Drabczuk, M. (2024) 'Płaszczyzna gospodarcza partnerstwa strategicznego Polski i Ukrainy', in *Partnerstwo strategiczne Polski i Ukrainy w warunkach zmiany systemu międzynarodowego: punkt widzenia Polski i Ukrainy*. Lublin, pp. 111-130.
- Gremi Personal (2024) *З яких областей України найбільше знаходяться у Польщі*. Available at: <http://surl.li/ugwgp> (Accessed: 4 June 2024).
- Клівак, Р.О. (2020) 'Європейська інтеграція: пріоритетний розвиток українсько-польського партнерства', in *II Міжнародна науково-практична інтернет-конференція*, p. 284.
- Matej, W. and Namoniuk, W. (2024) 'Płaszczyzna ekonomiczna', in *Partnerstwo strategiczne Polski i Ukrainy w warunkach zmiany systemu międzynarodowego: punkt widzenia Polski i Ukrainy*. Lublin, pp. 315-332.
- Michalski, A. (2019) *Diplomacy in a Changing World Order: The Role of Strategic Partnerships*. Available at: <https://www.ui.se/globalassets/ui.se-eng/publications/ui-publications/2019/ui-paper-no.-10-2019.pdf> (Accessed: 1 June 2024).
- Perepełycia, H. (2024) 'Płaszczyzna polityczna', in *Partnerstwo strategiczne Polski i Ukrainy w warunkach zmiany systemu międzynarodowego: punkt widzenia Polski i Ukrainy*. Lublin, pp. 295-314.
- Політичні відносини між Україною та Польщею* (no date) Available at: <https://poland.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/228-politichni-vidnosini-mizh-ukrajinoju-ta-polyshheju> (Accessed: 1 June 2024).
- Скаврон, Б. (2024) *Скільки українців не повернуться додому з-за кордону після війни — дослідження*. Available at: <https://tsn.ua/svit/ukrayinski-bizhenci-za-kordonom->

skilki-ukrayinciv-ne-povernetsya-dodomu-doslidzhennya-2534500.html (Accessed: 1 June 2024).

Topolski, I. (2024) 'Płaszczyzna wojskowa partnerstwa strategicznego Polski i Ukrainy', in *Partnerstwo strategiczne Polski i Ukrainy w warunkach zmiany systemu międzynarodowego: punkt widzenia Polski i Ukrainy*. Lublin, pp. 131-150.

References

- Analytical Report (2020) *State and Prospects of Strategic Partnership between Poland and Ukraine. View from Poland and Ukraine*. Lublin-Kyiv. (in Ukrainian)
- Baluk, W. (2024) 'Political Dimension of Strategic Partnership between Poland and Ukraine 1991-2023', in *Strategic Partnership between Poland and Ukraine in the Context of International System Change: Polish and Ukrainian Perspective*, Lublin, pp. 81-110. (in Polish)
- Bazhenova, H. and Latysh, Y. (2024) 'Historical Memory Challenges on the Path to Reconciliation', in *Strategic Partnership between Poland and Ukraine in the Context of International System Change: Polish and Ukrainian Perspective*, Lublin, pp. 187-212. (in Polish)
- Drabchuk, M. (2024) 'Economic Dimension of Strategic Partnership between Poland and Ukraine', in *Strategic Partnership between Poland and Ukraine in the Context of International System Change: Polish and Ukrainian Perspective*, Lublin, pp. 111-130. (in Polish)
- Gremi Personal* (2024) Which Regions of Ukraine Have the Largest Representation in Poland [online]. Available at: <http://surl.li/ugwgp> [Accessed 4 June 2024]. (in Ukrainian)
- Klivak, R.O. (2020) 'European Integration: Priority Development of Ukrainian-Polish Partnership', in *Proceedings of the II International Scientific and Practical Internet Conference*, p. 284. (in Ukrainian)
- Matej, W. and Namoniuk, W. (2024) 'Economic Sphere', in *Strategic Partnership between Poland and Ukraine in the Context of International System Change: Polish and Ukrainian Perspective*, Lublin, pp. 315-332. (in Polish)
- Michalski, A. (2019) *Diplomacy in a Changing World Order: The Role of Strategic Partnerships* [online]. Available at: <https://www.ui.se/globalassets/ui.se-eng/publications/ui-publications/2019/ui-paper-no.-10-2019.pdf> [Accessed 1 June 2024].
- Ministry of Foreign Affairs of Ukraine (2024) *Political Relations between Ukraine and Poland* [online]. Available at: <https://poland.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/228-politichni-vidnosini-mizh-ukrajinoju-ta-polysheju> [Accessed 1 June 2024]. (in Ukrainian)
- Perepełycia, Hr. (2024) 'Political Sphere', in *Strategic Partnership between Poland and Ukraine in the Context of International System Change: Polish and Ukrainian Perspective*, Lublin, pp. 295-314. (in Polish)
- Skavron, B. (2024) *How Many Ukrainians Won't Return Home After the War - Research* [online]. TSN. Available at: <https://tsn.ua/svit/ukrayinski-bizhenci-za-kordonom-skilki-ukrayinciv-ne-povernetsya-dodomu-doslidzhennya-2534500.html> [Accessed 1 June 2024]. (in Ukrainian)
- Topolski, I. (2024) 'Military Dimension of Strategic Partnership between Poland and Ukraine', in *Strategic Partnership between Poland and Ukraine in the Context of International System Change: Polish and Ukrainian Perspective*, Lublin, pp. 131-150. (in Polish)

Стаття надійшла до редакції 10.06.2024.

Y. Konstantynova
D. Zymenko

STRATEGIC PARTNERSHIP BETWEEN UKRAINE AND POLAND DURING THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

The article provides a comprehensive analysis of the strategic partnership between Ukraine and Poland in the context of the Russian-Ukrainian war that began in 2014 and intensified with the full-scale invasion in 2022. The research examines the multifaceted nature of bilateral relations, focusing on several key dimensions of cooperation.

The study investigates the evolution of political cooperation, highlighting the development of institutional mechanisms and regular high-level dialogue between the countries. Particular attention is paid to Poland's role as one of Ukraine's most consistent allies in opposing Russian aggression, including its advocacy for Ukraine's Euro-Atlantic integration and support in international forums.

The military aspect of cooperation is thoroughly examined, analyzing Poland's significant contribution to Ukraine's defense capabilities through military aid, which reached 3 billion euros between February 2022 and July 2023. The research emphasizes the transformation of military cooperation from symbolic partnership before 2022 to substantial strategic alliance during the full-scale war.

The economic dimension is analyzed through the lens of trade relations, investment cooperation, and recent challenges, including the agricultural disputes that emerged in 2023-2024. The study addresses the asymmetric nature of economic relations and explores potential areas for deeper integration, particularly in the context of Ukraine's future EU membership.

Special attention is devoted to humanitarian cooperation, particularly Poland's unprecedented response to the Ukrainian refugee crisis. The research provides detailed analysis of refugee demographics, support mechanisms, and integration processes, highlighting Poland's role as the primary destination for Ukrainian refugees in Europe.

The paper also addresses sensitive historical issues between the two nations, examining how current cooperation in facing common threats has influenced the dialogue about historical reconciliation. The study concludes by outlining prospects for future cooperation and identifying areas requiring further research, including the long-term impact of war on bilateral relations, migration effects on Polish society, and potential for deeper economic integration.

This research contributes to the understanding of how regional security challenges can transform bilateral relations and create new formats of strategic partnership, using the Ukrainian-Polish case as a prominent example of such transformation.

Keywords: *strategic partnership, Ukraine, Poland, Russian-Ukrainian war, military assistance, refugees, European integration, regional security, bilateral relations.*

УДК 327.7:321.8+316

М. М. Марусинець

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВОЗЗ'ЄДНАННЯ РЕСПУБЛІКИ ІРЛАНДІЯ З ПІВНІЧНОЮ ІРЛАНДІЄЮ

У статті досліджуються питання евентуального возз'єднання Республіки Ірландія і Північної Ірландії в умовах трансформації політичної кон'юнктури – зміною правлячих партій і Брекзітом. Розглядаються права громадян Північної Ірландії в контексті того, чи призведе устремління їх більшості залишитися частиною Європейського Союзу, що було виражено на референдумі по Брекзиту у 2016 р., а також до возз'єднання Ірландії. Брекзит, демографічні зміни та політичні потрясіння в Північній Ірландії змусили багатьох замислитися, чи може возз'єднання відбутися раніше, ніж очікувалося. Перспектива створення об'єднаної Ірландії виникає в міру того, як лідер Шинн Фейн вступає на посаду першого міністра в уряді Північної Ірландії. До цього часу першим міністром Північної Ірландії завжди був представник британської юніоністської партії, але Шинн Фейн, яка виступає за возз'єднання Північної Ірландії з Республікою Ірландією, вперше отримала більшість місць в Асамблеї Північної Ірландії у 2022 р. ДЮП, найбільша юніоністська партія Північної Ірландії, бойкотувала Асамблею з лютого 2022 р. по лютий 2024 р. на знак протесту проти правил торгівлі після Брекзиту і відмовлялася повертатися до роботи протягом двох років, залишивши країну з населенням 1,9 млн. чоловік без функціонуючої адміністрації.

Ключові слова: угода Страсної п'ятниці, референдум, прикордонне опитування, Шинн Фейн, ДЮП, возз'єднана Ірландія, Брекзит, Великобританія.

DOI 10.34079/2226-2830-2024-15-39-85-95

Постановка проблеми. У травні 1921 р. Острів Ірландія був розділений навпіл, що призвело до того, що Північна Ірландія стала частиною Великобританії, а згодом утворилася незалежна Республіка Ірландія. Північна Ірландія є регіоном Великобританії, який оспорується протягом тривалого часу. Північна Ірландія пережила десятиліття конфлікту з кінця 1960-х до кінця 1990-х рр., у результаті якого загинуло понад 3500 людей. Епоха, відома як «Смута», значною мірою спровокувала агресію протестантів, які історично домінували проти католицької меншини. Мирна угода «Страсної П'ятниці» або «Белфастська угода» (Northern Ireland Act, 1998), укладена в квітні 1998 р., призвела до створення уряду, що розділяє владу. До складу уряду увійшли політичні сили, що підтримують збройні угруповання. Більше двадцяти п'яти років потому значна частина цієї Угоди була виконана. Не дивлячись на те, що воєнізовані угруповання все ще існують, вони в основному роззброєні, і в значній мірі насильство між двома сторонами припинилося.

Через століття після поділу Ірландії на дві частини ідея про те, що зрештою може здійснитися возз'єднання, набула нового життя. Демографічні зміни, а також соціально-економічні та політичні трансформації, викликані Брекзітом, припускають, що прикордонне опитування (англ. Border Poll) або референдум можливий, однак за умови, якщо британський уряд вирішить його провести. У цьому контексті відразу уточнюємо, що «прикордонні опитування» – це референдуми, які стосуються або точного розташування кордону, або того, чи взагалі має існувати конкретний кордон.

Вони розглядаються як альтернатива війні та поважають право місцевого населення на самовизначення, хоча іноді можуть виникати суперечки щодо їхньої справедливості і легітимності правлячого режиму. У даному науковому дослідженні авторка контекстуально застосовуватиме обидва терміни – прикордонне опитування та референдум.

Так, Угода Страсної п'ятниці передбачає проведення такого прикордонного опитування або референдуму про возз'єднання Республіки Ірландії та Північної Ірландії. Той факт, що католицька громада в даний час становить більшість, існує припущення про те, що референдум про возз'єднання «двох Ірландій» має великі шанси відбутися і бути позитивним виходячи з соціологічних опитувань.

Дуже важливим є те, що на початку 2024 р. найстаріша ірландська партія, що діє в Республіці Ірландії та британській Північній Ірландії і виступає за їх возз'єднання – Шинн Фейн вперше очолила уряд Північної Ірландії, відновивши дискусію про можливість проведення референдуму про возз'єднання з Ірландською Республікою. На переконання лідера Шинн Фейн, партії, яка перемогла і зайняла більшість у парламенті Північної Ірландії у 2022 р., референдум про возз'єднання Ірландської Республіки та Північної Ірландії відбудеться протягом найближчих шести років.

Сьогодні необхідно брати до уваги той факт, що розбіжності з приводу виходу Великобританії з Європейського союзу (ЄС) у 2020 р., відомого як «Брекзїт» (англ. Brexit), ускладнили прикордонний режим Північної Ірландії. Так званий Північноірландський протокол, який вводить нові прикордонні перевірки товарів, що надходять з Великобританії, викликав побоювання з приводу можливості зупинки прогресу, досягнутого угодою Страсної п'ятниці. Загалом, катастрофічні наслідки Брекзїту для Північної Ірландії викликали безпрецедентну хвилю дискусій про нові політичні та територіальні домовленості для усього острова.

Стан наукової розробки проблеми. Питання евентуального возз'єднання Ірландії є недостатньо вивченим через те, що до цього часу воно не було реальним. Дискусія щодо можливості возз'єднання виникає останнім часом у зв'язку з появою нових політичних обставин таких, як Брекзїт, демографічні зміни та прихід до влади партії Шинн Фейн, яка виступає за возз'єднання Ірландії. В українській політологічній думці це дослідження є новаторським. На сьогоднішній день у західноєвропейських країнах констатується наявність невеликої кількості наукових розвідок з проблематики, що досліджується. Однак актуальність теми дослідження, що не уклінно зростає дає можливість прогнозувати появу нових якісних наукових розвідок з проблематики, що досліджується. Серед наукових праць, що представляють інтерес, можна, насамперед, виділити таких дослідників, як Т. Брадейн, П. Маклауглін, К. Ганнон, Т. Грін, Е. Сміт, М. Стак, Дж. Уолш.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні можна констатувати подолання певних розбіжностей у Північній Ірландії та обговорення питання щодо можливості провести референдум про возз'єднання Республіки Ірландії та Північної Ірландії. Угода Страсної п'ятниці, також відома як Белфастська угода, визнає право народу острова Ірландія на створення єдиної Ірландії за умови згоди обох сторін. Згідно з умовами угоди Страсної п'ятниці, уряди Великобританії та Ірландії мають організувати так зване «прикордонне опитування», якщо стане очевидним, що «більшість голосуючих висловлять бажання», щоб Північна Ірландія відокремилася від Великобританії. Механізм проведення такої форми референдуму ніколи не був чітко прописаний, але вважається, що підставою для його проведення є послідовне та надійне опитування громадської думки з цього питання.

У цьому контексті важливим є те, що 3 лютого 2024 р. розділений уряд Північної Ірландії було відновлено після дворічного розпаду. Це сталося після того, як пробританський суперник націоналістичної партії «Шинн Фейн», «Демократична юніоністська партія» (ДЮП) формально припинила дворічний бойкот коаліційного уряду. Мішель О'Ніл із партії Шинн Фейн була призначена першим міністром в уряді Північної Ірландії, що стало першим випадком, коли політик-націоналіст обійняв цю посаду. Це призвело до активізації дебатів про конституційне майбутнє Північної Ірландії і про те, чи може відбутися референдум про возз'єднання Ірландії. У зв'язку з цим М. О'Ніл, перший націоналістичний лідер на території Великобританії, 4 лютого 2024 р. заявила, що очікує проведення референдуму про возз'єднання з Ірландською Республікою у найближчі 10 років (Northern Irish Leader, 2024).

М. О'Ніл була призначена першим міністром в уряді Північної Ірландії ще з травня 2022 р., коли Шинн Фейн стала найбільшою партією Північної Ірландії, яка перемогла на виборах до Асамблеї. Але до зняття бойкоту в Асамблеї Північної Ірландії Демократичною юніоністською партією М. О'Ніл не могла обійняти цю посаду. Примітно, що законодавець від ДЮП Е. Літл-Пенгеллі стала заступником першого міністра – пост, який має рівну вагу з постом М. О'Ніл. Результати виборів до Асамблеї Північної Ірландії та муніципальні вибори показали, що Шинн Фейн краще реагує на запити та злободенні потреби виборців. За результатами виборів до Асамблеї Північної Ірландії на 90 місць у 2022 р. Шинн Фейн стала лідером і набрала 30% голосів виборців. У той же час ДЮП набрала 27,8% (Northern Ireland Assembly Election, 2022). На виборах до муніципальних рад у 2023 р. Шинн Фейн також лідувала, набравши 30,9%, а ДЮП 23,3% голосів виборців (Local elections 2023: Results and analysis, 2023).

Важливим чинником у перемозі Шинн Фейн стали демографічні зміни. Демографічні показники в регіоні демонструють приріст католиків, які становлять більшість електорату Шинн Фейн. Відповідно до загальних переписів населення їхня частка серед жителів Північної Ірландії з 2001 по 2021 р. зросла на 1,9%. У 2001 р. частка католиків становила 43,8% (Northern Ireland Census, 2001), а у 2021 р. 45,7% (Northern Ireland Census, 2021) на тлі відповідного скорочення протестантського населення (2001 р. – 5 %, 2021 – 43,5%).

Правила поділу влади в Асамблеї, закріплені в Угоді Страсної п'ятниці, означають, що виконавча влада, яка керує країною, повинна включати представників як юніоністів, так і націоналістів. Висунення націоналіста на вищий пост в уряді Північної Ірландії викликало питання про перспективу ірландської єдності. Уряд Великобританії заявив, що не бачить реалістичної перспективи проведення референдуму про возз'єднання після призначення нового першого міністра (до 1972 р., існувала посада прем'єр-міністра Північної Ірландії) і припустив, що до будь-якого референдуму про возз'єднання залишаться десятиліття (Smith, 2024).

Політичні устремління Шинн Фейн довгий час були затьмарені її історичними зв'язками з Ірландською республіканською армією (ІРА), і особиста історія М. О'Ніл втілює ці складні відносини між її партією та войовничим минулим ІРА. Батько М. О'Ніл був інтернований як тимчасовий ув'язнений ІРА і пізніше став членом ради Шинн Фейн, а її двоюрідний брат був одним із трьох членів ІРА, застрелених у засідці Спеціальною повітряною службою Великобританії (SAS) у 1991 р. Тим не менш, М. О'Ніл наголосила на важливості своєї ролі «об'єднувача» для країни, яка прагне зберегти тендітний і дорогоцінний мир, що встановився за 26 років, що минули з моменту підписання угоди Страсної п'ятниці (Smith, 2024).

У свою чергу прем'єр-міністр Великобританії Р. Сунак спростував припущення про те, що референдум може бути проведений протягом десятиліття, після консультацій та зустрічей з М. О'Ніл та іншими членами нового уряду Північної Ірландії. Р. Сунак підкреслив, що нова угода дає Північній Ірландії більше повноважень та фінансування, ніж будь-коли. Однак М. О'Ніл ясно висловила свою тверду впевненість у тому, що поділ влади в Асамблеї Північної Ірландії може послужити народу Північної Ірландії, тоді як Шинн Фейн також має свою кінцеву мету – возз'єднання острова Ірландія (Smith, 2024).

Отже, після двох років тривалих переговорів ДЮП повернулася до поділу влади після того, як на початку лютого 2024 р. вона уклала угоду з Лондоном за торговельними правилами, ухваленими після Брекзиту, проти яких вона виступала. У рамках угоди з ДЮП уряд Великобританії опублікував документ, в якому йдеться про те, що він не бачить реальної перспективи того, що референдум призведе до возз'єднання Ірландії, посилаючись на недавні опитування громадської думки. У Лондоні вважають, що майбутнє Північної Ірландії у складі Великобританії буде забезпечене на десятиліття вперед, і тому умови для проведення референдуму навряд чи будуть дотримані об'єктивно. У свою чергу М. О'Ніл заявила, що не згодна з такою оцінкою та підходом (Northern Irish Leader O'Neill Predicts Irish Unity Vote within Decade, 2024).

Незважаючи на те, що в Північній Ірландії нарешті відновлено принцип поділу влади чимало аналітиків мають песимістичні прогнози, оскільки в минулому були випадки, коли політичні інститути регіону руйнувалися, а потім відновлювалися з тих пір, як вони були створені відповідно з Угодою Страсної п'ятниці 1998 р. Більшість громадян Північної Ірландії прагнуть того, щоб їхні політики просто продовжували займатися вирішенням численних проблем, з якими стикається регіон. Однак, після двох років протестів проти контролю над торгівлею між Великобританією та Північною Ірландією, введеного в результаті Брекзиту ДЮП повернулася в уряд, заявивши, що домоглася визначених змін. Зусилля партії, досягнутої з Лондоном, спрямовані на збереження Великобританії (McLoughlin, 2024). Угода, яка забезпечила повернення ДЮП, включає внесок британського уряду на державні послуги Північної Ірландії у розмірі понад 3 млрд. фунтів стерлінгів (3,8 млрд. дол.) (Smith, 2024).

Претензії обох сторін залишаються під сумнівом. Угода ДЮП із Лондоном суттєво не змінює природу союзу між Великобританією та Північною Ірландією. А способи, за допомогою яких регіон може возз'єднатися з Ірландською Республікою, не змінилися. І те, й інше визначається Угодою Страсної п'ятниці. Верховний суд Великобританії вже відхилив аргумент ДЮП про те, що умови початкової угоди щодо Брекзиту підірвали конституційний зв'язок між Великою Британією та Північною Ірландією. Дійсно, правовий механізм, за допомогою якого Північна Ірландія могла б возз'єднатися з Республікою Ірландією, залишається точно таким, як було прийнято у 1998 р. в межах Угоди Страсної п'ятниці. За це мала б проголосувати більшість виборців в обох юрисдикціях.

Все вищезазначене ставить під сумнів заяви Шинн Фейн про близькість возз'єднання Ірландії. Хоча дані опитувань показують, що підтримка возз'єднання зросла через кризу, пов'язану з Брекзитом, менше третини виборців у Північній Ірландії підтримали б це. Підтримка в Республіці Ірландія також зросла, але постали питання про те, як можуть змінитися погляди в ході реального референдуму, особливо коли будуть порушені такі питання, як підвищення податків або можливість повернення до насильства (McLoughlin, 2024).

Крім того, в Угоді Страсної п'ятниці чітко зазначено, що лише уряд Великобританії має право ініціювати референдум у Північній Ірландії. Після хаосу який пішов за голосуванням по Брекзиту, і в умовах тиску на проведення другого референдуму про незалежність Шотландії жоден уряд Великобританії не поспішатиме йти цим шляхом. Це не означає, що побоювання ДЮП щодо майбутніх відносин між Великою Британією та Північною Ірландією або прагнення Шинн Фейн до возз'єднання Ірландії є необґрунтованими.

В цілому, констатуємо, що дебати про перспективи возз'єднаної Ірландії стали реальнішими в обох частинах острова. Потрясіння від Брекзиту призвели до того, що ірландському політичному та медійному істеблішменту довелося зайнятися цим питанням. Мирний процес ще більше зблизив уряди Великобританії та Республіки Ірландії, що об'єднані загальною зацікавленістю у стабілізації та умиротворенні Північної Ірландії після десятиліть насильства. Рішення колишнього прем'єр міністра Великобританії Д. Кемерона провести референдум про членство в ЄС і те, що британський народ проголосував за Брекзит, порушили серйозні питання щодо надійності Великобританії як партнера у контексті мирного процесу. Уряд Д. Кемерона не консультувався з Північною Ірландією, коли ухвалював рішення про проведення плебісцит щодо Брекзиту. Брекзит відкрив «вікно можливостей» для Шинн Фейн, але також став тривожним сигналом для ірландських політичних діячів, які були цілком задоволені існуючим станом речей. Це, у свою чергу, активізувало дискусію про єдність Ірландії, яка вийшла далеко за межі традиційної підтримки Шинн Фейн (McLoughlin, 2024).

Вчені, журналісти, неурядові організації, захисники довкілля та багато інших сьогодні серйозно обговорюють можливість возз'єднання «двох Ірландій», причому з обох боків кордону. Поряд з цим, підтримка Шинн Фейн, що зростає не свідчить про некритичне сприйняття її позиції щодо возз'єднання Ірландії. Партія Шинн Фейн розвивається як ліва альтернатива, що заслуговує на довіру, на противагу правоцентристським фракціям, які традиційно домінували в політиці Ірландії. Опитування громадської думки свідчать про зростання прагнень громадян Північної Ірландії та Республіки Ірландія до возз'єднання, що може ускладнити уряду Великобританії перешкоджати проведенню референдуму (McLoughlin, 2024).

Опитування громадської думки показують, що більшість громадян Республіки Ірландії хочуть проведення референдуму про возз'єднання протягом п'яти років і будуть голосувати «за» возз'єднання Ірландії, але із застереженнями. Жителі Північної Ірландії хочуть проведення референдуму про возз'єднання протягом 10 років, але більшість хочуть залишитися у складі ЄС. Насправді неможливо оцінити прагнення громадян по обидва боки кордону до возз'єднання, поки вони не дізнаються, як буде виглядати «нова» Ірландія. У цьому контексті британський дослідник Дж. Уолш задає логічні та актуальні питання: «Чи не скасує возз'єднання Ірландії існуючий порядок, згідно з яким у Федеративній Ірландії могла б зберегтися адміністрація Стормонта, а юніоністи могли б зберегти своє британське громадянство? Чи матиме об'єднана Ірландія новий прапор? Нову Конституцію? Новий національний гімн? Це надзвичайно складні питання, не в останню чергу для жителів Республіки Ірландія, які дорожать цими символами і неохоче від них відмовляються» (Walsh, 2024).

Для проведення референдуму необхідний широкий діалог між націоналістичними та юніоністськими спільнотами Північної Ірландії та Республіки Ірландія. Уряд Республіки Ірландія з обережністю ставиться до планування возз'єднання, побоюючись подальшої дестабілізації і без того нестабільної політичної обстановки в Північній Ірландії. Тим часом основні юніоністські політичні партії

відмовляються вести будь-які переговори про створення єдиної Ірландії, хоча вони в приватному порядку визнають, що наближається день голосування за возз'єднання. Подібно до того, як Республіка Ірландія ніколи не погоджувалася з британським правлінням у Північній Ірландії, непохитні юніоністи Північної Ірландії ніколи не погодяться з возз'єднаною Ірландією.

Зрештою, результати голосування залежатимуть від компромісу, що зростає в Північній Ірландії між поміркованими юніоністами і націоналістами, а також тими, хто не зараховує себе ні до тих, ні до інших. Виборці вимагатимуть отримати гарантії щодо збереження ідентичності та прав за будь-якого нового устрою, але, безумовно, найважливішим фактором, який вплине на їхні голоси, є економіка. Це найбільша проблема, з якою стикаються прихильники возз'єднання Ірландії. Громадяни Республіки Ірландія не будуть голосувати «за» возз'єднання, якщо це призведе, наприклад, до підвищення податків. У свою чергу громадяни Північної Ірландії не будуть також голосувати «за» возз'єднання, якщо їх рівень життя знизиться і вони стануть біднішими. Уряд Великобританії щорічно перераховує близько 10 млрд. фунтів стерлінгів на покриття бюджетного дефіциту Північної Ірландії. Республіка Ірландія повинна не тільки гарантувати цю щорічну субсидію, але й продемонструвати, що Північна Ірландія може процвітати після возз'єднання (Walsh, 2024).

Необхідно зазначити, що в контексті економічного розвитку Брекзінт може зіграти помітну роль. Економіка Ірландії зростає частково завдяки інвестиціям, які в іншому випадку надходили б до Великобританії до її виходу з ЄС. Економіка Великобританії страждає після голосування 2016 р. за іронією долі, прихильники Брекзінту, такі як лідер партії Брекзінт Н. Фарадж, зробили для єдності Ірландії більше, ніж незліченні ірландські республіканці, які за останні кілька століть принесли криваві жертви в ім'я свободи (Walsh, 2024).

Сьогодні, констатується реальність, яка поступово усвідомлюється британським електоратом, і можна стверджувати, що вперше з 1950 р. Брекзінт викликав дискусію про возз'єднану Ірландію. Під час прикордонної кампанії 1950-х рр. було багато розмов про возз'єднану Ірландію. Слід пам'ятати, що Угода Страсної п'ятниці була ратифікована на двох референдумах, що відбулися 22 травня 1998 р., на яких 94% виборців в Республіці Ірландія та 71% виборців у Північній Ірландії проголосували «за». В Угоді Страсної п'ятниці йдеться про те, що «всі жителі Північної Ірландії мають право від народження ідентифікувати себе та бути прийнятими як ірландці чи британці, або як ті, так і інші, за власним вибором» (Bradain, 2019).

З тих пір як референдум по Брекзінту підірвав недоторканність кордону, в політичних настроях намітилися зрушення. Більшість населення по обидва боки кордону станом на лютий 2024 р. виступає за проведення прикордонного опитування, голосування з приводу возз'єднання «двох Ірландій», в той час як станом на кінець 2023 р. за возз'єднання висловилися 64% в Республіці Ірландія і 30% в Північній Ірландії. Однак, незважаючи на це відчуття динаміки констатується недостатня кількість дискусій про те, як може або повинна виглядати возз'єднана Ірландія. Шинн Фейн передбачає створення Демократичної Соціалістичної Республіки, що складатиметься з 32 округів. Загалом, розпливчате бачення возз'єднання насправді являє собою поглинання півночі півднем, доповнене косметичними змінами. Окрім створення Національної служби охорони Здоров'я Ірландії, яка припинить існуючу дворівневу систему охорони здоров'я на півдні, передбачається лише незначне поліпшення державних послуг, гармонізація в ряді економічних, бюрократичних, політичних та інфраструктурних областей та поверхнева трансформація ірландської держави (Gannon, 2024).

Однією з причин того, що зростання популярності М. О'ніл має таку символічну вагу, є те, що політична архітектура Північної Ірландії була розроблена таким чином, щоб забезпечити постійну юніоністську більшість, керовану через протестантський парламент і державу. Нерівність, що закріплена в Північній Ірландії з моменту її заснування, посилюється десятиліттями дискримінації католиків за релігійною ознакою практично у всіх суспільних сферах, таких, як житло, зайнятість, система правосуддя тощо. У відповідь на вимоги і тиск населення з боку руху за громадянські права Північної Ірландії загальне виборче право було введено юніоністською правлячою адміністрацією тільки у 1969 р.

Шинн Фейн стала найбільшою партією на рівні місцевих органів влади в Північній Ірландії і готова завоювати найбільшу кількість місць на майбутніх загальних виборах в Республіці Ірландія 22 березня 2025 р. до нижньої палати парламенту. Це підвищує ймовірність того, що Шинн Фейн очолить уряди Північної Ірландії і Республіки Ірландія протягом 2025 р. Зростання популярності Шинн Фейн у Північній Ірландії ознаменувало ключовий переломний момент у «смутні» часи, забезпечивши підтримку прагнень ірландського республіканства в реформованих політичних інститутах Північної Ірландії та вихід із того, що перетворилося на нерозв'язний та все більш запущений міжконфесійний конфлікт (Greene, 2024).

Однак Шинн Фейн має багато роботи, якщо вона хоче досягти бажаного результату під час проведення плебіситу. Для цього буде потрібно не що інше, як прискорений установчий процес, заснований на таких масштабних соціал-демократичних реформах, яких не було ніде в Європі протягом десятиліть. Вирішення гострої житлової кризи в Ірландії та створення універсальної системи охорони здоров'я в одній з найважливіших «податкових гаваней» для корпорацій у світі є одними з багатьох кроків, необхідних для того, щоб переконати виборців у тому, що пропозиція воз'єднаної Ірландії є досить привабливою. Шинн Фейн вміло зіграла свою політичну роль в останнє десятиліття, як на боці опозиції в Республіці Ірландія, так і під час тривалого «паралічу місцевого самоврядування» в Північній Ірландії через наслідки Брекзиту і протистояння з ДЮП. Однак чи зможе Шинн Фейн підтримувати такий рівень підтримки населення, керуючи об'єднаними державами з дуже обмеженими адміністративними можливостями залишається відкритим питанням (Greene, 2024).

Нинішній уряд Республіки Ірландія пообіцяв виділити до 1 млрд. євро на різні ініціативи з розвитку інфраструктури і створення робочих місць на півночі до 2030 р. Тепер, коли Шинн Фейн контролює ключові пости в Міністерстві економіки і фінансів в Північній Ірландії, уряд, очолюваний Шинн Фейн має можливість допомогти скоординувати значні витрати на всьому острові для досягнення своїх цілей в найближчі роки. Однак у найближчій перспективі уряд зіткнеться з фінансовим тиском з боку Великобританії, чинячи опір закликам запровадити плату за воду та інші болісні заходи, що спрямовані на збільшення доходів, водночас вимагаючи більш щедрого фінансування для найбільш неблагополучного регіону Великобританії за низкою показників (Greene, 2024).

Також було відзначено, що в ході цього напруженого виборчого циклу Шинн Фейн виступає на двох різних позиціях: позиціонує себе як повстанська лівопопулістська сила і як більш консервативна організація, готова змиритися з обмеженнями, пов'язаними з поділом влади в уряді. Помітні розбіжності між позиціями, які партія займає у двох юрисдикціях, від житлової політики до екологічної політики. Наприклад, хоча партія виступає проти фінансових фондів в Республіці Ірландія, вона запрошує та вітає прямі іноземні інвестиції в Північній Ірландії (Greene, 2024).

Брекзит, демографічні зміни та політичні потрясіння в Північній Ірландії змусили багатьох замислитися, чи може возз'єднання відбутися раніше, ніж очікувалося. Підраховано, що возз'єднання Ірландії обійдеться приблизно у 20 млрд. євро на рік протягом двох десятиліть. Висновки Дублінського Інституту міжнародних та європейських відносин (ІЕА) базуються на поточному рівні фінансування, яке Північна Ірландія отримує від уряду Великобританії. Вони також включають частку державного боргу Великобританії, яку вона, мабуть, мала б у разі приєднання до об'єднаної Ірландії, а також помітно низьку продуктивність її економіки порівняно з Республікою Ірландія.

Державні служби Північної Ірландії в даний час в значній мірі залежать від «субсидії» в розмірі близько 11 млрд. євро від Великобританії, яка в разі возз'єднання повинна бути замінена фінансуванням з Республіки Ірландія. Згідно Дублінського Інституту міжнародних і європейських відносин, підсумкові витрати будуть еквівалентні 10% валового національного доходу Ірландії, з яких 40% в даний час витрачається на державні послуги. У своїх висновках автори рекомендують Північній Ірландії, яка залишається відносно бідною і в значній мірі залежить від витрат державного сектора і зайнятості, провести масштабні реформи для підвищення рівня життя своїх жителів. Не дивлячись на те, що угода між Республікою Ірландія та Великобританією дозволила вирішити деякі основні торгові проблеми, що виникли внаслідок Брекзиту, юніоністські партії часто перешкоджали зусиллям щодо забезпечення безперешкодної торгівлі через британсько-ірландський сухопутний кордон (United Ireland would cost €20 billion for 20 years, new study finds, 2024).

Сьогодні юніоністи, переважно протестантська фракція, прагнуть зберегти британське громадянство та місце Північної Ірландії у складі Сполученого Королівства та ставлять під сумнів умови миру, в яких вони живуть. У свою чергу ірландські націоналісти, в основному католики, вважають розділ Ірландії неприпустимою несправедливістю. Ідея об'єднаної Ірландії не нова і ірландські республіканці завжди проповідували єдність як неминучу долю острова. Проте одна справа мріяти про долю країни і зовсім інша підготувати підґрунтя для референдуму, який може привести до об'єднання Ірландії. Угода Страсної п'ятниці 1998 р. по праву цінується. Однак частина цієї угоди, яка була укладена з метою встановлення миру, аналізується рідше. Окрім створення уряду, що розділяє владу, угода дала Північній Ірландії можливість вийти з-під британського контролю. В Угоді говориться, що шість графств можуть вийти зі складу Сполученого Королівства і приєднатися до Республіки Ірландії, якщо за це проголосує більшість населення. Якщо громадська думка за возз'єднання покаже, що більшість громадян готові проголосувати «за», держсекретар Великобританії у справах Північної Ірландії повинен провести референдум (Stack, 2023).

Соціальні зміни, що почалися задовго до Брекзиту, сприяють проведенню референдуму. Перепис населення 2021 р. вперше показав, що в Північній Ірландії католиків більше, ніж протестантів. Опитування показують, що молоді виборці, як правило, частіше, ніж їхні батьки, підтримують єдину Ірландію та голосують за Шинн Фейн. Прагнення до возз'єднання обумовлено не тільки культурною самобутністю і великою політикою, а й практичністю. Об'єднана Ірландська Республіка – це не утопія, але громадяни в ній прагнуть мати нижчий рівень бідності, вищий рівень освіти та більшу тривалість життя. Не дивлячись на те, що економіка Великобританії перебуває у відносно спокійному стані, Республіка Ірландія створює суверенний фінансовий фонд за рахунок надлишку бюджету, який вона отримує, частково за рахунок корпоративних податків (Stack, 2023).

Вчені та некомерційні організації роками працювали над тим, щоб закласти основу для возз'єднання, наприклад, вивчаючи інтегровані системи охорони здоров'я та освіти та проводячи жваві громадські дискусії щодо соціальних наслідків. Прихильники возз'єднання заявляють, що не почнуть агітувати за проведення референдуму до тих пір, поки не зможуть представити чітку і вичерпну картину того, які наслідки викличе таке возз'єднання – витрати, вигоди і основні функції. Багато хто вказує на Брекзіт як на свіжий і яскравий приклад безглуздості того, що «люди часто-густо голосують за всебічні зміни, не розуміючи їх подальших наслідків» (Stack, 2023).

Висновки. Острів Ірландія розділений на північну частину, яка є частиною Великобританії, і незалежну Республіку Ірландія на півдні. Північна Ірландія була відокремлена від Ірландії у 1921 р. з переважанням протестантів, після того як пробританські юніоністи погрожували громадянською війною, оскільки острів прагнув до самоврядування з боку Великобританії. Натомість наприкінці 1960-х рр. на території Великобританії вибухнув тридцятирічний міжконфесійний конфлікт. Мирна Угода Страсної п'ятниці 1998 р. значною мірою поклала край насильству і передбачає можливість проведення загальноірландського голосування з питання возз'єднання двох частин Ірландії, яке називають прикордонним опитуванням. Розділена Ірландська Республіка (26 графств) довгий час прагнула або, точніше, сподівалася возз'єднатися з Північною Ірландією (6 графств).

Сьогодні політична партія Шин Фейн готова прийти до влади в обох частинах Ірландії і пообіцяла знищити кордон. Останні соціальні опитування показали, що на сьогоднішній день більшість ірландців у Північній Ірландії та Республіці Ірландія підтримують ідею створення єдиної Ірландії. У політичному плані підйом Шинн Фейн – найпопулярнішої політичної партії Північної Ірландії та Республіки Ірландії, надав додатковий імпульс возз'єднанню. В основі успіху Шинн Фейн в ірландській Республіці покладено загальне невдоволення нестачею житла або доступної орендної плати, а не прагнення до возз'єднаної Ірландії, проте підтримка, яку партія зараз отримує, дозволила їй включити своє прагнення до возз'єднаної Ірландії в загальноірландський порядок денний. Зростання популярності Шинн Фейн також сприяло демографічним змінам – стійкому зростанню католицького населення в Північній Ірландії та збільшенню кількості молодих виборців у Республіці, яких приваблює її ліва програма і які не пам'ятають про насильство в минулому. Відтак, існують чинники, які не залежать від Брекзіту та його наслідків, які стимулювали дебати про єдність Ірландії.

В економічному плані Республіка Ірландія знаходиться на підйомі. Переживши технічне банкрутство після великої фінансової кризи, країна відродилася. Республіка Ірландія є європейською батьківщиною американських технологічних і фармацевтичних гігантів: надходження від корпорацій і податку на прибуток істотно зросли. Зростання ВВП було настільки вражаючим, що ірландська економіка зростала навіть під час пандемії. Зміни в національних фінансах за останнє десятиліття відкрили можливість того, що витрати на возз'єднання обох частин острова можуть виявитися прийнятними, хоча недавні соціологічні опитування підтвердили небажання деяких виборців нести фінансові витрати за возз'єднання.

References

Bradain, T., 2019. Due to Brexit Is it Time to Unite Northern Ireland with the Republic of Ireland. *Sociology & Politics*, May. DOI:10.13140/RG.2.2.30790.50246

- Euronews, 2024. United Ireland would cost €20 billion for 20 years, new study finds, 2024. , [online] April 5. Available at: <<https://www.euronews.com/2024/04/05/united-ireland-would-cost-20-billion-for-20-years-new-study-finds>> [Accessed 9 May 2024].
- Gannon, C., 2024. A united Ireland is closer than ever. Let's make it a paradise for all of us, not just corporate tax-dodgers. *The Guardian*, [online] February 19 Available at: <<https://www.theguardian.com/commentisfree/2024/feb/19/ireland-united-workers-tax-flag-society>> [Accessed 18 May 2024].
- Greene, T., 2024. On the Road to Reunification? *Rosa Luxemburg Stiftung*, [online] February 28. Available at: <<https://www.rosalux.de/en/news/id/51728/on-the-road-to-reunification>> [Accessed 10 May 2024].
- Local elections 2023: Results and analysis, 2023. *House of Commons Library*, [online] May 22. Available at: <<https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-9798/CBP-9798.pdf>> [Accessed 9 May 2024].
- McLoughlin, P., 2024. The restoration of power-sharing in Northern Ireland: back to the old routine? *UK in the changing Europe*, [online] 16 February. Available at: <<https://ukandeu.ac.uk/the-restoration-of-power-sharing-in-northern-ireland-back-to-the-old-routine/>> [Accessed 4 May 2024].
- Northern Ireland Act, 1998, *World Intellectual Property Organization*, [online] Available at: <<https://wipolex-res.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/gb/gb443en.pdf>> [Accessed 5 May 2024]
- Northern Ireland Assembly Election, 2022. *House of Commons Library*, [online] May 18. Available at: <<https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-9549/CBP-9549.pdf>> [Accessed 9 May 2024].
- Northern Ireland Statistics and Research Agency, 2002. *Northern Ireland Census, 2001. Key Statistics Report*. [online] December 19. Available at: <<https://www.nisra.gov.uk/publications/2001-census-key-statistics> > [Accessed 9 May 2024].
- Smith, E., 2024. The prospect of a united Ireland emerges as a republican leader takes office in Belfast. *CNBS*. [online] February 6. Available at: <<https://www.cnbc.com/2024/02/06/northern-ireland-united-ireland-in-focus-with-sinn-feins-michelle-oneill.html>> [Accessed 9 May 2024].
- Stack, M., 2023. Is Ireland Headed for a Merger? *The New York Times* [online] November 21. Available at: <<https://www.nytimes.com/2023/11/21/opinion/united-ireland.html>> [Accessed 17 May 2024].
- VOA, 2024. *Northern Irish Leader O'Neill Predicts Irish Unity Vote within Decade* [online] February 3. Available at: <<https://www.voanews.com/a/northern-irish-leader-o-neill-predicts-irish-unity-vote-within-decade/7470194.html> > [Accessed 8 May 2024].
- Walsh, J., 2024. A united Ireland is growing ever more likely – thanks to the failures of Brexit Britain. *The Guardian*, [online] February 26 Available at: <<https://www.theguardian.com/world/commentisfree/2024/feb/26/ireland-unity-brexit-britain>> [Accessed 17 May 2024].

Стаття надійшла до редакції 06.06.2024 р.

M. Marusynets

PROBLEMS AND PROSPECTS FOR THE REUNIFICATION OF THE IRISH REPUBLIC WITH NORTHERN IRELAND

The article examines the issues of the eventual unification of the Republic of Ireland and Northern Ireland in the context of the transformation of the political environment - the change of ruling parties and Brexit. The rights of Northern Irish residents are examined in the context of whether the desire of the majority of Northern Irish residents to remain part of the European Union, expressed in the Brexit referendum in 2016, will lead to the unification of Ireland. Brexit, demographic changes and political upheaval in Northern Ireland have made many people think whether reunification could happen sooner than expected. The prospect of a united Ireland emerges as Sinn Féin's leader takes office as First Minister in the Northern Ireland government. Until now, Northern Ireland's First Minister has always been from the British Unionist Party, but Sinn Féin, which advocates Northern Ireland's reunification with the Republic of Ireland, won a majority of seats in the assembly for the first time in 2022. The DUP, Northern Ireland's largest British unionist party, boycotted the Assembly from February 2022 to February 2024 in protest at post-Brexit trading rules and refused to return for two years, leaving the country of 1.9 million people without a functioning administration .

The Good Friday Agreement, also known as the Belfast Agreement, recognizes the right of the people of the island of Ireland to create a united Ireland, subject to the consent of both parties. Therefore, in order for Irish reunification to take place, a "border poll", which is a form of referendum, has to be held in Northern Ireland and the Republic of Ireland. A quarter of a century has passed since the Good Friday Agreement was signed, which created a new power-sharing government in Northern Ireland. The agreement also sets out the type of agreement that will be required to achieve Irish unity. At the time the agreement was signed, the majority of Protestants in Northern Ireland were strongly opposed to unification.

It examines the political implications of Brexit for the prospects for a united Ireland. It has been proven that Brexit causes many problematic issues, which are particularly related to the border between Northern Ireland and the Republic of Ireland. In this regard, the article examines the political implications of Brexit for the prospects of a united Ireland. It has been proven that Brexit, on the one hand, has led to a strengthening of the split between the communities of Northern Ireland and the Republic of Ireland, and on the other hand, has strengthened the desire of the "two Irelands" to reunite. Given the fact that Brexit envisages a return to a hard border on the island from April 2017, the popularity of the idea of unification is steadily growing.

Key words: *Good Friday Agreement, referendum, border poll, Sinn Fein, DUP, reunited Ireland, Brexit, UK.*

УДК 327(477)(091)

О. В. Меженська
С. О. Вовк
Л. О. Новосколькова

УКРАЇНСЬКА ДИПЛОМАТІЯ: ВІД НЕЗАЛЕЖНОСТІ ДО СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

***Анотація.** У статті аналізується процес інституалізації, розвитку української дипломатії від моменту здобуття незалежності до сьогодення та процеси її трансформації, спричинені такими значимими історико-політичними подіями, як Помаранчева революція, Євромайдан, гібридна війна на Сході України, окупація частини територій України й анексія Автономної республіки Крим та широкомасштабною збройною агресією від 24 лютого 2024 року до сьогодення.*

Висвітлено ключові етапи трансформації дипломатичної служби України, зокрема: становлення зовнішньої політики, формування національних дипломатичних інститутів, а також інтеграційні процеси в міжнародних організаціях. Акцентовано увагу на пріоритетних принципах дипломатії незалежної України на окремих її етапах. Висвітлюються головні досягнення української дипломатії, зокрема укладання важливих міжнародних угод, участь у миротворчих місіях, просування європейської інтеграції, зміцнення відносин з сусідніми державами та стратегічного партнерства.

Акцентовано увагу на становленні нового виду дипломатії-кібердипломатії, як синергії реального і віртуального, де традиційні дипломатичні методи поєднуються з інноваційними технологіями для вирішення складних глобальних викликів.

Відстежуються виклики та проблеми, з якими зіткнулася українська дипломатія на шляху до утвердження свого місця на міжнародній арені.

Більш детально розглянуто виклики для дипломатії, спричинені російсько-українською війною. Звертається увага на особливі методи дипломатії, що є найбільш затребувані в сучасному світі, і які дозволяють суттєво підвищувати авторитет та імідж держав на міжнародній арені, та які є дієвими у відстоюванні національних інтересів.

На основі проведеного аналізу зроблено висновки щодо досягнень та перспектив подальшого розвитку української дипломатії, становлення її у системі міжнародних відносин в умовах сучасного конфліктного глобалізованого світу. Підтверджено, що одним з найефективніших засобів цілковитої побудови відносин між державами та іншими суб'єктами міжнародних відносин на довгостроковій основі, забезпечення світової стабільності, сприяння умовам налагодження миру та безпеки людства залишається дипломатія.

***Ключові слова:** дипломатія, багатовекторність, воєнна дипломатія, двосторонні відносини, євроінтеграція, окупація, анексія, агресія, кібердипломатія.*

DOI 10.34079/2226-2830-2024-15-39-96-119

Постановка проблеми у загальному вигляді. Проблема інституціоналізації дипломатії незалежної України не є новою, але враховуючи сучасні реалії (окупація та подальша анексія АР Крим у березні 2014 року, початок збройного конфлікту на

Донбасі, квітень 2014 року та відкритої збройної агресії росії³⁹ на Україні з 24 лютого 2022 року) поставила на порядок денний питання переосмислення складників трансформації та становлення нової вітчизняної дипломатії воєнного часу, формування та зміни її принципів, уточнення історичних етапів.

Виходячи із визначення дипломатії як засобу здійснення зовнішньої політики, внутрішнього регулювання держави, народної дипломатії, що являє собою сукупність невоєнних практичних заходів, прийомів і методів, застосовуваних з урахуванням конкретних умов і характеру розв'язуваних задач; офіційна діяльність глав держав і урядів міністрів закордонних справ, відомств іноземних справ, дипломатичних представництв за кордоном та в державі, делегацій, представництв народної дипломатії на міжнародних конференціях зі здійснення цілей і задач зовнішньої політики держави, захисту прав та інтересів держави, його установ і громадян за кордоном та у державі та окресленої проблеми нашої розвідки, маємо дослідити не лише хронологію подій зовнішньополітичної діяльності України, а й методи та засоби дипломатії та дипломатичної діяльності, їх особливості та принципи від початку незалежності до сьогодення. Спираючись на джерельну та емпіричну бази, показати перетворення зовнішньої політики і дипломатії як політичного явища на організовану системну установчу інституцію, проаналізувати її функції, виявити критерії ефективності зовнішньої політики і дипломатії. Історичний аспект окресленої проблеми дослідження передбачає виявлення способів досягнення тих чи інших дипломатичних результатів, який відтворює процес трансформації української дипломатії.

При висвітленні завдань і практичної складової зовнішньополітичної діяльності влади, моделей дипломатії та її інститутів окресленого періоду ми пропонуємо підійти до нових методологічних засад, а саме: використати теорію інституцій та інституціональних змін у дипломатії незалежної України. З урахуванням політичних, правових, суспільних змін такий методологічний підхід дає можливість дослідити, як розвиваються дипломатичні інституції у відповідь на конкретні виклики, стимули, стратегії, і, відповідно, як варіанти вибору впливають на систему дипломатичних зносин України.

Стан наукової розробки проблеми. Серед наукових напрацювань з проблем становлення та розвитку міжнародних відносин, зовнішньої політики і дипломатії незалежної України слід розпочати з праць А. Зленко - першого міністра закордонних справ незалежної України, одного із тих, хто формував її зовнішню політику: «Нові реалії зовнішньої політики», «Важливий крок в Європу», «Україна-ООН: переговори, компроміси, рішення», «Зовнішня політика України: від романтизму до прагматизму», «Від внутрішніх потреб до зовнішніх пріоритетів», «Дипломатія і політика. Україна в процесі динамічних геополітичних змін». Далі слід відзначити праці: «На основі прагматизму й виваженого ставлення до сучасних реалій», «Під знаком реформування ООН», «Історичний крок незалежної України», «Успішна зовнішня політика - це оптимальне поєднання економічної міцї та інтелектуального потенціалу нації» Г. Удовенка - міністра закордонних справ України (1994–1998 рр), який вважав, що система МЗС є «візитною карткою нашої держави, і від її якості часто залежить перше враження від знайомства з нею» а «зовнішня політика незалежної України не лише впливає з внутрішньої, а й продовжує її» (Богаєвський, Турянський, 2022). «Родзинки дипломатії» О. Балануца - дипломата, Надзвичайного і Повноважного Посла України в

³⁹ Слова «росія», «рф», «путін», «москва»- пишемо з маленької літери. «Написання назв «російська федерація «Національна комісія зі стандартів державної мови. 20 вересня 2023 року. <https://mova.gov.ua/news/napysannia-nazv-rosiiska-federatsiia>

Кувейті (2019—2024pp.), заступника Міністра оборони України з європейської інтеграції); С. Віднянського - «Державотворчий процес в Україні 1991- 2006», «Зовнішня політика України в умовах глобалізації (1991-2003 pp; 2004-2007pp; 2008-2012pp.): Анотована історична хроніка міжнародних відносин», «Україна в європейських міжнародних відносинах»; В. Ціватого: «Міжнародні відносини та зовнішня політика: системна історія 1914-2014 та інші. Тож у своїй розвідці ми звертаємося до робіт професійних дипломатів, які безпосередньо брали участь у формуванні дипломатії незалежної України, сприяли її розвитку.

Цікавим з наукової точки зору є аналітичне видання «Українська призма: зовнішня політика» (2015-2023pp), у якому надається щорічний звіт комплексного, системного аналізу діяльності МЗС України, Комітету у закордонних справах Верховної Ради України та інших інституцій, задіяних у формуванні та реалізації зовнішньої політики та дипломатичних зносин нашої держави. Проект експертів Ради зовнішньої політики «Українська призма» у партнерстві з Регіональним представництвом Фонду імені Фрідріха Еберта започатковано у 2015р. З Аналітичними звітами можна ознайомитися в розділі «Спецпроекти» на <http://prismua.org>. Також емпіричну базу досліджень склали нормативно-правові акти, міжнародні Угоди з офіційних сайтів Верховної ради України та Міністерства закордонних справ, у тому числі довідкові матеріали.

Виклад основного матеріалу. Якщо виходити із теорії інститутів та інституціональних змін, запропонованої американським дослідником, економістом Дугласом Нортон, то інституціоналізацію української дипломатії слід розуміти як процес її перетворення на організовану системну інституцію, з певною структурою відносин, ієрархією та/чи підпорядкованістю у сфері влади, із виробленням та систематизацією певних правил, звичаїв, законів, норм, дипломатичних методів та інструментів, дипломатичного протоколу, інститутів дипломатії та міжнародно правових норм.

Інституалізація дипломатії відбувалася в органічній єдності зі становленням і розвитком України як незалежної держави у поєднанні із формуванням та розвитком її зовнішньої політики, яку можна розділити на етапи.

В. Сергійчук, Ю. Костенко, Б. Тарасюк, Г. Удовенко та інші пропонують визначають такі етапи: I етап – 1991-2004 – «Відновлення незалежності», II етап – 2004-2014 pp – Євроінтеграційний період, і III етап – з 2014 року і до тепер - «Сучасна дипломатія».

О. Бігняка пропонує історію незалежної України поділити на такі етапи зовнішньополітичної та дипломатичної еволюції: незалежність і конституціоналізм (середина 1990-х - середина 1996 року), багатовекторність (середина 1996 року - кінець 2013 року) та європейський і євроатлантичний курс (початок 2014 року і далі).

У своїй розвідці, ми будемо дотримуватися власної періодизації.

I-етап: середина 1990 р. — середина 1996р- «Унезалежнення, конституціоналізм та інституалізація дипломатії» – новий історичний та політичний, а у нашому дослідженні перший етап у розбудові нової незалежної української дипломатії та формування зовнішньої політики України. Датою започаткування української дипломатії можна вважати 16 липня 1990 р., коли Верховна Рада УРСР прийняла «Декларацію про державний суверенітет України», якою передбачалося право України самостійно вирішувати питання про стосунки з іншими державами, укладати з ними договори, обмінюватися дипломатичними і торгівельними представництвами: «як суб'єкт міжнародного права здійснює безпосередні зносини з іншими державами, укладає з ними договори, обмінюється дипломатичними, консульськими,

торговельними представництвами, бере участь у діяльності міжнародних організацій;...виступає рівноправним учасником міжнародного спілкування, активно сприяє зміцненню загального миру і міжнародної безпеки, безпосередньо бере участь у загальноєвропейському процесі та європейських структурах» (Декларація, 1990)

Напрямки і характер дипломатичної діяльності визначалися першими державними актами України, іще навіть до проголошення її незалежності. Так, «Декларація про державний суверенітет», прийнята 17 липня 1990 року, проголошувала не лише державний суверенітет України як верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність, а й рівноправність у зовнішніх зносинах. Зокрема, Українська РСР як суб'єкт міжнародного права здійснює безпосередні зносини з іншими державами, укладає з ними договори, обмінюється дипломатичними, консульськими, торговельними представництвами, бере участь у діяльності міжнародних організацій в обсязі, необхідному для ефективного забезпечення національних інтересів Республіки у політичній, економічній, екологічній, інформаційній, науковій, технічній, культурній і спортивній сферах; виступає рівноправним учасником міжнародного спілкування, ... безпосередньо бере участь у загальноєвропейському процесі та європейських структурах (Декларація, 1990) та Постанова «Про реалізацію Декларації про державний суверенітет України в сфері зовнішніх зносин» від 25 грудня 1990 року, якою передбачалося встановлення дипломатичних стосунків з іншими державами,... акредитація консульських установ іноземних держав на території УРСР,... участь України у загальноєвропейських взаєминах, а також підготовка проєктів законів, які мали б регулювати зовнішньополітичні стосунки (Постанова ВР УРСР, 1990). Дані нормативні документи заклали фундамент у формуванні української дипломатії як самостійного суб'єкта міжнародних відносин.

На цьому етапі УРСР не мала ніякої системи дипломатичних зносин, лише центральний апарат УРСР та деякі його співробітники, які входили до складу дипломатичних представництв СРСР за кордоном (ЮНЕСКО в Парижі, міжнародні організації в Женеві та Відні). Питання двосторонніх дипломатичних зносин не піднімалося на порядок денний, бо, як відзначив А. Зленко, «...двосторонню дипломатію ми тоді навіть не могли уявити, тому що в нас не було жодного посольства» (Зленко, 2010).

Проте, слід відмітити, що на даному етапі формується інтерес закордонних лідерів до України, як суб'єкта політичних відносин. Про це свідчить і візит до України, тоді ще республіки у складі СРСР, тодішньої прем'єр-міністра Великої Британії Маргарет Тетчер, і активність у налагодженні стосунків зі сторони Польщі, Угорщини, Чехословаччини, які вже на той час повалили комуністичні режими і встановили демократію в своїх країнах, і були готові підтримати Україну у її прагненні отримати незалежність від СРСР.

Важливими для розвитку дипломатичних відносин виявилися візити демократичних держав-сусідів. Перший цільовий візит до України президента Угорщини А. Гьонца відбувся у серпні 1990р. Утвердження двосторонніх відносин з Угорщиною знайшло продовження у низці угод: про співробітництво в гуманітарній сфері, забезпечення прав національних меншин і консульську конвенцію, які були укладені у травні 1991 р.

Важливою знаковою дипломатичною подією для тоді іще УРСР, яка боролася за незалежність, став візит тодішнього міністра закордонних справ Польщі Кшиштофа Скубішевського у вересні 1990р, за результатами якого було укладено «Декларацію про принципи і основні напрями розвитку українсько-польських відносин», заявивши про

своє прагнення до утвердження між ними, як суверенними державами, добросусідських відносин і підтримки (Декларація про принципи українсько-польських відносин, 1990).

Міждержавний характер мали візити до Києва президента Туреччини Тургуту Озала (1990р) та тодішнього президента США Джоржа Буша 1 серпня 1991 року, що свідчили про формування самостійності України на міжнародній арені.

Тож, можемо стверджувати, що протягом 1990-1991 років одночасно з боротьбою за Незалежність України, розгорталася робота з міжнародного визнання нашої держави, формування самостійної зовнішньої політики, механізмів та інститутів її реалізації.

Після прийняття історичного Акта про незалежність України 24 серпня 1991 р. перед Україною постало завдання «будувати власну державу Для дипломатичної служби це означало насамперед створення базових атрибутів держави, у тому числі дипломатичне визнання міжнародним співтовариством, підтвердження суверенітету, визнання державних кордонів і територіальної цілісності. Одночасно слід було починати працювати на створення і підтримку мирного, дружнього оточення, яке сприяло б оптимальному розвитку України» (Красовицький, 2021) зазначав Анатолій Зленко, перший міністр закордонних справ незалежної України.

Зарубіжні держави не поспішали офіційно визнавати незалежну Україну, і тому з 24 серпня до 1 грудня 1991 р. в Україні продовжували працювати і функціонувати лише генеральні консульства, при цьому питання вручення вірчих грамот не стояло взагалі.

Після Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року, щодо незалежності України, на якому 90,32 % українців проголосували «За» і, таким чином, підтвердили Акт проголошення незалежності України, ухвалений 24 серпня 1991 р. та перетворили формальну правосуб'єктність держави в міжнародних відносинах на реальну. Перед Міністерством закордонних справ постало питання про: а) дипломатичне визнання України, яке було пов'язане із визнанням України міжнародним співтовариством; б) встановлення дипломатичних відносин та створення ефективної мережі дипломатичних і консульських представництв; в) розбудову комплексних двосторонніх відносин з іншими країнами; г) набуття членства в міжнародних організаціях і подальшу діяльність у них.

Першою, 1 грудня 1991р. Україну як самостійну державу, як суб'єкта міжнародних відносин визнала Польща. На другий після референдуму день, 2 грудня 1991 р., визнала нашу незалежність Канада. 4 грудня нас визнали Литва та Латвія, 5 грудня – Росія і Болгарія, 25 грудня – Америка. Того ж дня це зробили Мексика, Ізраїль, ФРН, Австралія та 26 грудня – Бразилія, 27 грудня – Китайська Народна Республіка, 28 грудня – Японія та Італія, 31 грудня – Велика Британія та Данія. За перший рік існування незалежної України її державну самостійність визнали понад 130 країн, дипломатичні відносини було встановлено із 110 із них, а 40 держав відкрили свої представництва в Києві (Голос України, 2011).

Завдяки сприянню І. Смешка (першого українського військового, військово-морського та військово-повітряного із питань оборони аташе при посольстві України у США (1992-1995 рр.) було підписано перший міжнародний документ про військове співробітництво між Києвом та Вашингтоном: Меморандум про взаєморозуміння та співробітництво з питань оборони та військових відносин 1993 року (Меморандум, 1993р.), цей документ є фундаментом для подальшої співпраці між нашими державами, яка отримала розвиток в оновленій Хартії стратегічного співробітництва Україна - США, підписаній у листопаді 2021 р.

Упродовж 1992 року українська дипломатія забезпечила укладення 35 міжнародних і 88 міжурядових угод. Серед яких зокрема: 26 лютого 1992 р. Президент Л. Кравчук підписав у столиці Фінляндії відомий Генсельський «Заключний акт Народи з питань безпеки та співробітництва в Європі», що на той момент був підписаний главами 33 держав європейського континенту, а також США і Канадою. Одним із найважливіших принципів документа є положення про відсутність територіальних претензій один до одного та про непорушність кордонів (Гельсінський акт, 2022).

Правовим підґрунтям відносин з ЄС стала Угода про партнерство та співробітництво від 14 червня 1994 р., яка, щоправда, набула чинності майже через чотири роки – 1 березня 1998 р. У лютому 1994 р. підписаний документ «Партнерство заради миру», яким закріплювалися засади миротворчої співпраці з НАТО та інші.

Україна стала важливим елементом зовнішньої політики: відкрилися перші дипломатичні місії в США, Канаді, Німеччині, Великобританії та інших ключових країнах; Україна бере участь у міжнародних організаціях, таких як ООН, ОБСЄ, Рада Європи.

Чи не найважливіший для незалежності і територіальної цілісності України документ тих років – Будапештський меморандум (Memorandum on Security Assurances in connection with Ukraine's accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons), підписаний 5 грудня 1994 р., за яким США, Велика Британія та російська федерація дали гарантії Україні щодо непорушності її кордонів, у зв'язку з набуттям нею неядерного статусу (Меморандум, 1994). Пізніше до Будапештського меморандуму приєдналися Франція та Китай. Проте у 2014 році росія порушила цю угоду.

З погляду концептуальної визначеності зовнішньополітичного курсу України особливе значення мала: Постанова Верховної Ради України від 2 липня 1993р. «Про Основні напрями зовнішньої політики України», (втратила чинність у 2010р.), в якій вперше чітко визначено базові національні інтереси України, найголовніші завдання, принципи і засади, пріоритетні функції та головні напрями зовнішньополітичної діяльності, а також механізм реалізації зовнішньої політики і розбудови дипломатичної служби нашої держави. Так, у двосторонніх відносинах пріоритетними були визначені: відносини із сусідніми країнами; взаємини із стратегічно важливими партнерами та впливовими державами світу.

Щодо європейської інтеграції, то передбачалося подальше політичне та інституційне зближення з ЄС та еволюційне просування до кінцевої мети; входження України до Європейського Союзу; адаптування українського законодавства до норм ЄС та Ради Європи як ключовий інтеграційний елемент; поглиблення відносин України з НАТО як однією з основних складових всеохоплюючої системи європейської стабільності та безпеки.

У рамках багатосторонньої дипломатії пріоритетними напрями зовнішньополітичної діяльності було визначено: забезпечення ефективної участі держави в діяльності міжнародних організацій; налагодження ефективного регіонального та субрегіонального співробітництва, посилення ролі України в регіональних і субрегіональних організаціях, форумах та об'єднаннях; активізація діяльності в багатосторонніх домовленостях у галузі роззброєння, в т. ч. ядерного, заходах довіри, у миротворчих операціях та операціях з підтримання миру, безпекових режимах і контрольних механізмах (Про основні напрями зовнішньої політики, 1993).

Принципове значення з погляду зміцнення міжнародно-правової суб'єктності нашої держави у цілому та формування засадничих принципів її зовнішньої політики та зокрема мало ухвалення Верховною Радою України 28 червня 1996р. Конституції України. В Основному Законі України набули подальшого розвитку й конституційно

закріплені не лише головна мета і принципи національної зовнішньої політики та її визначальні напрями, а також зафіксовані повноваження у здійсненні зовнішньої політики Президента, Верховної Ради та Кабінету Міністрів України.

Згідно зі ст. 106 Конституції України керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави здійснює Президент України, який представляє державу в міжнародних відносинах, веде переговори та укладає міжнародні договори України, приймає рішення про визнання іноземних держав, призначає та звільняє глав дипломатичних представництв України в інших державах і при міжнародних організаціях, приймає вірчі й відкличні грамоти дипломатичних представників іноземних держав (Конституція, 1996)

Конституція незалежної України стала підґрунтям у визначенні правових засад й порядку організації дипломатичної служби України, які визначаються низкою інших законів України та указів Президента України, серед яких: закони «Про правонаступництво України» від 12 вересня 1991р., «Про дію міжнародних договорів на території України» від 10 грудня 1991р., «Про міжнародні договори України» від 22 грудня 1993р. та Укази Президента України: «Про Положення про дипломатичне представництво України за кордоном» від 22 жовтня 1992р., «Про Положення про дипломатичну службу в Україні» від 16 липня 1993р., «Про Консульський Статус України» від 2 квітня 1994р., «Про заходи щодо вдосконалення координації діяльності органів виконавчої влади у сфері зовнішніх зносин» від 18 вересня 1996р.

Важливою складовою формування дипломатії на цьому етапі стала і кадрова комплектація. Звісно, що на початку її склад значною мірою становили особи, які не мали дипломатичної освіти і які не були кадровими дипломатами. Проте заснування Дипломатичної академії при МЗС України в 1995 р. стало важливим кроком на шляху перетворення української дипломатії на елітну. Наразі Дипломатична академія України імені Г. Удовенка при Міністерстві закордонних справ з липня 2017 року стала школою професійної дипломатії, центром професійного навчання та підготовки співробітників дипломатичної служби та інших державних службовців, які працюють у сфері зовнішніх зносин у центральних органах виконавчої влади (Дипломатична академія, 2024).

Слід вказати і на дипломатичні прорахунки. Першою великою зовнішньополітичною помилкою була відмова від атомної зброї, коли 14 січня 1992 р. росія, США та Україна підписали тристоронню угоду, згідно з якою всі атомні заряди мали бути демонтовані і вивезені до росії, а стратегічні бомбардувальники та шахти для запуску ракет – знищені за рахунок коштів, виділених США (Сіцінський, 2017, с.97-104). Наступним прорахунком була втрата Чорноморського флоту, який був готовий скласти присягу на вірність Україні.

Але, не зважаючи на помилкові кроки, за ці кілька років було закладено фундамент української дипломатії: визнання України міжнародною спільнотою, встановлення дипломатичних відносин з ключовими країнами, формування засад дипломатичної діяльності та встановлення пріоритетів у зовнішніх відносинах молодій українській державі та конституційне їх закріплення, формування дипломатичних відомств, підготовка нових українських дипломатів.

II етап, на нашу думку, припав на середину 1996 р. та кінець 1999 року – етап «Багатовекторної дипломатії». Даний період характеризувався перехідною економікою та процесами інтеграції України в міжнародну економічну систему, що передбачає глибоку взаємодію та співпрацю між державами.

Обрана стратегія багатовекторності полягала у створенні і підтримці дипломатичних, економічних зав'язків з різними державами, союзами та блоками. Саме

в цей період закладаються державні контакти та укладаються двосторонні міжнародні договори, щодо економічного та військово-технічного співробітництва, безпекові угоди. Серед знакових міжнародних двосторонніх договорів слід вказати на: Договір про відносини добросусідства та співробітництва між Україною і Румунією (1997р.); Хартія про особливе партнерство між Україною і НАТО (1997р.) (Україна в міжнародних., 2010, с. 262-263).

Окремо слід вказати на Договір про дружбу, партнерство і співробітництво між Україною і російською федерацією (1997р.), який мав на меті встановити стабільні та дружні відносини між двома сусідніми країнами. Документ визнавав державні кордони обох країн та невтручання у внутрішні справи одна одної, передбачав вирішення будь-яких спірних питань мирним шляхом. Ним передбачалися дружні відносини та співпраця у різних сферах, у тому числі й співпраця в міжнародних організаціях. Однак, через агресивні дії росії, анексію Криму та військовий конфлікт на Донбасі договір втратив свою актуальність і був припинений з 1 квітня 2019 року. Це стало важливим кроком у переформатуванні зовнішньої політики України, спрямованої на захист свого суверенітету і територіальної цілісності. Відмова від договору підкреслила серйозне погіршення відносин між Україною та росією, та припинення будь-яких форм партнерства та співробітництва.

Українська держава була зацікавлена і у всебічному розвитку багатостороннього економічного співробітництва з різними регіональними структурами пострадянського простору, передусім із тими, які не суперечать стратегічній меті розвитку держави – європейській інтеграції. Серед таких вирізняється ГУАМ, що поєднує держави зі схожими політичними та економічними зовнішніми орієнтаціями (Україну, Грузію, Азербайджан, Молдову, Узбекистан) (Чекаленко, 2010 с. 361). За визначенням Л. Кучми, Україна обрала напрям «економізації зовнішньої політики України». Координуюча роль у реалізації цього напрямку відводилася дипломатичному відомству України. На МЗС покладалися розвиток договірно-правової бази, пошук потенціальних партнерів та інвесторів, проведення антидемпінгових розслідувань, збір інформації про нові ринки збуту української продукції (Котик, 2020).

У цей час Україна стає повноправним членом Центральноєвропейської ініціативи (1997), набуває чинності Угода про партнерство та співробітництво між Україною та Європейським Союзом (1998), досягнуто принципової домовленості про вступ України до Міжнародного валютного фонду (МВФ), розпочалися переговори про вступ України до Світової організації торгівлі (СОТ) (Варварцев, (ред.), 2010, с.262-263).

Уперше в історії сучасної української державності, 1997 р., представник України Г. Удовенко був обраний головою 52-ої сесії Генеральної Асамблеї ООН. Спільно з генеральним секретарем ООН Кофі Аннаном вони провели ключові реформи в ООН, що привернуло увагу не лише до тодішнього міністра закордонних справ України, а й до країни загалом. *Як слушно сказав В'ячеслав Чорновіл: «Коли ми здобули незалежність, світ дізнався, що є така держава Україна. Коли Геннадія Удовенка обрали головою ГА ООН, світ зрозумів, що незалежна Україна – це назавжди»* (Надоленко, 2021).

У червні 1997р., після участі Президента України Л. Кучми у Парламентській асамблеї військово-політичної організації європейських країн – ЗЄС (Західноєвропейський союз), Україна залучається до участі в міжнародних миротворчих операціях та входить до другої десятки з більш ніж 80 держав – учасниць миротворчості (на той час близько 8 тис. українських військових та цивільних осіб

взяли участь в операціях щодо підтримання миру у Хорватії, Боснії і Герцеговині, Анголі, Таджикистані) (Україна в міжнародних., 2010, с. 252).

Цей етап визначається і низкою міжнародних документів, які окреслили подальший зовнішньополітичний курс України, зокрема курс на євроінтеграцію (Указ Президента України «Про заходи щодо вдосконалення механізму взаємодії з ЄС та його виконавчими органами» (1997) та «Про забезпечення виконання Угоди про партнерство та співробітництво з ЄС і вдосконалення механізму співробітництва з ЄС» (1998), затвердження «Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу», «Про участь України в міжнародних миротворчих операціях» (1999р.), «Про дипломатичну службу»(2001р.). Як бачимо, пріоритетом у дипломатичній діяльності стають відносини з ЄС.

У відповідності з указом Президента України від 3 квітня 1999 р. було затверджено Положення про Міністерство закордонних справ України МЗС України, яке визначено центральним органом виконавчої влади з «забезпечення реалізації державної політики у сферах зовнішніх зносин України та координації заходів у цій сфері, в тому числі спрямованих на реалізацію стратегічних цілей зовнішньої політики України щодо забезпечення входження України в європейський простір та створення передумов для набуття Україною членства в Європейському Союзі (ЄС), Організації Північноатлантичного договору (НАТО)» (Троян, 2017).

Тож, на цьому етапі розвитку української дипломатії відбувається оформлення економічних відносин та відносин з ЄС.

Наступний етап української дипломатії початку XXI століття, дослідниками визначається часовими рамками (2000-2014рр.) Але на нашу думку, цей етап слід розділити, зважаючи на ті кардинальні зміни у напрямках зовнішньої політики, у свідомості громадян та прийнятті України світом, які відбувалися під впливом політичних подій. Ми пропонуємо розрізняти:

III етап з часовими рамками 2000-2004рр, та IV етап, з часовими рамками 2004-2013рр.(від Помаранчевої до Революції Гідності) які можна визначити як «оформлення курсу на євроінтеграцію та розвиток багатосторонніх відносин, боротьба за їх втілення, трансформація української дипломатії».

III етап-2000-2004рр З початком нового тисячоліття українська дипломатія зосередилася на *європейській інтеграції та розвитку багатосторонніх відносин*. Україна активізувала свої євроінтеграційні зусилля, і 14 квітня 2000 р. Указом Президента України було затверджено детальну Програму інтеграції України до ЄС, відповідно до якої український уряд почав розробляти щорічні Плани дій щодо її реалізації.

Пріоритетність співробітництва України з Європейським Союзом та окремими державами-членами пов'язана з обраним курсом до економічного прогресу, закладення основ політичної стабільності в регіоні у довгостроковій перспективі. Такими були, наприклад, укази Президента Л. Кучми «Про введення в дію Рішення Ради національної безпеки та оборони України, про інтеграцію України до євроатлантичних структур (2002р.), «Про державні програми з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України на 2004-2007 роки». На цьому етапі створено Державну раду з питань європейської та євроатлантичної інтеграції для координації дій органів влади з інтеграції України в політичний, економічний та правовий простір Європи.

Одночасно було розроблено Програму інтеграції України до ЄС до 2007 р. Основний пріоритет надавався гармонізації українського та європейського законодавства. Програма мала забезпечити входження України до європейського політичного, економічного та правового простору. Це дозволило йому вже у 2002 р.

виступити зі зверненням до парламенту України, яке отримало назву «Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки».

У той же період (травень 2002 р.) на засіданні Ради національної безпеки та оборони (РНБО) Л. Кучма вперше заявив про намір України вступити до НАТО. У липні президент своїм Указом ввів у дію розроблену РНБО «Стратегію України щодо НАТО» (Тодоров, 2016).

Питання розбудови дипломатичних відносин та участі в програмах економічної співпраці знайшли своє відображення в «Угоді про формування Єдиного економічного простору (СЄП)» (2003) за участю України, Білорусії, Казахстану та рф, метою якої було створення спільного ринку товарів, послуг, капіталів і робочої сили країн-учасниць.

Серед стратегічно важливих міждержавних договорів слід вказати на: «Угоду про створення Чорноморської групи військово-морського співробітництва» (2001р.), «Про співробітництво у сфері дослідження та використання космічного простору» (2001р.), «Угоду про технічне і фінансове співробітництво» (2002р.) та низку меморандумів про співробітництво (Україна в міжнародних., 2010, с.58, 94, 252). Українська дипломатія сприяє виходу вітчизняних виробників на міжнародні ринки, зокрема: налагодження науково-технічної співпраці харківських КБ ім. Морозова і заводу Малишева з чеським промисловим об'єднанням «Богемія», результатом якої стало створення танку Т-72МП (Котик, 2020 с. 106).

Із вище зазначеного можемо зробити висновки, що дипломатичні зусилля, спрямовані на європейську та євроатлантичну інтеграцію, на розширення дієвої участі України у діяльності міжнародних організацій, на розширення співробітництва, зміцненню її міжнародного авторитету та безпеки. Пріоритетом цих зусиль є не лише політична співпраця, але й розвиток економічних зв'язків, що сприяє стійкому економічному зростанню та інтеграції України в глобальні ринки. Такий підхід дозволив Україні ефективніше відстоювати свої інтереси та адаптуватися до вимог сучасного світового порядку.

Проте, підписання Україною Угоди про формування Єдиного економічного простору (2003) стало проявом прагнення українського президента Л. Кучми балансувати між ЄС, НАТО та росією. Ця Угода та посилення авторитарних тенденцій правління наприкінці каденції Л. Кучми, корупція, тіньова економіка, придушення свободи (справа Гонгадзе) стало причинами того, що Європа втратила зацікавленість у прийнятті України в члени ЄС та негативно вплинуло на формування європейського та євроатлантичного вимірів зовнішньої політики.

IV етап, це період 2004-2013рр – від Помаранчевої до Революції Гідності. На нашу думку, політичні події цього періоду мали значний вплив на *трансформацію зовнішньої політики та дипломатичних зносин.*

Помаранчева революція 2004р. – акт протесту українських громадян, викликаний масовими фальсифікаціями президентських виборів 2004 р. підвела ризиків під цілим етапом вітчизняної політичної історії, відкривши шлях до нової України. Помаранчева Революція призвела не лише до зміни правлячої еліти України, а й до переорієнтації внутрішнього і зовнішнього політичного курсу країни.

На цьому етапі МЗС України набуває широких повноважень у сфері зовнішньополітичної діяльності (згідно з указом президента В. Ющенка від 22 серпня 2005р. Про внесення змін до Указу Президента України «Про заходи щодо вдосконалення координації діяльності органів виконавчої влади у сфері зовнішніх зносин»).

Президент України В. Ющенко відзначився відверто прозахідною політикою. Його закордонні візити були спрямовані на презентацію нової України як серйозного європейського партнера та необхідність заручитися підтримкою з боку основних стратегічних партнерів. Основними напрямками євроінтеграційного процесу стають: адаптація законодавства України до європейського законодавства, забезпечення прав людини; економічна інтеграція та розвиток торговельних відносин між Україною і ЄС; адаптація соціальної політики України до стандартів ЄС; культурно-освітня і науково-технічна інтеграція; галузева співпраця, тощо. Такої зовнішньополітичної активності не проявляв і, як результат, такого успіху не мав жоден із попередніх президентів України, на яких також покладалися певні надії (Бурба, 2005). Офіційно задекларовані пріоритети діяльності української дипломатії на 2005 р. були визначені програмами: «Українська дипломатія назустріч людям», що передбачала системні зміни в діяльності міністерства відповідно до кращих європейських практик; «Відкриємо світ для українців», що включала роботу над приєднанням України до Європейської угоди про молодіжну картку, до Угоди про Центр європейських мов, до Болонського процесу та активізацію переговорного процесу щодо правового захисту українських трудящих-мігрантів і спрощення процедури працевлаштування наших співвітчизників за кордоном; «Кордони України: прозорі для людей і бізнесу, закриті для злочинців», де МЗС мала виступати активним провідником політики максимального спрощення процедур прикордонного контролю для мандрівників і перевізників; «Європейська і євроатлантична інтеграція – це передусім демократичні цінності і стандарти» – українська дипломатія повинна була зосередитися на встановленні нових, динамічних і взаємовигідних відносин із Брюсселем, Лондоном, Парижем, Берліном, Римом і рештою європейських столиць, зацікавлених у зміцненні загальноєвропейського політичного, економічного, культурного і безпекового простору; вихід України у світовий цивілізований простір передбачався програмою «Українська культура у світі».

Ключове положення зовнішньої політики України щодо вступу України до ЄС та НАТО відображено в Указі президента «Про рішення Ради національної безпеки та оборони України від 25 листопада 2005 р. «Про невідкладні заходи щодо подальшого розвитку відносин України та Організації Північноатлантичного договору (НАТО)». Цим документом одним із пріоритетів діяльності уряду проголошувалося забезпечення реалізації державної політики щодо співробітництва України та НАТО, зокрема досягнення критеріїв членства Києва в Альянсі (Чекаленко, 2014).

Слід відзначити, що вперше в українському уряді з'явилася посада віце-прем'єр-міністра з питань євроінтеграції.

Постановою Кабінету Міністрів від 12 липня 2006 р. затверджується Положення про Міністерство закордонних справ, згідно з яким МЗС України визначається як центральний орган виконавчої влади, є головним (провідним) органом у системі центральних органів виконавчої влади із забезпечення реалізації державної політики у сфері зовнішніх зносин України та координації відповідних заходів, зокрема тих, що спрямовані на досягнення стратегічних цілей зовнішньої політики України щодо забезпечення входження України в європейський простір і створення передумов для набуття Україною членства в Європейському Союзі (ЄС), Організації Північноатлантичного договору (НАТО). Цим документом визначаються основні завдання, серед яких: участь у забезпеченні національних інтересів і безпеки України шляхом підтримання мирної і взаємовигідної співпраці на міжнародній арені; сприяння забезпеченню стабільності міжнародного становища України, піднесенню її міжнародного авторитету; створення сприятливих зовнішніх умов для зміцнення незалежності, державного суверенітету, економічної самостійності і збереження

територіальної цілісності України; захист прав та інтересів громадян України за кордоном; сприяння розвиткові контактів з українською діаспорою, надання їй підтримки з боку України. Також чітко визначається структура МЗС та функціонал його підрозділів (Положення про МЗС, 2006).

Знаковими дипломатичними досягненнями щодо євроінтеграції стали: підписаний у Брюсселі 21 лютого 2005 р. «План дій Україна – Європейський Союз», розрахований на 2005-2008 рр., затвердження ЄС для України статусу «Спеціального сусідства» 25 лютого 2005р.; Україна визнана як держава з ринковою економікою (грудень 2005 р.); Угода про реадмісію (примусове повернення трудових мігрантів,) між Україною та Європейським Союзом у 2007 р.; спрощення візового режиму для певних категорій громадян України (візи на 5 років змогли отримувати журналісти, бізнесмени, члени офіційних делегацій, родичі громадян України, які мають право на проживання в ЄС. Багаторазові візи на один рік видавалися діячам науки, культури, спортсменам, професійним перевізникам, членам екіпажів поїздів, учасникам програм обміну; для пенсіонерів, дітей до 18 років, студентів, перевізників та українців, які їдуть до своїх родичів за кордон, євровіза взагалі стала безкоштовною) (Шлях до безвізу, 2017). У березні 2007 р. розпочалися переговори щодо укладення нової посиленої угоди про політичну асоціацію та економічну інтеграцію між Україною та Євросоюзом (що тривали, як відомо, понад 5 років – до парафування повного тексту Угоди про асоціацію між Україною і ЄС 30 березня 2012 р.).

Головною перемогою української держави та її дипломатичного корпусу у просуванні економічних інтересів України на світовому ринку є вступ України в 2008 р. до СОТ. Це стало важливою подією для подальшої інтеграції української економіки у світову, що забезпечує певний режим для українських товарів та послуг у межах ринку СОТ(вільна торгівля товарами та послугами з 164 країнами-членами СОТ; доступ до найефективнішої системи вирішення торговельних спорів; можливість укладення угод про вільну торгівлю з іншими перспективними державами- партнерами).

Станом на 2008 р. в Україні діяли понад 130 посольств іноземних держав. Україна, у свою чергу, мала на той час свої посольства у 80 країнах, 34 консульства, 8 постійних представництв при міжнародних організаціях і одне непостійне – разом 123 зарубіжні представництва (Макар, 2017 с.88-89).

Втілюючи у дипломатичну практику відмову від багатовекторного зовнішньополітичного курсу, роблячи акцент на європейську і євроатлантичну інтеграцію українська влада вперше, з часу проголошення незалежності, спробувала визначитися як альтернативний щодо росії регіональний лідер, що призвело до загострення українсько-російських відносин та економічних конфліктів. За кілька років Україна та росія пройшли шлях від формально існуючого стратегічного партнерства до стану, коли держави стали геополітичними противниками.

Проте, відсутність практичної підтримки з боку європейського істеблішменту та реальних реформ і результатів європейської інтеграції України посилили вплив проросійських політичних сил у країні і призвели до поразки проєвропейських політиків на президентських виборах в Україні у 2009 р.(до влади прийшов проросійський президент В. Янукович) та реверсу курсу зовнішньої політики в бік росії. Український президент ліквідував міжвідомчу комісію з питань підготовки України до вступу до НАТО, підписав у 2010 році Угоду між Україною і Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України, згідно з якою термін перебування Чорноморського флоту Російської Федерації у Севастополі було подовжено аж до 2042 року (так звані «Харківські

угоди»). Це фактично розвернуло Україну від ЄС назад до росії і, водночас, на думку багатьох експертів, зумовило анексію Криму рф.

У 2011-2013 рр. росія наполегливо пропонувала Україні різні варіанти налагодження тісної взаємодії в економічній сфері: приєднання до проєкту створення Єдиного Економічного простору (ЄЕП). Ці зусилля росії не принесли бажаного результату. Українська сторона декларувала прихильність до розвитку співпраці з росією, проте робила все навпаки – прагнула прискорити свій рух у бік ЄС, ініціюючи прискорення підписання угоди про асоціацію та зону вільної торгівлі (Зінько, 2012). Проте, відмова президента України підписати Угоду про асоціацію з ЄС на Вільнюському саміті 28 листопада 2013 р. призвела до суспільного невдоволення, що переросло у національний спротив (Євромайдан) проти відходу політичного керівництва країни від законодавчо закріпленого курсу на Європейську інтеграцію та подальшої відмови від цього курсу, яке супроводжувалося силовим розгоном учасників протесту проти цього рішення 30 листопада, що згодом переріс у нову українську революцію – Революцією гідності.

Вона призвела до зміни влади і поклала початок новому етапу у взаємовідносинах України і ЄС. Зокрема, Євросоюз виявив готовність надати Україні морально-політичну підтримку, і у 2014 р. підписав з нею спочатку політичну, а згодом й економічну складову Угоди про асоціацію, яка апріорі стала фактичним чинником вирішального цивілізаційного вибору України.

Наступним, V етапом, досить значним у розвитку та трансформації дипломатії є період (з 2014р.до 22 лютого 2024р)- Україна в умовах гібридної війни з рф та посилення європейського та євроатлантичного курсу.

Революція Гідності та подальші події стали переломними моментами в історії української дипломатії. Зміна зовнішньополітичного курсу на прозахідний, анексія Криму та війна на Донбасі призвели до значної міжнародної підтримки України з боку ЄС та США. Протягом цього періоду українська дипломатія активно працювала над посиленням міжнародного тиску на росію, забезпеченням економічної та військової допомоги.

Вагомим здобутком української дипломатії стало підписання у Брюсселі 21 березня 2014 р. політичної складової, а 27 червня того ж року – повного тексту Угоди про асоціацію з Євросоюзом та її ратифікація Верховною Радою України і Європейським парламентом. Введення Європейським Союзом для громадян України безвізового в'їзду на свою територію, у тому числі й з метою працевлаштування. Значно розширилися можливості для навчання українських студентів у європейських, американських та канадських університетах.

Гібридна агресія росії проти України не була випадковою, вона стала логічним продовженням російської політики на пострадянському просторі. Головною метою росії у протистоянні з Україною є цілковите підпорядкування її своєму контролю при формальному збереженні незалежності, мінімізація міжнародної суб'єктності України.

Не зважаючи на анексію Криму, окупацію частини Луганської та Донецької областей та збройний конфлікт на Сході, Україна визнається суверенною державою. Станом на 2017р. її визнали вже 174 країни світу, а 171 встановила з нею дипломатичні відносини. В Україні діє понад 140 дипломатичних представництв інших держав. А Дипломатичний корпус нараховує майже 2500 осіб, у тому числі 1214 фахових дипломатів. У Києві акредитовані послы практично 70 держав. Крім того, в Україні діє 75 іноземних консульських установ, майже 20 представництв міжнародних організацій. Наша ж держава бере участь у роботі 77 міжнародних організацій. Посольства України діють у 182 державах, у тому в 98 – за сумісництвом, а консульські установи – в 19

держав, почесні консульства – у 71 державі, представництва – при 8 міжнародних організаціях (Макар, 2017-с.88). А на 2017 рік Україна мала дипломатичні стосунки з понад 180 державами світу (Клімкін, 2017).

З метою збереження суб'єктності, Україна обирає дипломатію примусу. Пам'ятаємо, що концепцію дипломатії примусу було сформульовано у середині ХХ ст. американськими вченими А. Джорджем як альтернативу застосуванню військової сили. Її мета – змусити противника прийняти свої вимоги або досягти компромісу на найбільш сприятливих для себе умовах, одночасно уникаючи небажаної військової ескалації. Основним інструментом такої стратегії є застосування сили у вигляді санкцій, хоча іноді вдаються і до обмеженого застосування військової сили (наприклад, точкових бомбувань військових об'єктів). Це знайшло відображення у Стратегії національної безпеки.

У 2015 р. до Стратегії національної безпеки України окремим пунктом було внесено положення про російську загрозу. У вересні 2020 р. діє нова версія Стратегії, сформована під впливом «тривалого конфлікту з росією», при тому остання позначена в документі як «довгострокова загроза національним інтересам та безпеці України». У новому документі збереглися тези щодо необхідності збереження міжнародного тиску на росію як гарантії недопущення ескалації конфлікту. Україна закликає міжнародні організації підтримати її у протистоянні «російській агресії» (Чумак, Донський, Львова, Пресняков, 2020). Новою Стратегією зовнішньополітичної діяльності України, затвердженою 26.08.2021р., окреслено, зокрема, такі цілі: відновлення миру й територіальної цілісності, формування безпечного середовища дипломатичними засобами, формування та просування позитивного іміджу України, підтримка українців за кордоном та інші.

З погляду концептуальної визначеності зовнішньополітичного курсу України особливе значення мали: закони України: «Про внесення змін до деяких законів України щодо відмови України від здійснення політики позаблоковості» (2014р.); «Про дипломатичну службу» (2018р, зі змінами); «Про національну безпеку України» (2018, зі змінами) тощо.

З означеного, можемо зауважити, що разом із боротьбою за збереження суверенітету українська дипломатія продовжує/посилює роботу щодо втілення обраного курсу на європейську та євроатлантичну інтеграцію.

VI етап – сучасний (від 24 лютого 2022р - до сьогодні) – Дипломатія в умовах повномасштабної війни з росією – дипломатія воєнного часу. Відкрита збройна агресія із застосуванням летальної зброї, окупацією значної частини території України, захопленням стратегічних об'єктів, геноцидом українського народу поставила перед дипломатичними відомствами нові, інші завдання, інші виклики. Війна – це боротьба за виживання і відповідальність перед тими, хто жертвує й ризикує всім.

Суб'єкти дипломатичних відносин, які є задіяними в етапах цієї війни постійно зіштовхуються з новими викликами та загрозами. З цього приводу досить гарно висловлює свою думку Г. Федорова: «Сучасна дипломатія стала фрагментованою та багатошаровою, як по горизонталі – із більшою кількістю держав, які сьогодні займаються дипломатією, – так і по вертикалі – з державними, а також недержавними акторами, залученими до дипломатії» (Федорова, с. 12). Відповідно до цього починають відігравати свою базову роль не лише класичні методи дипломатії, але й ті, що є найбільш затребувані в сучасному світі, і які дозволяють суттєво підвищувати авторитет та імідж держав на міжнародній арені, щоб в подальшому відстоювати власні та надзвичайно життєві національні інтереси.

Дипломатія воєнного часу слугує певним своєрідним комплексом, який складається з різних видів специфічної (галузевої) дипломатії. Вона має чітко виражений та структурований механізм планування державної політики в досить складних умовах російсько-української війни.

Відзначимо десять напрямів/принципів української дипломатії воєнного часу, які були презентовані на I Форумі дипломатії воєнного часу: 1) Відповідність міжнародних заяв внутрішнім реформам, особливо у форматі європейської та євроатлантичної інтеграції України. Дипломатичний акцент в адвокації на конкретних кроках, які були зроблені на шляху до членства. 2) Перехід стратегічних комунікацій на рівень індивідуального підходу та врахування прагматичних інтересів партнерів, пошук аргументів, чому партнерам повинно бути вигідно підтримувати Україну в майбутньому. 3) Активізація діалогу з великим бізнесом та транснаціональними корпораціями, які можуть стати локомотивом післявоєнної реконструкції України та лобістами проукраїнської політики у відповідних країнах. 4) Лідерство України у міжнародних організаціях не тільки щодо питань, безпосередньо пов'язаних із подоланням наслідків російської агресії, а й таких, де Україна набула значного досвіду через війну, або актуальність яких піднялася на новий рівень (ядерне нерозповсюдження, безпека критичної інфраструктури, захист від сексуального насильства під час війни, права дітей під час конфліктів, покарання за воєнні злочини тощо). 5) Повернення до практики особистих візитів керівництва держави, міністра закордонних справ та народних депутатів до країн, які потребують особливої уваги. 6) Врахування часових рамок електоральних циклів у стратегічних партнерів при підготовці важливих рішень або адвокації серйозних рішень на користь України. 7) Залучення потенціалу країн-партнерів для побудови відносин із третіми країнами та регіонами, де Україна не має власної історії активних відносин та достатнього дипломатичного представництва. 8) Поєднання політичного лідерства України та країн-партнерів у адвокації та поглибленні окремих напрямів дипломатії воєнного часу, що потребують широкого міжнародного схвалення. 9) Посилення кадрового потенціалу закордонних дипломатичних установ України: розв'язання питань неуккомплектованості, припинення практики зволікання з призначенням очільників, оперативне відкриття посольств України, які були анонсовані у 2022 р. 10) Синергія державних органів та представників експертного середовища та громадських організацій з метою просування міжнародного порядку денного України та відстоювання її національних інтересів (Українська призма, 2023, с. 293-295).

Важливими при аналізі особливостей військової дипломатії стали положення, які пролунали 12 квітня 2024 р. на I Форумі дипломатії воєнного часу, ініційованого та організованого Мережєвим аналітичним центром у сфері зовнішньої політики і міжнародної безпеки за підтримки Представництва Фонду імені Фрідріха Еберта. У своїй програмній доповіді міністр закордонних справ України Дмитро Кулеба чітко провів паралелі між дипломатією мирного та воєнного часу: 1) воєнна дипломатія завжди повинна мати в собі союзників, які підтримують зусилля в цій війні; 2) у воєнній дипломатії, на відміну від дипломатії мирного часу, повинно бути переконання для пошуку тез та аргументів; 3) воєнна дипломатія враховує всі можливі зміни поведінки, що відбувається між миром та війною⁴⁰.

Міністр МЗС України Д. Кулеба сформував нові сім принципів воєнної дипломатії: *впертість*: «почувши негативну відмову, дипломат воєнного часу б'ється

⁴⁰ Олена Меженська брала он-лайн участь у роботі I Форуму дипломатії воєнного часу 12 квітня 2024 р., в роботі використані нотатки.

до тих пір, поки не буде позитивного результату»; *вміння не боятися ставити друзів у незручне становище*: «якщо потрібно витягнути друзів із зони комфорту, то обов'язково потрібно це робити»; *непотрібність іншого «плану Б»*: «або йде досягнення певного результату, або всім настане кінець»; *максимальне стиснення часу для прийняття рішень*: «під час війни ти не маєш часу на затримку важливих рішень»; *гнучкість рішень у стилі «меню»*: «військова дипломатія – це поєднання жорсткості, принциповості та гнучкості»; *усі говорять з усіма* та чіткість у прямові висловлювань, що є доречними у конкретній ситуації (Кулеба, 2024).

Для розкриття сутності певних особливостей військової дипломатії в умовах збройної агресії російської федерації проти України потрібно більш чітко проаналізувати діяльність наших партнерів, які фактично мають усі спроможності для надання важливої військової допомоги, щоб зупинити агресора і не дати йому досягти власних стратегічних цілей. Доречним в цьому розумінні є приклад співпраці в рамках своєрідного «трикутника» (Україна – ЄС – НАТО). Згідно з результатами аналітичного дослідження зовнішньої політики України щодо військової дипломатії, яке було проведене громадською організацією «Рада зовнішньої політики «Українська призма», між Україною, ЄС та НАТО була досягнута відповідна домовленість щодо модернізації та створення механізму координації підприємств оборонно-промислового комплексу нашої держави та країн-членів ЄС задля підвищеного виробництва та закупки артилерійських боєприпасів, в яких є дуже гостра потреба для України (Українська призма, 2023, с. 285). Військова дипломатія має такі особливості: 1) злагоджені воєнні контакти між оборонними відомствами, зокрема військовим комітетом НАТО та Пентагоном; 2) створення міжнародних оборонних компаній та коаліцій з надання різних видів озброєння (наприклад, формат «Рамштайн»); 3) підписання двосторонніх та багатосторонніх угод між державами, які містять підкріплені військовою сферою гарантії безпеки для України.

Важливими складовими структури дипломатії воєнного часу виокремлюють такі її види: військова; публічна; цифрова (медійна); кібердипломатія, культурна, санкційна та ін. За рахунок поєднання цих складових частин дипломатія воєнного часу зберігає свою повноцінну функціональність.

Як зазначає аналітичне дослідження зовнішньої політики України за 2023 р., Основним завданням публічної дипломатії в умовах війни є системна протидія російській дезінформації та нейтралізація російської пропаганди, а також посилення міжнародної підтримки України у протистоянні збройній агресії росії», посилення підтримки та збереження міжнародного фокуса уваги до України (Українська призма, 2023, с. 299).

Війна в Україні фактично є першою в світі, яка відбувається водночас і в інформаційному просторі, де діють різноманітні організації та структури ворога, які щоденно намагаються зруйнувати інформаційне поле України, поширюючи при цьому провокативні, а також дезінформаційні матеріали. Популярності явища хакерських (DDoS) атак на об'єкти критичної інфраструктури для виведення їх з ладу, дають підстави визнавати цифрову дипломатію одним із пріоритетних напрямків з боку держав, що знайшло відображення і в державній Стратегії публічної дипломатії Міністерства закордонних справ України на 2021–2025 (Стратегія, 2021-2025).

На стадії формування і новий вид дипломатії – кібердипломатії, увага на яку була сфокусована експертами МЗС України та дипломатами на I науково-практичній конференції з питань кібердипломатії, яка відбулася 15-16 травня 2024 р. Основними пріоритетами роботи у сфері кібердипломатії визначено: 1) безпековий вимір – пошук і налагодження контактів з союзниками, протидія дипломатичним та іншим зусиллям

ворогів; 2) гуманістичний вимір – захист прав людини, цінностей свободи, автономності і демократії; протидія монополізації, концентрації влади; 3) технологічний вимір: залучення передових технологій, підвищення технологічної спроможності. Партнерами є ТНК, деморатичні держави та інтернет-олігархи; 4) економічний вимір – розширення можливостей для бізнесу, економічне зростання; 5) правовий вимір – лідерство у створенні і просуванні збалансованих норм щодо регулювання кіберпростору.⁴¹

Такий самий підхід має екстраполюватися і на цифрову політику міжнародних відносин глобального рівня, враховуючи світові тренди та агресивну війну, яку розв'язала росія. Бажання захистити себе, свої інформаційні системи і підвищити загальну кіберстійкість у державі – це те, що має об'єднувати всіх.

Специфічною є і санкційна дипломатія. З моменту початку неспровокованої повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України 24-го лютого 2022 р., Україна та міжнародні партнери запровадили низку санкцій проти рф. З 31 січня 2024 року в Україні почав функціонувати Державний реєстр санкцій (<https://drs.nsd.gov.ua/>) – інформаційно-комунікаційна система, що забезпечує надання безоплатного публічного доступу до актуальної та достовірної інформації про всіх суб'єктів, щодо яких застосовано українські обмежувальні заходи. Дані в Реєстрі є відкритими, загальнодоступними, оперативно оновлюються. Тому ми залишаємо за собою право надати лише посилання на вказаний реєстр.

Єдине, зазначимо, що на сьогодні російська федерація є найбільш підсанкційною країною світу і наразі саме санкції є найбільш дієвим інструментом впливу на країну-агресора з боку цивілізованої світової спільноти. Важливим елементом роботи Міністерства закордонних справ України на санкційному напрямі є взаємодія зі столицями держав-членів ЄС, США, Великої Британії, Канади, Швейцарії, Австралії, Японії, Нової Зеландії та низки інших країн-партнерів(Санкції проти рф, 2024).

Важливим напрямком дипломатичної роботи МЗС України, стало створення та запуск вебпорталу про воєнну дипломатію – «Wartime Diplomacy: українська воєнна дипломатія у часи повномасштабної російської агресії» wartimediplomacy.mfa.gov.ua, де розміщено ключові результати дипломатичних зусиль України, а також відзначено значущі події від початку повномасштабного вторгнення.

Війна триває. Дипломатичний фронт працює. Пріоритетними складовими дипломатичної діяльності є військова дипломатія, санкційна дипломатія, публічна, кібердипломатія. Залишаються значимими економічна, культурна, гуманітарна.

Висновки. Отже, сучасна українська дипломатія, незважаючи на численні виклики, показала свою ефективність і важливість у забезпеченні національних інтересів України. Вона не лише пройшла шлях інституалізації, а й продемонструвала здатність до трансформації та адаптації в умовах кризових ситуацій, що стало запорукою зміцнення її позицій на міжнародній арені.

Процес інституалізації української дипломатії позначився значними викликами, починаючи від інтеграції в міжнародну спільноту, встановлення двосторонніх і багатосторонніх відносин, до подолання внутрішніх і зовнішніх криз та здобуття повної суб'єктності. Стратегія багатовекторності полягала у створенні і підтримці дипломатичних, економічних зав'язків з різними державами, союзами та блоками.

⁴¹ Олена Меженська, приймала участь у I науково-практичній конференції з питань кібердипломатії, яка відбулась 15-16 травня 2024 р. Матеріали викладені у статті за результатами вказаної конференції.

Важливими етапами в українській дипломатії стали періоди від Помаранчевої до Революції Гідності, які можна визначити як «оформлення курсу на євроінтеграцію та розвиток багатосторонніх відносин, боротьба за їх втілення, трансформація української дипломатії» та дипломатія в умовах гібридної війни з рф (2014-2022р). Адже разом із боротьбою за збереження суверенітету, українська дипломатія продовжує/посилює роботу щодо втілення обраного курсу на європейську та євроатлантичну інтеграцію.

Новим етапом у трансформаційних та інституційних змінах української дипломатії стає – дипломатія в умовах повномасштабної війни з росією – дипломатія воєнного часу (від 24 лютого 2022р – до сьогодні). Адже поруч із адаптацією до мінливих умов, на порядок денний виходить завдання мобілізації міжнародної спільноти для підтримки України, зосередити зусилля на отриманні військової, економічної та гуманітарної допомоги. В цих умовах українська дипломатія виявила надзвичайну стійкість і здатність до швидкого реагування, що стало запорукою значного зміцнення її позицій на міжнародній арені.

Пройшовши складний шлях з моменту здобуття незалежності й постійно адаптуючись до змінних умов та викликів міжнародної арени, Україні вдалося заручитися міжнародною підтримкою, зміцнити свої позиції в світі та закласти основи для майбутнього розвитку. Протягом всього окресленого періоду, принципи української дипломатії базуються на миролюбній політиці, дотриманні міжнародного права та прагненні до європейської і євроатлантичної інтеграції.

Наразі українська дипломатія відіграє ключову роль у формуванні міжнародного іміджу України, захисті суверенітету, збереженні територіальної цілісності України, захисті національних інтересів та забезпеченні стабільності в регіоні, донесенні до українського суспільства й міжнародного співтовариства правди про багатовікове російсько-українське протистояння й російсько-українську війну з 2014 – до теперішнього часу, її істинні причини та можливі геополітичні наслідки, про жахливі злочини російських окупантів на українській землі, постійній боротьбі із російською брехливою пропагандою, донесенні до світової спільноти людиноненавистницької ідеології «рашизму», що становить загрозу існуванню всієї людської цивілізації і потребує знищення.

Перспективи української дипломатії залежать від термінів та умов закінчення війни, від подальшої консолідації міжнародної підтримки, від можливості якнайшвидшої успішної інтеграції до європейських і євроатлантичних структур та продовження реформ, спрямованих на зміцнення демократичних інститутів і верховенства права в Україні та внутрішньополітичної ситуації.

Бібліографічний опис

- Богаєвський, Ю. та Турянський, І., 2022. Кредо його життя. *Постаті та події* [онлайн] Доступно: <<http://ud.gdip.com.ua/wp-content/uploads/2022/01/78-2021.pdf>> [Дата звернення 5 червня 2024].
- Бурба, І., 2005. Посилення зовнішньополітичної співпраці-передумова розвитку якісної нової української дипломатії. *Помаранчева революція: внутрішній та зовнішній аспекти*. [онлайн] Доступно: <<http://www.ya.org.ua/old/brochure/2005/05.html>> [Дата звернення 4 червня 2024].
- Варварцев, М. М. (ред.), 2010. *Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник. Випуск Предметно-тематична частина: Д-Й*. К.: Ін-т історії України НАН України.

- ГО «Рада зовнішньої політики «Українська призма», Фонд ім. Ф. Еберта, 2024. Українська призма: Зовнішня політика 2023. Аналітичне дослідження. Київ: ТОВ «Вістка».
- Голос України, 2011. *Газета Верховної Ради України. Перші кроки*. [онлайн] Доступно: <<http://www.golos.com.ua/article/115849>> [Дата звернення 1 червня 2024].
- Декларація про державний суверенітет України. *Верховна Рада України* [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>> [Дата звернення 9 червня 2024].
- Декларація про принципи і основні напрями розвитку українсько-польських відносин, 13 жовтня 1990 року. *Верховна Рада України* [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_176#Text> [Дата звернення 5 червня 2024].
- Дипломатична академія при МЗС України. *Офіційний сайт МЗС України*. [онлайн] Доступно: <<https://mfa.gov.ua/pro-ministerstvo/struktura/diplomatichna-akademiya>> [Дата звернення 4 червня 2024].
- Зінько, І., 2012. Україна у новій геополітичній реальності: стратегічний посередник чи буфер? *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*, 30, с. 113-120
- Зленко, А., 2010. Переосмислюючи зовнішню політику України: важкий шлях до досягнення консенсусу. *Дзеркало тижня* [онлайн] Доступно: <<http://dt.ua/articles/59267>> [Дата звернення 9 червня 2024].
- Клімкін, П., 2017. Заснування української дипломатичної служби – один з найголовніших результатів Української революції 1917-1921 років. *Зовнішні справи*, 12, с. 3.
- Котик, Б., 2020. Економізація зовнішньої політики незалежної України. (Online) «*Політичне життя*», 3. DOI: <<https://doi.org/10.31558/2519-2949.2020.3.13>> [онлайн] Доступно : <<https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/9324>> [Дата звернення 4 червня 2024].
- Красовицький, О., 2021. Дипломатія і політика Анатолія Зленка. Уривок із книги. *Lb.ua. Дорослий погляд на світ*. [онлайн] Доступно: <https://lb.ua/blog/aleksandr_krasovitskiy/494422_diplomatiya_i_politika_anatoliya.html> [Дата звернення 5 червня 2024].
- Кулеба, Д., 2024. Жорстко, без правил та без "плану Б": сім принципів української дипломатії воєнного часу від Дмитра Кулеби, *Європейська правда*. [онлайн] Доступно: <<https://www.eurointegration.com.ua/articles/2024/04/15/7183772>> [Дата звернення: 18 травня 2024].
- Макар, Ю., 2017. Століття української дипломатії. *Історико-політичні проблеми сучасного світу: збірник наукових статей*, 35-36, с. 77-94
- Меморандум про взаєморозуміння і співробітництво в галузі оборонних та військових відносин між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Сполучених Штатів Америки Дата підписання: 27.07.1993 *Верховна Рада України* [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_089#Text> [Дата звернення 1 червня 2024].
- Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. 5 грудня 1994 року. *Верховна Рада України* [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text> [Дата звернення 4 червня 2024].
- Надоленко, Г., 2021 Згадуючи одного з батьків-засновників української дипломатичної служби Геннадія Удовенка. *Дзеркало тижня*. Кредо дипломата. [онлайн]

- Доступно: <<https://zn.ua/ukr/international/kredo-diplomata.html>> [Дата звернення 4 червня 2024].
- Національний інститут стратегічних досліджень, 2022. *Гельсінський акт: 47 років по тому*. [онлайн] Доступно: <<https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/helsinskyu-akt-47-rokiv-po-tomu>> [Дата звернення 4 червня 2024].
- Положення про Міністерство закордонних справ України. Затверджено Постановою Кабінету Міністрів від 12 липня 2006 р. №960 *Верховна Рада України* [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/960-2006-%D0%BF#Text>> [Дата звернення 5 червня 2024].
- Постанова ВР УРСР Про реалізацію Декларації про державний суверенітет України в сфері зовнішніх зносин. *Верховна Рада України* [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/581-12#Text>> [Дата звернення 5 червня 2024].
- Про Основні напрями зовнішньої політики України. Постанова ВРУ 3360-ХІІ від 2 липня 1993 року. *Верховна Рада України* [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12#Text>> [Дата звернення 9 червня 2024].
- Санкції проти РФ. Публікація від 21 квітня 2024р. [онлайн] Доступно: <<https://mfa.gov.ua/protidiya-agresiyi-rf/sankciyi-proti-rf>> [Дата звернення: 26 травня 2024].
- Сіцінський, Н., 2017. Концептуальні принципи зовнішньо-політичної діяльності України та її нормативно-правове наповнення. *Інвестиції: практика та досвід*, 5, с. 97–104.
- Стратегія публічної дипломатії Міністерства закордонних справ України на 2021–2025 рр. [онлайн] Доступно: <<https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/Стратегії/public-diplomacy-strategy.pdf>>: [Дата звернення: 26.05.2024].
- Тодоров, І, 2014. Війна на українському Сході: геополітичні витоки. *Геополітика України: історія і сучасність*, 2, с. 285-295
- Троян, С., 2017. Українська дипломатія: шлях тривалістю 100 років. Зовнішні справи. *Політика і час*, 11, с. 31-34.
- Укрінформ, 2017. *Шлях до безвізу. Десять років надій і тривоги*. [онлайн] Доступно: <<https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2225111-slah-do-bezvizu-desat-rokiv-nadij-i-trivog.html>> [Дата звернення 5 червня 2024].
- Федорова, Г. Ю., 2022. Роль дипломатії під час воєнного стану. *Науково-теоретичний альманах Грані*, 5 (25), с. 10-17. [онлайн] Доступно: <<https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/1798/1766>> [дата звернення: 24.05.2024].
- Чекаленко, Л. Д. та Федуняк, С. Г., 2010. Зовнішня політика України (від давніх часів до наших днів): підруч. для студ. вищ. навч. закл. К.: ДП «Вид. дім «Персонал».
- Чекаленко, Л. Д., 2014. Засади взаємовідносин України і Росії: Крим. *Віче: громадсько-політичний і теоретичний журнал*, 6, с. 14–16.
- Чумак, В., Донський, С., Львова, О. та Пресняков, І., 2011. Україна-2020: віз і завтра там? *Дзеркало тижня* [онлайн] Доступно: <<http://dt.ua/articles/86038>> [Дата звернення 4 червня 2024].

References

- Bohayevskyy, Yu. and Turyansky, I., 2022. Kredo yoho zhyttia [Credo of his life]. *Figures and events* [online] Available at: <<http://ud.gdip.com.ua/wp-content/uploads/2022/01/78-2021.pdf>> [Accessed 5 June 2024] (in Ukrainian).
- Burba, I., 2005. Posylennia zovnishnopolitychnoi spivpratsi-peredumova rozvytku yakisnoi novoi ukrainskoi dyplomatii [Strengthening foreign policy cooperation is a prerequisite for the development of a qualitative new Ukrainian diplomacy.] *Orange revolution: internal and external aspects*. [online] Available at: <<http://www.ya.org.ua/old/brochure/2005/05.html>> [Accessed 4 June 2024] (in Ukrainian).
- Chekalenko, L. D. ta Feduniak, S. H., 2010. Zovnishnia polityka Ukrainy (vid davnikh chasiv do nashykh dniv): pidruch. dlia stud. vyshch. navch. zakl. [Foreign policy of Ukraine (from ancient times to the present day)]. K.: DP «Vyd. dim «Personal».
- Chekalenko, L. D., 2014. Zasady vzaiemovidosyn Ukrainy i Rosii: Krym [Basics of relations between Ukraine and Russia: Crimea.] *Viche: hromadsko-politychnyi i teoretychnyi zhurnal*, 6, p. 14–16.
- Chumak, V., Donskyi, S., Lvova, O. and Presniakov, I., 2011. Ukraina-2020: viz i zavtra tam? [Ukraine-2020: is the visa still there tomorrow?] *Dzerkalo tyzhnia* [online] Available at: <<http://dt.ua/articles/86038>> [Accessed 4 June 2024] (in Ukrainian).
- Deklaratsiia pro derzhavnyi suverenitet Ukrainy. [Declaration on State Sovereignty of Ukraine.] 1990, *Verkhovna Rada Ukrainy* [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>> [Accessed 9 June 2024] (in Ukrainian).
- Deklaratsiia pro pryntsyipy i osnovni napriamy rozvytku ukrainsko-polskykh vidnosyn, 13 zhovtnia 1990 roku [Declaration on the principles and main directions of development of Ukrainian-Polish relations, October 13, 1990]. *Verkhovna Rada Ukrainy* [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_176#Text> [Дата звернення 5 червня 2024].
- Dyplomatychna akademiia pry MZS Ukrainy [Diplomatic Academy at the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine] *Official website of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine* [online] Available at: <<https://mfa.gov.ua/pro-ministerstvo/struktura/diplomatichna-akademiya>> [Accessed 4 June 2024] (in Ukrainian).
- Fedorova, H. Yu., 2022. Rol dyplomatii pid chas voiennoho stanu.[The role of diplomacy during martial law]. *Scientific and theoretical almanac Grani*, 5(25), p. 10-17. [online] Available at: <<https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/1798/1766>> [Accessed 25 May 2024] (in Ukrainian).
- Holos Ukrainy, 2011. Hazeta Verkhovnoi Rady Ukrainy. Pershi kroky [First steps] Publication on February 15 2011 year. [online] Available at: <<http://www.golos.com.ua/article/115849>> [Accessed 1 June 2024] (in Ukrainian).
- Klimkin, P., 2017. Zasnuvannia ukrainskoi dyplomatychnoi sluzhby – ody z naiholovnishykh rezultativ Ukrainiskoi revoliutsii 1917-1921 rokiv [The establishment of the Ukrainian diplomatic service is one of the most important results of the Ukrainian Revolution of 1917-1921], *Zovnishni spravy*, 12, p. 3.
- Krasovytskyi, O., 2021. Dyplomatiia i polityka Anatoliia Zlenka. Uryvok iz knyhy. [Diplomacy and politics of Anatoly Zlenka. Excerpt from the book] *Lb.ua. An adult view of the world*. [online] Available at: <https://lb.ua/blog/aleksandr_krasovitskiy/494422_diplomatiya_i_politika_anatoliya.html> [Accessed 5 June 2024] (in Ukrainian).

- Kuleba, D., 2024. Zhorstko, bez pravyl ta bez «planu B»: sim pryntsyviv ukrainskoi dyplomatii voiennoho chasu vid Dmytra Kuleby [Hard, without rules and without "plan B": seven principles of Ukrainian wartime diplomacy by Dmytro Kuleba], *European truth*. [online] Available at: <<https://www.eurointegration.com.ua/articles/2024/04/15/7183772/>> [Accessed 1 may 2024] (in Ukrainian).
- Makar, Yu., 2017. Stolittia ukrainskoi dyplomatii. [A century of Ukrainian diplomacy]. *Historical and political problems of the modern world: Collection of scientific articles*. 35-36, p. 77-94 (in Ukrainian).
- Memorandum pro harantii bezpeky u zviazku z pryednanniam Ukrainy do Dohovoru pro nerozpovsiudzhennia yadernoi zbroi [Memorandum on security guarantees in connection with the accession of Ukraine to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons] December 5, 1994. [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text> [Accessed 4 June 2024] (in Ukrainian).
- Memorandum pro vzaiemorozuminnia i spivrobitnytstvo v haluzi oboronnykh ta viiskovykh vidnosyn mizh Ministerstvom oborony Ukrainy ta Ministerstvom oborony Spoluchenykh Shtativ Ameryky [Memorandum on mutual understanding and cooperation in the field of defense and military relations between the Ministry of Defense of Ukraine and the Ministry of Defense of the United States of America] Signing date: 27.07.1993 [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_089#Text> [Accessed 1 June 2024] (in Ukrainian).
- Nadolenko, H., 2021. Zghaduiuchy odnogo z batkiv-zasnovnykiv ukrainskoi dyplomatychnoi sluzhby Hennadiia Udovenka.[Remembering one of the founding fathers of the Ukrainian diplomatic service, Gennady Udoenko.] *Dzerkalo tyzhnia* [online] Available at: <<https://zn.ua/ukr/international/kredo-diplomata.html>> [Accessed 4 June 2024] (in Ukrainian).
- Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen, 2022. Helsinskyi akt: 47 rokiv po tomu [The Helsinki Act: 47 years later]. [online] Available at: <<https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/helsinskyi-akt-47-rokiv-po-tomu>> [Accessed 4 June 2024] (in Ukrainian).
- Polozhennia pro Ministerstvo zakordonnykh sprav Ukrainy [Regulations on the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine]. Zatverdzheno Postanovoiu Kabinetu Ministriv vid 12 lypnia 2006 r. №960 [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/960-2006-%D0%BF#Text>> [Accessed 5 June 2024] (in Ukrainian).
- Postanova VR URSR Pro realizatsiiu Deklaratsii pro derzhavnyi suverenitet Ukrainy v sferi zovnishnikh znosyn [Resolution of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR On the Implementation of the Declaration on State Sovereignty of Ukraine in the Field of Foreign Relations] (Information of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR (VVR),1991, N 5, ст. 25) [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/581-12#Text>> [Accessed 5 June 2024] (in Ukrainian).
- Pro Osnovni napriamy zovnishnoi polityky Ukrainy.[About the Main Directions of Ukraine's Foreign Policy] Postanova VRU 3360-XII vid 2 lypnia 1993 roku Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), N 37, ст.379. [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12#Text>> [Accessed 9 June 2024] (in Ukrainian).

- Sanktsiii proty RF[Sanctions against the Russian Federation]. Publication from April 21 2024e. [online] Available at: <<https://mfa.gov.ua/protidiya-agresiyi-rf/sankciyi-proti-rf>> [Accessed 25 may 2024] (in Ukrainian).
- Sitsynskyi, N., 2017. Kontseptualni pryntsyipy zovnishno-politychnoi diialnosti Ukrainy ta yii normatyvno-pravove napovnennia.[Conceptual principles of foreign policy activity of Ukraine and its regulatory and legal content.] *Investytsii: praktyka ta dosvid*. 5, p. 97–104.
- Stratehiia publichnoi dyplomatii Ministerstva zakordonnykh sprav Ukrainy na 2021–2025 rr.[Public diplomacy strategy of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine for 2021–2025.] [online] Available at: <<https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/Српарерii/public-diplomacy-strategy.pdf>> [Accessed 26 may 2024] (in Ukrainian).
- Todorov, I., 2014 Viina na ukrainskomu Skhodi: heopolitychni vytoky [War in the Ukrainian East: geopolitical origins] *Heopolityka Ukrainy: istoriia i suchasnist*, 2, p. 285-295 (in Ukrainian).
- Troian, S., 2017. Ukrainska dyplomatiia: shliakh tryvalistiu 100 rokiv. [Ukrainian diplomacy: a journey lasting 100 years] *Foreign affairs / Polityka i chas*, 11, p. 31-34.
- Ukrainska pryzma: Zovnishnia polityka 2023. Analitychne doslidzhennia [Ukrainian prism: Foreign policy 2023. Analytical study]// NGO "Foreign Policy Council "Ukrainian Prism", Foundation named after F. Ebert. Kyiv: "Vistka" LLC, 2024. 336 p.
- UKRINFORM, 2017. *Shliakh do bezvizu. Desiat rokiv nadii i tryvoh. [The way to visa-free. Ten years of hopes and worries]* [online] Available at: <<https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2225111-slah-do-bezvizu-desat-rokiv-nadij-i-trivog.html>> [Accessed 5 June 2024] (in Ukrainian).
- Varvartsev, M. M. (red.), 2010. *Ukraina v mizhnarodnykh vidnosynakh. Entsyklopedychnyi slovnyk-dovidnyk. Vypusk Predmetno-tematychna chastyna: D–I [Ukraine in International Relations. Encyclopedic Dictionary-Reference. Issue Subject-Thematic Part: D–Y]*. K.: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy.
- Zinko, I., 2012. *Ukraina u novii heopolitychnii realnosti: stratehichniy poserednyk chy bufer? [Ukraine in the new geopolitical reality: a strategic mediator or a buffer?]* *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii mizhnarodni vidnosyny*, 30. pp. 113-120.
- Zlenko, A., 2010. *Pereosmysliuiuchy zovnishniu polityku Ukrainy: vazhkyi shliakh do dosiahnennia konsensusu [Rethinking Ukraine's foreign policy: the difficult path to consensus]* [online] Available at: <<http://dt.ua/articles/59267>> [Accessed 9 June 2024] (in Ukrainian).
- Kotyk, B. 2020. *Ekonomizatsiia zovnishnoi polityky nezalezhnoi Ukrainy.[Economization of foreign policy of independent Ukraine]* «*Politychne zhyttia*», 3 DOI: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2020.3.13> [online] Available at: <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/9324> [Accessed 4 June 2024] (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 10.06.2024 р.

**O.V. Mezhenska,
S.O. Vovk,
L.O. Novoskoltseva,**

UKRAINIAN DIPLOMACY: FROM INDEPENDENCE TO MODERN CHALLENGES

***Abstract.** The article analyzes the process of institutionalization and development of Ukrainian diplomacy from the moment of gaining independence to the present day and the processes of its transformation caused by such significant historical and political events as the Orange Revolution, Euromaidan, hybrid war in Eastern Ukraine, occupation of parts of Ukrainian territory and annexation of the Autonomous Republic of Crimea, and the large-scale armed aggression from February 24, 2024, to the present.*

The article highlights key stages of transformation within the diplomatic service of Ukraine: the establishment of foreign policy, the formation of national diplomatic institutes and also integration processes in international organizations. Attention is focused on the priority principles of diplomacy for independent Ukraine at its various stages.

The main achievements of Ukrainian diplomacy are highlighted, including the negotiation of important international agreements, participation in peacekeeping missions, promotion of European integration, strengthening relations with neighboring states and strategic partnerships. Attention is focused on the emergence of a new type of diplomacy - cyber diplomacy, as a synergy of the real and virtual, where traditional diplomatic methods are combined with innovative technologies to solve complex global challenges.

The challenges and problems faced by Ukrainian diplomacy on its way to asserting its place on the international stage are tracked.

The challenges for diplomacy caused by the Russian-Ukrainian war are examined in more detail. Attention is drawn to the special methods of diplomacy, which are most in demand in the modern world, and which significantly increase the authority and image of states on the international stage, and which are effective in defending national interests.

Based on the conducted analysis, conclusions are made regarding the achievements and prospects for further development of Ukrainian diplomacy, its establishment in the system of international relations in the conditions of the modern conflict-ridden globalized world. It is confirmed that diplomacy remains one of the most effective means for comprehensively building relations between states and other subjects of international relations on a long-term basis ensuring global stability, and promoting conditions for peace and human security.

Keywords: *diplomacy, multi-vector approach, military diplomacy, bilateral relations, Eurointegration, occupation, annexation, aggression, cyber diplomacy.*

УДК: 321.304

З. О. Осіпова

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ

У статті розглядаються можливості емпіричних досліджень політичної культури. На підставі соціетального підходу та даних соціологічних досліджень з 1991 по 2022 рік здійснюється спостереження якісних трансформацій політичної культури українців. Проводиться діахронний порівняльний аналіз складових політичної культури: політичної поінформованості та компетентності громадян; рівня задоволеності й ступеня політичної довіри; політичної активності та залученості; політичної ефективності та готовності до соціального протесту; політичної самоідентифікації та ідентичності. Окремо розглядається період після початку повномасштабного вторгнення, що дає можливість виокремити трансформаційні зміни в політичній культурі, пов'язані з консолідацією суспільства та зміною ставлення до росії.

Ключові слова: політична культура, політична активність, ідентичність, національна самоідентифікація.

DOI 10.34079/2226-2830-2024-15-39-120-132

Концепт політичної культури залишається одним з невизначених та дискутованих у політологічному дискурсі. Дослідники зазначають, що існує понад тридцять визначень політичної культури. Хоча ще Платон, Арістотель, Фома Аквінський, а пізніше Маккіавеллі, Спіноза, Гоббс, Монтеск'є, Руссо робили спроби зрозуміти, чому групи людей та цілі народи, діючи в рамках ідентичних політичних систем, але виховані на різних цінностях, різному історичному досвіді, по-різному поведуться в різних політичних ситуаціях.

Визначення поняття «політична культура» залежить від теоретико-методологічних позицій, обраних науковцем, залежно від «акцентів» в тлумаченні концепту. Серед цього різноманіття трактувань та підходів до дослідження О. Рудакевич виділяє два головних напрями (Рудакевич, 2010). Перший напрям використовує концептуальні погляди Г.Алмонда та його послідовників, які розглядають політичну культуру як сукупність політичних орієнтацій громадян держави. Другий напрям розглядає політичну культуру в контексті соціетальних проявів: національних політичних традицій, символів, стереотипів мислення і поведінки, міфів, національної ідеї, впливу ментальності та національного характеру. Термін «соціетальна культура» вперше вводить у своїх етнополітичних дослідженнях канадський науковець В. Кимлічка. Він вважає, що формування націй в умовах поліетнічного суспільства має відбуватися на основі формування так званої «соціетальної культури», основними компонентами якої є державна мова, чи неофіційна мова міжетнічного спілкування, та спільні для усіх громадян інститути, які забезпечують їх життєві інтереси (Кимлічка, 2001).

Дослідження політичної культури в контексті соціетальних проявів дозволяє прослідкувати зміни в політичній культурі, оскільки враховує глибинні причини певних політичних феноменів та процесів, вплив етнокультурних чинників, цінностей та переконань, що склалися історично, але здатні трансформуватися під впливом соціально-економічної та політичної ситуації.

Метою нашої статті є визначення змін у політичній культурі українців внаслідок агресії росії.

Теоретико-методологічну базу нашої статті складають роботи українських вчених, які досліджували політичну культуру через соціологічний аналіз (Є. Головаха, В. Андрущенко, І. Буров, Т. Панченко, Н. Паніна, Ю. Пахомов, М. Чурілов), аналізували політичну культуру через взаємодію політики, моралі, етики і культури (Г. Колодка, М. Степико, В. Бех, К. Ващенко, О. Корнієвський, В. Кремень, Є. Комарова, Ф. Рудич) та досліджували політичну культуру крізь призму української ментальності та національних рис (О. Рудакевич, В. Лісовий, В. Бебик, М. Головатий, В. Ребкало).

Аналіз здійснюється на підставі соціетального підходу, який дає можливість зрозуміти, як соціальні чинники – у нашому випадку ідеологічні та ціннісні (ідеологічні та культурні норми, поширені у суспільстві) – формують політичний ландшафт, враховуючи складні взаємозв'язки між суспільством і державою. Саме за допомогою соціетального підходу можливо простежити найсуттєвіші якісні трансформації, пов'язані з «деокупацією» української культури та національної ідеї від російського впливу.

У нашому дослідженні за допомогою методу екстраполяції ми використали аналітичну схему, запропоновану колективом Інституту соціології у 1991 році, щоб простежити та проаналізувати зміни в політичній культурі України з 1991 по 2022 рік, а також окремо проаналізуємо показники, що стосуються періоду після початку повномасштабного вторгнення. Аналіз здійснювався шляхом діахронного співставлення таких складових політичної культури: політичної поінформованості та компетентності громадян; рівня задоволеності й ступеня політичної довіри; політичної активності та залученості; ідентичності та національної самоідентифікації.

Соціетальний підхід дає нам підстави вивчати зазначені складові політичної культури, оскільки вони є невід'ємною частиною більш широкого соціокультурного контексту і значною мірою детермінуються ним. Крім того, соціетальний підхід допомагає побачити зв'язок між політичною культурою і процесами націєтворення та формування національної ідентичності. Адже спільні міфи, символи і традиції є основою консолідації нації, що яскраво проявляється в період соціокультурних травм, прикладом яких є війна.

Політична поінформованість і компетентність. Оцінюючи розвиток громадянських якостей українського суспільства з періоду незалежності до 2006 року, М. Хилько (Хилько, 2007) зазначає, що у 1991 році, коли вирішувалося питання незалежності України, значну увагу політиці приділяли лише 31 – 32% опитаних, 58 – 59% заявили, що поки в країні все добре, їх не цікавить, в чиїх руках влада.

Протягом наступних років кількість громадян, що цікавляться політикою почала зростати: у 1994 році політикою цікавилися 72,3 % опитаних, у 2004 році політикою цікавилися вже 79,0 %. Також зростала кількість громадян, що вважали себе достатньо компетентними, щоб визначитися з найбільш близькою для них політичною течією: з 42,5 % у 1994 році їх кількість зросла до 53,9 % у 2004 році (Паніна, 2004).

Проте зберіглася тенденція, помічена на початку незалежності країни, у 2006 році, вперше обираючи народних депутатів України за пропорційною системою, лише 17,7% опитаних ознайомилися з програмними матеріалами і листівками політичних сил, 2,8 % ходили на зустрічі з лідерами партій і блоків. 57,7 % опитаних заявили, що знали, за кого голосувати ще до початку виборчої кампанії, при цьому лише від 28 % до 42,5% вказали, що знають, як та чи інша політична сила планує вирішувати актуальні соціальні проблеми.

Після «Помаранчевої революції» рівень політичної компетентності населення істотно не змінився: з 42,5% у 1994 році до 53,9% у 2004 році. Навпаки респонденти фіксували зниження суб'єктивного відчуття політичної компетентності, що можна пояснити розчаруванням громадян у політиці Віктора Ющенка і поверненням до влади Віктора Януковича. Також почала рости кількість тих, кого не цікавить політика. У 2013 р. падіння інтересу населення до політики стало рекордним від часів проголошення незалежності – 23,6% у 2013 р. порівняно з 11,3% у 2005 р. (Слюсаревський, ред. 2009.)

Ситуація дещо змінилася після подій Євромайдану. Опитування проведене Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» показало, що 70% певною мірою цікавляться політикою. Це може бути пов'язано з політичними потрясіннями, які пережила країна, зміною життя людей, які опинилися на окупованих територіях, економічною кризою та певною політичною направленістю новин в ЗМІ (Dif.org, 2015).

Політична компанія Володимира Зеленського 2019 року, в якій переважали технології політейменту, нестандартні комунікаційні рішення та позиціонування нової несистемної політичної сили, як протипага застарілій бінарній системі, дозволила зберегти рівень зацікавленості політикою серед населення на високому рівні. В опитуванні, проведеному Центром Разумкова у 2019 році, більшість опитаних громадян заявили, що цікавляться політикою (10% – дуже цікавляться, 45% – скоріше цікавляться) (Razumkov.org, 2019).

Аналізуючи рівень інтересу до політики після початку широкомасштабного вторгнення РФ, слід зазначити, що він продовжував залишатися високим. У дослідженні Центру Разумкова, проведеному у жовтні 2022 року, «дуже» або «скоріше» цікавляться політикою більшість (56%) респондентів, не цікавляться — 43% (Razumkov.org, 2022a).

Вищезазначені дані дозволяють назвати рівень суспільного інтересу до політики доволі високим, оскільки за міжнародними критеріями великих соціологічних опитувань, таких як Європейське соціальне дослідження (ESS) та Міжнародний соціальний оглядовий проект (ISSP), показник понад 40-50% респондентів, які висловлюють великий або дуже великий інтерес до політики, вважається високим рівнем. Зокрема, у ESS високим часто вважають ситуацію, коли 40% і більше опитаних обирають найвищі категорії зацікавленості політикою, а у ISSP дуже високим рівнем є понад 50% респондентів з великим/дуже великим інтересом. В Україні ж 56% громадян висловили значний інтерес до політичного життя, що перевищує ці порогові значення і відповідає або навіть є вищим за показники розвинених європейських країн у попередніх хвилях досліджень (ESS, 2022).

Рівень задоволеності й ступінь політичної довіри. З рівнем інтересу до політики і компетентності у цій сфері тісно пов'язаний рівень довіри населення до політичних інститутів – органів влади, політичних партій, лідерів.

Соціологічні опитування, проведені на початку незалежності України показали вкрай низький рівень довіри до влади: уряду довіряли 20% опитаних, парламенту – 19%. Про рівень довіри до політиків свідчить і те, що 70 % опитаних висловили думку, що «політикам ніколи не можна повністю довіряти» (Головаха, Костенко та Макеев, 2014).

Такий низький рівень політичної довіри можна було б пояснити станом переходу до нової форми політичного правління, проте проведення низки правових реформ в наступні роки не покращило ситуацію. У 1994 році Президентів довіряли 16,1% опитаних громадян, уряду – 11,4%, парламенту – 9,7%. У 1995 році партіям

повністю і значною мірою довіряли лише 2,8% опитаних, зовсім і значною мірою не довіряли 67,1% (Паніна Н., 2004).

Як зазначає М. Хилько (Хилько, 2007) сплеск рівня довіри громадян до політичних інститутів стався після президентських виборів і «Помаранчевої революції» 2004 року. Соцопитування, проведене у березні 2005 року показало рекордний на той час рівень довіри: Президентів повністю і скоріше довіряли 60,4% опитаних, уряду довіряли 52,2%, парламенту довіряли 40,2 %, політичним партіям довіряли 19,0%.

Вперше в історії незалежної України кількість громадян, які довіряли органам влади, перевищила кількість тих, хто їм не довіряв.

Щоправда, вже у вересні 2005 року, кількість громадян які не довіряють владі знову переважала. Рівень довіри до Президента знизився до 33,4 %, уряду довіряли 26,6 %, місцевим радам і держадміністраціям довіряли по 25,4 % і 24,9% (Ворона та Шульга, 2013).

У наступні роки недовіра громадян до основних державних інститутів змінювалася хвилеподібно. Революція гідності істотно не вплинула на ці показники, позитивний баланс довіри-недовіри мали лише двоє політиків Андрій Садовий (+17%) та Петро Порошенко (+7%). Проте стикнувшись зі збройною агресією росії, вперше з часів незалежності, виріс рівень довіри до Збройних сил України: баланс довіри/недовіри сягнув +25%, порівняно з -1.5% у 2013 році (Dontsov, 2016).

Наступним сплеском політичної довіри можна вважати 2019 рік, коли президентські і парламентські вибори завершилися радикальною зміною політичної еліти. 53% опитаних зазначили, що серед існуючих на теперішній час в Україні політичних партій і рухів є такі, яким можна довірити владу. Але аналогічне дослідження, проведене у 2021 році, знову продемонструвало негативний баланс довіри/недовіри. Різниця між часткою тих, хто довіряє, і тих, хто не довіряє Президенту склала -21,4%, Верховній Раді - 56,4%, Уряду України - 50,5% (Razumkov.org, 2021).

Рівень задоволеності громадян життям і рівень довіри в суспільстві є взаємопов'язаними. Даючи загальну оцінку політичної ситуації в Україні критично низький відсоток респондентів оцінює її як благополучну – від 0,9% у 1998 р. до максимального 4,2% у 2005 р. і знов до 0,9% у 2013 р. Рівень задоволеності життям громадян України зростав з 2011р. по 2020 р., однак у 2022 р. зафіксоване зниження, порівняно з 2020 р. (до рівня, який був у 2017р.), що можна вважати наслідком війни (Razumkov.org, 2022a).

Наслідком війни, а також особистісними якостями, які продемонстрував Президент України В. Зеленський у перші тижні повномасштабного вторгнення, можна вважати і рекордний рівень політичної довіри громадян до державних інститутів після початку повномасштабного вторгнення. Серед державних інституцій, лідером є Збройні Сили України, їм довіряє 93% опитаних, Президенту довіряє 83% громадян. Водночас зберігається недовіра до державного апарату: Верховній Раді України не довіряє 51% громадян, політичним партіям 63%.

Також після лютого 2022 року значно зросла частка тих, хто вважає, що події розвиваються у правильному напрямі. За даними опитування, що проводилося Центром Разумкова у вересні-жовтні 2022 р., 51% респондентів вважали, що події в Україні розвиваються у правильному напрямі, і лише 28% — що в неправильному. В березні 2023 вже 61% респондентів зазначили, що події в Україні розвиваються у правильному напрямі. У 2021 році цей оптимізм розділяли не більше 20% громадян (Razumkov.org, 2022a). Такий рівень оптимізму, вірогідно, можна пояснити не оцінкою нинішньої ситуації, а оцінкою перспектив і напрямків розвитку країни.

Як ми бачимо з наведених даних, багато в чому довіра до державних інституцій залежить від соціально-економічної та політичної ситуації в країні. Під час війни стан соціального колапсу підштовхує суспільство шукати захисту від держави. Зовнішня загроза, як правило, об'єднує людей перед спільним ворогом і спонукає до підтримки центральної влади та її інституцій, які відповідають за оборону та безпеку країни.

Політична ефективності та готовність до соціального протесту. Ще один фактор, який характеризує політичну культуру суспільства – це впевненість населення у своїй можливості впливати на політичні процеси. Оскільки інтерес до політики і знання про неї можливо перевести в активну дію тільки у випадку, якщо людина впевнена, що її участь у політичних процесах матиме ефект.

Століття панування спочатку імперського, потім радянського засилля призвели до зневіри населення у ефективності будь-якої політичної активності. Під час опитування 1991 року, 74% респондентів висловили впевненість у відстороненості простих людей від реальної влади, при цьому 7% опитаних висловили думку, що вони могли би вжити якихось заходів у випадку, якби уряд ухвалив рішення не в інтересах народу. Серед різних форм соціального протесту найбільшу кількість голосів отримали законні форми – збір підписів (86%) та законні демонстрації (82%), піти на страйк був готовий 21% населення. Тобто, не дивлячись на слабку віру в ефективність своїх дій, більшість населення була готова до законних неагресивних акцій протесту (Головаха, Костенко та Макеев, 2014)

Протягом наступних років ці показники майже не змінилися. Опитування 2004 року показало, що тільки 6,2 % опитаних вважають, що вони могли б щось вдіяти проти рішення уряду, це майже стільки ж, скільки було у 1991 році (7%) (Паніна, 2004.).

Навіть опитування 2005 року, після «Помаранчевої революції», показало рекордний, проте вкрай низький результат – 9,4% тих, хто вважає, що має вплив на політичний процес (Dif.org, 2019).

Революція гідності та початок збройної агресії Росії, переконали 27% населення у можливості масових виступів протесту в їх місті (селі), проте лише 22% населення були готові взяти в них участь, згідно з дослідженням Фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» у 2015 році.

Повномасштабне вторгнення не змінило ситуацію докорінним чином. Якщо у 2020 році частка тих, хто вважає, що політична система дозволяє таким людям як вони впливати на дії уряду «безумовно» або «достатньою мірою» становила 17%, то у 2022 вона зросла лише до 19% (Dif.org, 2022).

Стосовно засобів обстоювання прав, у яких громадяни готові брати участь для захисту своїх інтересів, то у 1994 – 2022 рр. традиційно більшість або не могла визначитися або вважала, що жоден із запропонованих заходів не здається ефективним. Серед основних допустимих заходів й надалі переважали законні неагресивні дії – збирання підписів, законні мітинги і демонстрації та участь у передвиборчих кампаніях.

Що ж стосується періоду військового стану, то протестний потенціал українців не досліджувався, або через об'єктивні безпекові причини цих даних немає у відкритому доступі.

Політична активність і залученість. Політичну культуру будь-якого суспільства яскраво характеризує рівень участі громадян в політичному житті. Бо маючи компетентність у цій сфері, політичні знання та віру в ефективність своїх дій, людина може залишатися стороннім спостерігачем. Або навпаки, громадянин може не цікавитися політикою, але вважати своїм обов'язком брати участь у виборах, що часто

приводить до влади політичні сили, які б не змогли отримати перемогу за умов збереження високого рівня інших складових політичної культури суспільства.

Під час опитування 1991 року 70% респондентів відповіли, що не є членами громадських та політичних організацій. Лише 5% населення були членами громадсько-політичних рухів, 3% брали участь у мітингах, 2% відвідували партійні збори. (Хилько, 2007).

Впродовж наступних років рівень залученості населення до громадського життя ще зменшився, і 2004 року членами політичних партій і суспільно-політичних рухів були лише 2,5 % опитаних. У 2012 р. 3,4% українських громадян були членами політичних партій, в 2019 цей показник сягнув 3,9% (Головаха та Паніна, 2008).

Однак протягом останнього десятиліття зростала участь громадян у релігійних, гуманітарних, добродійних та волонтерських організаціях. В організаціях, що допомагають українській армії станом на 2022 рік бере участь 11% громадян (Razumkov.org, 2022a).

Водночас, громадяни України традиційно активно беруть участь у голосуванні під час виборів. Для прикладу, в парламентських виборах 1998 року взяли участь 70,8 % виборців, у президентських виборах 1999 року – 74,87 %, у парламентських виборах 2002 року – 69,3 %, у президентських виборах 2004 року – 77,3 %, у парламентських виборах 2007 року – 69,8 % виборців (Хилько, 2007), на президентських виборах 2010 та парламентських виборах 2012 явка становила 69,15% і 56,76%, на позачергових парламентських виборах 2014 року явка була 52,4%, а явка на президентські вибори 2019 року сягнула 62,8%, в той час як на парламентських виборах того ж року явка виборців побила антирекорд – 49,8% (Radiosvoboda, 2019).

Таким чином, ми бачимо, що незважаючи на інституційні механізми для участі громадян у формуванні політики, рівень громадянської активності залишається низьким, в той час, як зберігаються високі показники участі у голосуванні під час виборів за низької обізнаності щодо програм політичних партій.

Ідентичність. Соціологічні дослідження ідентичності громадян України почали проводити починаючи з 2000-х років. А у 2005 році, коли вперше в історії України особливості різних суспільних груп створили умови для виникнення масштабного суспільно-політичного конфлікту, відомого як «Помаранчева революція», дослідження ідентичності вийшли на якісно новий рівень.

Центр Разумкова провів низку опитувань в період з 2005 року по 2009 рік, які виявили особливості ідентичності громадян України, головними з яких були: суперечливість процесу формування спільної громадянської ідентичності на загальнонаціональному рівні та невизначеність його перспектив; наявність протилежно спрямованої тенденції – до формування на регіональному рівні субнаціональних ідентичностей, які базувалися на відмінних мовних, культурних, національно-етнічних, конфесійних ідентичностях громадян у різних регіонах (Razumkov.org, 2022a).

Результати досліджень перших років незалежності показали розбіжності між оцінками історичного минулого та вектору розвитку країни у різних регіонах, що зумовлено різним історичним досвідом, мовною самоідентифікацією та конфесійними орієнтаціями громадян України (Ростецька, 2016.).

Як зазначають дослідниці Г. Зеленько та Н. Кононенко (Razumkov.org, 2022b), подіями, що суттєво змінили самоідентифікацію українських громадян стали Майдани 2004 р. та 2013-2014 рр. Перший сплеск загальнонаціонального єднання був зафіксований у період після «Помаранчевої революції» — більшість населення почало пишатися тим, що є громадянами України — істотне зростання показника відбулося у 2005 р. (з 38% у 2004 р. цей показник виріс до 53% у 2005 р.). У 2006 році частка тих,

хто пишається українським громадянством, зросла ще на 12% до 68%. В усіх регіонах, крім Донецького, частки тих, хто пишається своїм громадянством, перевищували частки тих, хто ним не пишаються, на Донеччині – ці частки були практично рівними. Другий сплеск зафіксований після «Революції Гідності» — з 48% у 2013 р. до 61% у 2014 р.

Після анексії Криму і окупації частини Східних областей України, громадянська самоідентифікація населення почала зростати активніше та переважати регіональну. У 2015р. більшість населення в першу чергу вважали себе громадянами України (57,5%), ще для 23% головною була ідентифікація з містом чи селом проживання, а для 6% — з регіоном проживання (Dontsov, 2016.).

Повномасштабне вторгнення РФ підсилило цю тенденцію, у 2022 році 72% опитаних ідентифікували себе як громадяни України, 12% — як жителі села, району чи міста, а 6% — як жителі регіону. Згідно опитування, проведеного КМІС у грудні 2022 році, з українською національністю пов'язували себе 95% опитуваних серед представників різних національних груп і конфесій. Це найвищий показник за всі роки незалежності (Razumkov.org, 2022b).

Українська мова, як елемент самоідентифікації українців, зазнала істотних змін лише з початком збройної агресії Росії. За даними Інституту соціології НАН після повномасштабного російського вторгнення 17% мешканців східних, південних і північних областей перейшли в побуті з російської мови на українську. Це більше, ніж за всі роки незалежності (5.ua, 2022.).

Українську мову своєю рідною у 2006-2007 рр. вважали 52%, у 2008 – 43%, у 2015 – 59,9%, а на початку 2022 таких стало вже 76%. Російська за 10 років впала з 42% до 20%.

Безпрецедентне єднання суспільства на тлі війни різко вплинуло і на ставлення до статусу мови: 83% опитаних виступають за те, щоб українська була єдиною державною мовою в Україні. Така думка домінує в усіх макрорегіонах, вікових та мовних групах. За надання державного статусу російській мові до війни виступали майже чверть, а у 2022 році – лише 7% (5.ua, 2022).

Перехід з російської мови на українську, це важливий індикатор, оскільки мова, як складова національної самоідентифікації, впливає на політичну поведінку, а отже є важливою частиною політичної культури суспільства.

Що стосується зовнішньополітичної самоідентифікації, то починаючи з 1991 р. українські громадяни коливалися щодо бачення майбутнього України. З одного боку, процес розширення НАТО та ЄС на Центрально-Східну Європу в 1990-ті роки стимулював поширення проєвропейських уявлень та поглядів, а з іншого розпад СРСР не означав зникнення тих сил, що тяжіли до проросійської ідеології (Razumkov.org, 2022b).

Протистояння між політичними силами, які уособлювали східний і західний зовнішньополітичні вектори вилилося у події Євромайдану, чим скористалася росія, розпочавши збройну агресію та окупацію українських територій.

Як зазначає М. Золкіна (Zolkina, 2020), до 2014 року, згідно більшості соціологічних опитувань, проєвропейські настрої переважали, але ця тенденція ускладнювалася регіональним розмежуванням. Представники Півдня і Сходу більшою мірою схилилися до Митного Союзу, всього 32% по всій країні. Після початку збройної агресії на Сході, елементи офіційно забороненої проросійської орієнтації продовжували зберігатися, але це не призвело до загальнонаціонального консенсусу з приводу майбутнього України.

Зовнішньополітична консолідація українців відбулася тільки з початком повномасштабного вторгнення. Під час опитування 2022 року, зробленого Центром Разумкова, обираючи між двома моделями суспільного розвитку — європейською та російською, 70% віддали перевагу європейській моделі, лише 0,5% — російській (у 2017 р. ці показники становили відповідно 58% і 4%) (Razumkov.org, 2022b).

Також істотно зросло число респондентів, які підтримують вступ до ЄС — 56% усіх опитаних, однак на Півдні і Сході багато тих, кому не подобається жодна модель (відповідно 33,5% і 34%), а членство в НАТО підтримали 78% опитаних (Razumkov.org, 2022a).

Висновки. Таким чином, російська агресія сприяла консолідації українського суспільства, розвитку відчуття належності до України і української нації. Населення принципово інакше почало оцінювати роль Росії як зовнішньополітичного орієнтира і створило консенсус щодо європейського майбутнього країни. Також біля третини російськомовних українців свідомо перейшли на українську мову, виявляючи таким чином небажання мати щось спільне з Росією. Консолідація суспільства і чітке визначення суспільних цілей сприяло зростанню соціального оптимізму і віри в майбутнє. Так, порівняно з 2021 р., істотно зросла частка респондентів, які вважають, що Україна в майбутньому буде високорозвинутою, демократичною, впливовою європейською країною. Безпрецедентною для історії незалежної України є й довіра до державних органів, серед яких лідирують Збройні Сили України та Президент. Істотно зріс рівень інтересу до політики, зросла частка громадян, які вважають, що політична система в нашій країні дозволяє таким людям як вони впливати на дії уряду, зросло число тих, хто активно бере участь у гуманітарних і волонтерських організаціях. Ми можемо констатувати, що політична культура українського суспільства зазнала значних трансформацій в області ідентичності і суспільно-політичних орієнтацій. Наведені соціологічні дослідження дозволяють нам говорити про становлення політичної (громадянської) нації, подолання кризи ідентичності. Загальнонаціональна ідентичність — відчуття належності до держави та нації — почало переважати регіональну вперше за всі роки існування незалежної України. Ми можемо спостерігати, що політична культура українців перебуває на етапі трансформації від традиціоналістсько-патерналістської моделі до більш модернізованої, громадянської культури з елементами глобалізованої політичної свідомості. І хоча радянські цінності мали комуно-космополітичний, а не національний характер, формування спільної україноцентричної культури, навколо якої гуртуються українці під час війни, свідчить про утвердження загальнонаціональної ідентичності та зміцнення основ громадянської політичної культури в Україні.

Водночас рівень політичної поінформованості та компетентності громадян, а також рівень політичної ефективності не зазнали значних змін. Українське суспільство може вийти з війни більш згуртованим, солідарним, консолідованим навколо спільних суспільних цілей, але така ситуація навряд зможе залишитися стабільною. Неготовність більшості українців до активної участі в житті громади, високий інтерес до політики, не підкріплений реальною компетентністю та обізнаністю, можуть призвести до нових ліній розколу суспільства, пов'язаних з численними людськими втратами, міграцією та погіршенням економічного рівня життя.

Бібліографічний список

Ворона, В. та Шульга, М., 2013. Українське суспільство 1992–2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг. К. : Інститут соціології НАН України, 566 с.

- Головаха, Е., Костенко, Н., Макеєв, С., 2014. Общество без доверия. Киев: Институт социологии НАН Украины, 159 с.
- Головаха, Е. та Паніна, Н., 2008 Українське суспільство 1992–2008: соціологічний моніторинг. Київ, 95 с.
- Городенко, Л. М., 2014. Політична культура: до визначення понять. *Українське журналістикознавство*, 15, с. 19-25.
- Кимлічка, В., 2001. Лібералізм і права меншин. Перекл. англ. мовою Р. Ткачук. Харків : Центр освіт. ініціатив, 176 с.
- Паніна, Н., 2004. Українське суспільство 1994-2004: соціологічний моніторинг. К.: Заповіт, 64 с.
- Ростецька, С., 2016. Поняття та структура регіональної ідентичності в сучасному політичному процесі. *Панорама політологічних студій: Науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету*, 15, 152 с.
- Рудакевич, О.М., 2010. Концептуальні погляди Г. Алмонда на політичну культуру нації. Нова парадигма. Вип. 96. Київ, с. 116-125.
- Слюсаревський М., ред. 2009. *Україна передвиборна: електоральні наміри, політичні комунікації, громадсько-політична залученість*. Київ, с. 66.
- Точицький, М., 2020. Політична культура суспільства в умовах «гібридного» політичного режиму: структура та функції. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*, 29, с. 21-29.
- Хилько, М., 2007. Політична культура населення України: аналіз розвитку громадянських якостей. *Політичний менеджмент*, 1, с. 115-126.
- Dif.org, 2015. 70% українців так чи інакше цікавляться політикою, понад 12% "занурені в неї з головою", і тільки 17% громадян політика зовсім не цікавить. [онлайн] Доступно: <<https://dif.org.ua/article/70-ukraintsiv-tak-chi-inakshe-tsikavlyatsya-politikoju-ponad-12-zanureni-v-nei-z-golovoyu-i-tilki-17-gromadyan-politika-zovsim-ne-tsikavit>> [Дата звернення 16 травня 2024].
- Dif.org, 2019. Громадянське суспільство сьогодні: довіра – висока, активізму – поменшало, але активні стали ще активнішими. [онлайн] Доступно: <https://dif.org.ua/article/gromadyanske-suspilstvo-sogodni-dovira-visoka-aktivizmu-pomenshalo_2> [Дата звернення 16 травня 2024].
- Dif.org, 2021. Що пережили Україна та світ у 2020 році й чого нам чекати 2021-го: політичні й економічні прогнози. [онлайн] Доступно: <https://dif.org.ua/article/shcho-perezgili-ukraina-ta-svit-u-2020-rotsi-y-chogo-nam-chekati-2021-go-politichni-y-ekonomichni-prognozi#_Toc59385790> [Дата звернення 16 травня 2024].
- Dif.org, 2022. Медіаспоживання в Україні: зміна медіапотреб та програш російської пропаганди. [онлайн] Доступно: <<https://dif.org.ua/article/mediaspozhyvannya-v-ukraini-zmina-mediapotreb-ta-progrash-rosiyskoi-propagandi>> [Дата звернення 16 травня 2024].
- Dontsov, 2016. Ідентичність громадян України в нових умовах: стан, тенденції, регіональні особливості. [онлайн] Доступно: <<http://dontsov-nic.com.ua/wp-content/uploads/2016/07/Identi-2016.pdf>> [Дата звернення 16 травня 2024].
- ESS, 2022. The measurement of socio-political orientations. [онлайн] Доступно: <https://www.europeansocialsurvey.org/sites/default/files/2023-06/ESS_core_questionnaire_socio_political_ori.pdf> [Дата звернення 16 травня 2024].

- Radiosvoboda, 2015. Мова та національна безпека – зв'язок очевидний. [онлайн] Доступно: < <https://www.radiosvoboda.org/a/27077350.html>> [Дата звернення 16 травня 2024].
- Radiosvoboda, 2019. ЦВК: явка на парламентських виборах склала 49,84%. [онлайн] Доступно: <<https://www.radiosvoboda.org/a/news-vyboru-yavka-20-00/30067814.html>> [Дата звернення 16 травня 2024].
- Razumkov.org, 2011. Думка громадян України про ситуацію в країні, оцінки діяльності влади, електоральні орієнтації. Підсумки 2011 року. Результати соціологічного дослідження. [онлайн] Доступно: <http://razumkov.org.ua/upload/press_release1112.doc> [Дата звернення 16 травня 2024].
- Razumkov.org, 2019. Політична освіта в Україні: стан і перспективи удосконалення. [онлайн] Доступно: <https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Politychna_osvita.pdf> [Дата звернення 16 травня 2024].
- Razumkov.org, 2021. Довіра до інститутів суспільства та політиків, електоральні орієнтації громадян України (липень–серпень 2021р.). [онлайн] Доступно: <<https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/dovira-do-instytutiv-suspilstva-ta-politykiv-elektoralni-orientatsii-gromadian-ukrainy>> [Дата звернення 16 травня 2024].
- Razumkov.org, 2022a. Політико-ідеологічні орієнтації громадян України в умовах російської агресії. Дослідження Разумков центр жовтень 2022. [онлайн] Доступно: <https://razumkov.org.ua/images/journal/NSD189-190_2022_ukr.pdf> [Дата звернення 16 травня 2024].
- Razumkov.org, 2022b. Як російська військова агресія змінила політичну ідентичність українців. [онлайн] Доступно: < https://razumkov.org.ua/images/journal/NSD189-190_2022_ukr.pdf> [Дата звернення 16 травня 2024].
- Razumkov.org, 2023. Оцінка громадянами ситуації в країні та дій влади, довіра до соціальних інститутів (лютий–березень 2023р.). [онлайн] Доступно: <<https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-dii-vlady-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-liutyi-berezen-2023r>> [Дата звернення 16 травня 2024].
- Zolkina, M., 2020. The shift and trends in Ukrainians' self-perception and foreign priorities at the time of Russia-Ukraine conflict. *Ukraine and Its Regions: Societal Trends and Policy Implications*. FIIA Report, 62, 21 p.
- 5.ua, 2022. Після нападу РФ третина російськомовних українців вирішила перейти на українську – опитування. [онлайн] Доступно: <<https://www.5.ua/suspilstvo/pislia-napadu-rf-tretyna-rosiiskomovnykh-ukraintsiv-vyrishyla-pereity-na-ukrainsku-opytuvannia-272462.html>> [Дата звернення 16 травня 2024].

References

- Dif.org, 2015. 70% ukraintsiv tak chy inakshe tsikavliatsia politykoiu, ponad 12% "zanureni v nei z holovoju", i tilky 17% hromadian polityka zovsim ne tsikavyt. [online] Available at: <<https://dif.org.ua/article/70-ukraintsiv-tak-chi-inakshe-tsikavlyatsya-politikoyu-ponad-12-zanureni-v-nei-z-golovoyu-i-tilki-17-gromadyan-politika-zovsim-ne-tsikavit>> [Accessed 16 May 2024]. (in Ukrainian).
- Dif.org, 2019. Hromadianske suspilstvo sohodni: dovira – vysoka, aktyvizmu – pomenshalo, ale aktyvni staly shche aktyvnishymy. [online] Available at: <https://dif.org.ua/article/gromadyanske-suspilstvo-sogodni-dovira-visoka-aktivizmu-pomenshalo_2> [Accessed 16 May 2024].(in Ukrainian).

- Dif.org, 2021. Shcho perezhlyly Ukraina ta svit u 2020 rotsi y choho nam chekaty 2021-ho: politychni y ekonomichni prohnozy. [online] Available at: <https://dif.org.ua/article/shcho-perezhili-ukraina-ta-svit-u-2020-rotsi-y-chogo-nam-chehati-2021-go-politichni-y-ekonomichni-prognozi#_Toc59385790> [Accessed 16 May 2024]. (in Ukrainian).
- Dif.org, 2022. Mediaspozhyvannia v Ukraini: zmina mediapotreb ta prohrash rosiiskoi propahandy. [online] Available at: <<https://dif.org.ua/article/mediaspozhyvannya-v-ukraini-zmina-mediapotreb-ta-progrash-rosiyskoi-propagandi>> [Accessed 16 May 2024]. (in Ukrainian).
- Dontsov, 2016. Identychnist hromadian ukrainy v novykh umovakh: stan, tendentsii, rehionalni osoblyvosti. [online] Available at: <<http://dontsov-nic.com.ua/wp-content/uploads/2016/07/Identi-2016.pdf>> [Accessed 16 May 2024]. (in Ukrainian).
- ESS, 2022. The measurement of socio-political orientations. [online] Available at: <https://www.europeansocialsurvey.org/sites/default/files/2023-06/ESS_core_questionnaire_socio_political_ori.pdf> [Accessed 16 May 2024]. (in Ukrainian).
- Holovakha, Ie., Kostenko, N., Makeev, S., 2014. Obshchestvo bez doveryia. Kyiv: Ynstytut sotsyolohyy NAN Ukrainy, 135 p. (in Ukrainian).
- Holovakha, Ie. ta Panina, N., 2008. Ukrainske suspilsto 1992–2008: sotsiolohichnyi monitorynh. Kyiv, 95 p. (in Ukrainian).
- Horodenko, L. M., 2014. Politychna kultura: do vyznachennia poniat. Ukrainske zhurnalistykoznavstvo, 15, p. 19-25. (in Ukrainian).
- Kymlichka, V., 2001. Liberalizm i prava menshyn. Perekl. anhl. movoiu R. Tkachuk. Kharkiv : Tsentri osvity. initsiatyv, 176 p. (in Ukrainian).
- Khylko, M., 2007. Politychna kultura naseleння Ukraїny: analiz rozvytku hromadianskykh yakosteŭ. Politychni menedzhment, 1, p. 115-126. (in Ukrainian).
- Panina, N., 2004. Ukraїnske suspilstvo 1994-2004: sotsiolohichnyŭ monitorynh. K.: Zapovit, 64 p. (in Ukrainian).
- Radiosvoboda, 2015. Mova ta natsionalna bezpeka – zviazok ochevydnyi. [online] Available at: <<https://www.radiosvoboda.org/a/27077350.html>> [Accessed 16 May 2024]. (in Ukrainian).
- Radiosvoboda, 2019. TsVK: yavka na parlamentskykh vyborakh sklala 49,84%. [online] Available at: <<https://www.radiosvoboda.org/a/news-vybory-yavka-20-00/30067814.html>> [Accessed 16 May 2024]. (in Ukrainian).
- Razumkov.org, 2011. Dumka hromadian Ukrainy pro sytuatsiiu v kraini, otsinky diialnosti vlady, elektoralni oriientatsii. Pidsumky 2011 roku. Rezultaty sotsiolohichnoho doslidzhennia. [online] Available at: <http://razumkov.org.ua/upload/press_release1112.doc> [Accessed 16 May 2024]. (in Ukrainian).
- Razumkov.org, 2019. Politychna osvita v ukraini: stan i perspektyvy udoskonalennia. [online] Available at: <https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Politychna_osvita.pdf> [Accessed 16 May 2024]. (in Ukrainian).
- Razumkov.org, 2021. Dovira do instytutiv suspilstva ta politykiv, elektoralni oriientatsii hromadian Ukrainy (lypen–serpen 2021r.). [online] Available at: <<https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/dovira-do-instytutiv-suspilstva-ta-politykiv-elektoralni-oriientatsii-gromadian-ukrainy>> [Accessed 16 May 2024]. (in Ukrainian).

- Razumkov.org, 2022a. Polityko-ideolohichni oriientsii hromadian ukrainy v umovakh rosiiskoi ahresii. Doslidzhennia Razumkov tsentr zhovten 2022. [online] Available at: <https://razumkov.org.ua/images/journal/NSD189-190_2022_ukr.pdf> [Accessed 16 May 2024]. (in Ukrainian).
- Razumkov.org, 2022b. Yak rosiiska viiskova ahresiia zminyła politychnu identychnist ukraintsiv. [online] Available at: <https://razumkov.org.ua/images/journal/NSD189-190_2022_ukr.pdf> [Accessed 16 May 2024]. (in Ukrainian).
- Razumkov.org, 2023. Otsinka hromadianamy sytuatsii v kraini ta dii vlady, dovira do sotsialnykh instytutiv (liutyi–berezen 2023r.). [online] Available at: <<https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-dii-vlady-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-liutyi-berezen-2023r>> [Accessed 16 May 2024]. (in Ukrainian).
- Rostetska, S., 2016. Poniattia ta struktura rehionalnoi identychnosti v suchasnomu politychnomu protsesi. Panorama politolohichnykh studii: Naukovyi visnyk Rivnenskoho derzhavnogo humanitarnoho universytetu, 15, 152 p. (in Ukrainian).
- Rudakevych, O.M., 2010. Kontseptualni pohliady H. Almonda na politychnu kulturu natsii. Nova paradyhma. Vyp. 96. Kyiv, p. 116-125. (in Ukrainian).
- Sliusarevskiy M., red. 2009. Ukraina peredvyborna: elektoralni namiry, politychni komunikatsii, hromadsko-politychna zaluchenist. Kyiv, p. 66. (in Ukrainian).
- Tochytskyi, M., 2020. Politychna kultura suspilstva v umovakh «hibrydnoho» politychnoho rezhymu: struktura ta funktzii. Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova, 29, p. 21-29. (in Ukrainian).
- Vorona, V. ta Shulha M., 2013. Ukrainske suspilstvo 1992–2013. Stan ta dynamika zmin. Sotsiolohichni monitorynh. K. : Instytut sotsiolohii NAN Ukrainy, 566 s. (in Ukrainian).
- Zolkina, M., 2020. The shift and trends in Ukrainians' self-perception and foreign priorities at the time of Russia-Ukraine conflict. *Ukraine and Its Regions: Societal Trends and Policy Implications*. FIIA Report, 62, 21 p.
- 5.ua, 2022. Pislia napadu rf tretyna rosiiskomovnykh ukraintsiv vyrishyla pereity na ukrainsku – opytuvannia. [online] Available at: <<https://www.5.ua/suspilstvo/pislia-napadu-rf-tretyna-rosiiskomovnykh-ukraintsiv-vyrishyla-pereity-na-ukrainsku-opytuvannia-272462.html>> [Accessed 16 May 2024]. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 21.05.2024.

Z. O. Osipova

TRANSFORMATION OF THE POLITICAL CULTURE OF UKRAINIAN CITIZENS DURING RUSSIA'S HYBRID AGGRESSION

This article examines the transformation of the political culture of Ukrainian citizens during Russia's hybrid aggression. The author analyzes various components of political culture, including political awareness and competence, level of satisfaction and degree of political trust, political activity and engagement, political efficacy and readiness for social protest, as well as identity and national self-identification.

The analysis is based on data from sociological studies conducted from 1991 to 2022, with a particular focus on the period after the start of the full-scale Russian invasion. The

article employs a diachronic comparative analysis to track changes in these components over time.

The author notes that while political interest among Ukrainians has remained high, political competence and awareness have not seen significant improvements. Citizens' trust in political institutions has fluctuated, with spikes occurring after elections and the Euromaidan protests, but generally remaining low.

Regarding political efficacy and readiness for protest, the study finds that most Ukrainians have traditionally favored legal, non-aggressive forms of protest, such as petition signing and lawful demonstrations. However, the belief in their ability to influence political processes has remained low.

In terms of political activity and engagement, the author highlights that while voter turnout in elections has been high, participation in civic organizations and political parties has been relatively low. The article pays particular attention to the changes in identity and national self-identification, noting a significant consolidation of Ukrainian national identity and a shift towards a European geopolitical orientation after the full-scale Russian invasion. The author argues that the war has contributed to the formation of a political (civic) nation and the overcoming of the identity crisis.

Overall, the article concludes that while the political culture of Ukrainian society has undergone significant transformations in terms of identity and socio-political orientations, levels of political awareness, competence, and efficacy have not seen substantial improvements. The author cautions that the current consolidation of society may be unstable and subject to new divisions related to human losses, migration, and economic hardship.

Keywords: *political culture, hybrid aggression, political awareness, political competence, political activity, civic engagement, national identity.*

УДК 327.82"2022/..."

**M. Trofymenko,
I. Gridina,
S. Petrova**

**CITIZEN DIPLOMACY DURING THE FULL-SCALE INVASION OF rUSSIA
IN UKRAINE: THE ROLE OF STORYTELLING IN THE UKRAINE'S
INTERNATIONAL IMAGT DEVELOPMENT**

The article examines the influence and phenomenon of a storytelling, as a tool of citizen diplomacy, on the development of modern full-scale Ukrainian diplomacy. Based on the assumption about the significant influence of personal stories on the shaping of public opinion, the study was aimed to empirically confirm the relationship between citizen diplomacy, which often uses storytelling tools, and the perception of russian aggression against Ukraine by the European Union's citizens. It is assumed, that in the conditions of the modern information warfare, the influence of such stories on the formation and developing of international solidarity is an effective mechanism of citizen diplomacy. To achieve the main goal of the study, a survey was conducted among citizens of certain European Union countries in order to identify their readiness to accept Ukrainian narratives.

Key words: *citizen diplomacy, storytelling, full-scale invasion, russian-Ukrainian war, international relations.*

DOI 10.34079/2226-2830-2024-15-39-133-144

Introduction In the context of modern international relations, where globalization, digitalization and ideological transformations significantly affect interstates' interaction, traditional diplomacy tools are gradually losing their monopoly role in the shaping states' international images. New approaches, such as economic, cultural, public and citizen diplomacy, are coming to the fore. Citizen diplomacy became so relevant in the context of the growing influence of individuals and civil society on international relations. Citizen diplomacy, as a new form of international interaction, is characterized by a high level of decentralization and a variety of its tools. It combines both advantages, such as ensuring broad public involvement and creating of new platforms for dialogue, and challenges related to the lack of uniform standards and potential risks of manipulation. Since citizen diplomacy has a significant potential for changing the characteristics of international relations, studying of its phenomenon is a current issue for modern international politics.

Even though full scale invasion of Russia in Ukraine continues to be a current topic for international society, because this case is directly connected with an issue of worldwide peace and balance, this matter doesn't seem as an important issue for the ordinary foreign nations' representatives. At the current stage we are observing insufficient attention of the international community to the russian-Ukrainian war. Despite the global scale of russian aggression against Ukraine, the level of awareness and involvement of public opinion abroad into this problem can't be considered as enough. At the same time, citizen diplomacy, especially in wartime, proved to be a powerful tool for mobilization of international support.

Andriana Bila, the leading specialist of the Department of Public Diplomacy and Communications of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, made a statement that civil society played a decisive role in the formation of a new paradigm of public diplomacy in the conditions of russian aggression, filling it with new meaning and definition: «Where the

political will of the governance of foreign countries towards Ukraine acted isolated, was weak or absent at all, other more flexible and open means worked, such as: flash mobs and information campaigns in social networks for unblocking the supply of weapons to our country, a video address of the President of Ukraine to the world's nations, multi-thousand-strong rallies on the main squares of the capitals, artistic and cultural actions by Hollywood stars and the most famous artists in support of Ukraine, a boycott of everything what is called russian and posts with appeals to neutral countries to help Ukraine» (Біла, 2023). This experience proves that in the conditions of modern conflicts, public diplomacy is not only a tool of state policy, but also a powerful force of civil society.

The features and specifics of civil diplomacy, which became extremely important during the russian-Ukrainian war, enable our country to attract international support, while at the same time influencing public opinion abroad. Manipulation of the war factor during the election process clearly demonstrated the importance of public support for the political course of Ukraine's allies in opposition to russia. Through the media, cultural projects and personal contacts, Ukrainian citizens can convey their position, mobilize the international community, counter disinformation and form a positive image among citizens of other countries. This contributes to the maintenance of sanctions, humanitarian aid and political support at the international level.

Numerous studies of modern information warfare demonstrate that manipulation of narratives and disinformation are among the main tools of hybrid warfare. In this context, storytelling, as the art of narration, acquires special importance. It allows to share true information about the events in Ukraine, to form an emotional connection with the audience, and to construct a positive image of our country.

Therefore, the purpose of the article is to determine the possible mechanisms of influence of storytelling, which is used by Ukrainian citizens for the communication with a foreign audience. It is assumed that storytelling, as a component of public diplomacy, can be a factor in increasing the volume of reliable information about the war in Ukraine among citizens of other countries, a catalyst for mobilization support through the attraction of additional political, financial, and humanitarian aid from international partners, and also to form a sustainable positive image of Ukraine as a democratic state that protects its sovereign rights.

Literature review The question of the role of a storytelling for the international relations was addressed in the different researches and through different approached. Mainly the articles are related to the connection between storytelling and public diplomacy with their further impact on bilateral and multilateral relations. For example, «Storytelling in EU public diplomacy: reputation management and recognition of success» article, written by E. Hedling, provides a good example of storytelling' implementation into EEAS politics. The author refers to the importance of evoking emotions in a target audience and also using social media for their promotion. The problem of the connection between storytelling and narratives in IR is also given in this research (Hedling, 2022).

L. Hagström, and K. Gustafsson, also discussed the issue of narratives in the modern world, in particular giving the examples of East Asian foreign strategies, in their article «Narrative power: how storytelling shapes East Asian international politics». However, this article can be called more theoretical one, because authors' attention was attached to the phenomenon of narratives, their variations, link with counter-narratives etc (Hagström, Gustafsson, 2019).

The one of the most important researches, which regards the topic of storytelling in the times of current russian-Ukrainian war, is the article of R. Horbyk, D. Orlova, «Transmedia storytelling and memetic warfare: Ukraine's wartime public diplomacy». This research

highlights the course and changes of Ukrainian narratives and narratives about Ukraine on the international area, role of the storytelling for the public diplomacy. The authors also mention the important statement, that since 2014, the public diplomacy of Ukraine (as well as of russia) can only be comprehended as wartime public diplomacy (Horbyk, Orlova, 2023).

Taking into consideration previous studies, we can notice that storytelling, as a tool of public diplomacy, and citizen diplomacy are being studied separately as the important determinants for the nowadays international relations. Moreover, both of them became the points of interest for Ukrainian domestic scientists in the context of russian aggression. However, storytelling, as a tool of Ukrainian citizen diplomacy, especially under the conditions of full-scale invasion has not become the subject of our domestic modern literature and practical researches yet.

Main content In the modern communication practice, storytelling acquires the status of one of the most effective tools of influence. Its integration into the educational process, from school programs to specialized trainings, shows recognition of its potential. The widespread use of storytelling in PR, marketing, and other areas of public life is due to its ability to form an emotional connection between the communicator and the audience, which is a key factor in effective communication.

Appealing to the audience's feelings, stories craft shared experiences and cultivate a profound sense of belonging, and after all these shared themes, values, and emotions serve as bridges that bring people together (What is Storytelling? An Ultimate Guid, 2024). Considering experience of first couple of months of full-scale war in Ukraine, we should mention a really big amount of personal stories, which were becoming national legends and additional points of unitedness. For example, in the first days of the full-scale invasion, the story of the 'Ghost of Kyiv' quickly spread among Ukrainian society, turning an unknown individual into a national hero. Although it is confirmed that the «Ghost of Kyiv» was a squadron of several pilots, their personal stories have also become part of Ukraine's information landscape, in particular the figure of Andriy «Juice» Pilshchykov (Як з'явилась легенда про Привида Києва і хто "ховався" за героїчним образом, 2024). This story, as part of public and citizen diplomacy, became so popular that a manga titled «Ghost of Kyiv» was released in Japan. Moreover, comparing public money collections for military's purposes, we can see a tendency that biggest amount of money is going to those collections, which were published before some important dates, were based on successful stories or with a help of storytelling. For example, in less than two days, the Prytula Foundation and volunteer Serhii Sternenko collected 352 million hryvnias for the purchase of RAM II UAV kamikaze drones. It was a gathering of «people's revenge», organized after a series of russian missile attacks on Ukrainian cities in October 2022 (Найбільші збори на ЗСУ за час війни: на що і як швидко збирали кошти, 2023).

Analyzing the phenomenon of storytelling and its relationship with citizen diplomacy, it is appropriate to refer to the statements of Valery Pekar, one of the authors of the «Manifesto of Sustainable Peace». In his Facebook-post in December 2023, Pekar emphasized the relevance of this topic, noting that each state has its own internal problems and priorities. He also drew attention to the fact that although the events of 2022 in Ukraine shocked the world, the Ukrainian side did not manage to share with the international community its story effectively enough so it would become the central topic of the world's information agenda. We did not become the heroes of a series that is watched every night without stopping. For example, when in autumn 2023 escalation of Israel-Palestine conflict happened, it brought some attention from international society to the war in Ukraine, but only because of its' same features with new international conflict (Валерій Пекар, 2023).

Even if comparison with TV series doesn't seem appropriate in terms of any war – it

actually represents real situation in a proper way. We can say that if a person doesn't have any connections with Ukraine, for instance doesn't have any friends or mates over there, possibility of a low interest in the war's course gets higher, than for people, who actually have personal interest in this problem. The reason is that being further from the point of the event center makes people forget about it, due to egocentric nature and deep involving into their own problems.

For example, Valeriy Pekar also says that we should: «stand on every stage of the world where Russians stand and interrupt their narratives with our own. It is necessary to go to every podium in the world after the Russians and refute their stories by telling our own» (Валерій Пекар, 2023).

Difficult part about implementation of storytelling into Ukrainian citizen diplomacy is that storytelling depends on narrative structure that must have a clear beginning, middle, and an end, so a story must convey something what happens (Hedling, 2020). Until war in Ukraine is not over, main amount of stories will be on going, which means a need in updates. Moreover, successful or happy stories, in our opinion, can't be considered as such also until the end of the war, because living in the country, which is being under the shellings each and every day, doesn't provide any sense of stability and safeness, which are crucial points for people's happiness (happy ending in terms of storytelling).

However, the possibilities of storytelling as a tool of public diplomacy and an instrument of influence on international law have already been realized by the civil society of Ukraine, which is making attempts to investigate this phenomenon. So, for example, in 2023, as part of the 20th International Documentary Film Festival on Human Rights, 3 festival events on war coverage were held, one of which was entitled «Storytelling in War: How Journalists Can Help Deliver Justice?» (Як говорити про війну, аби світ почув?, 2023). As part of this event, the organizers of the event had the opportunity to talk with the first journalist since the Nuremberg Trials who testified at the International Criminal Court in the case of war crimes in the former Yugoslavia (in The Hague), Ed Woolliam. He exposed the existence of concentration camps, death and rape camps in Omarsk and Trnopolje. During this discussion, it becomes clear that international journalists are one of the most important storytellers, who are entrusted with a difficult and important task: to convey to the world community the «golden mean» - information built on their own experience, which should also become the maximum objectivity of a professional. Speakers of the event also raised the issue of how to correctly present information, in particular, regarding the use of specific expressions: victim or survivor (Як говорити про війну, аби світ почув?, 2023).

Another event of this festival was the discussion «Voices of Ukraine: how to talk about war so that the world understands», the speakers of which were war correspondent and director Mstislav Chernov, director Roman Lyubiy, journalist Natalka Humenyuk and documentarian Tom Jenings. These speakers also raised issues underlying successful storytelling. Ms. Humenyuk, for example, notes that our journalists must be unique and write the best articles so that world-class publications pay attention to them, because even in Ukraine, for example, printing houses at one time did not want to print about the war in Syria. It is also mentioned here that the stories of the above-mentioned journalists' own experience, the stories of civilians, and not the stories of the military from the front, are much more popular among the foreign audience - it is noted that geopolitics should become human. Moreover, the speakers shared their own cases that became successful already during the full-scale invasion of the Russian Federation and are important for defining the people's diplomacy of Ukraine and storytelling as its tool (Як говорити про війну, аби світ почув?, 2023).

As the example of a powerful connection between storytelling and citizen diplomacy,

we want to consider the release of the documentary movie «20 days in Mariupol», made by Mstyslav Chernov. This documentary brought the attention of international society to the Russian-Ukrainian war, when none of the news could, and this is why it's worth to have its' own place in this particular article.

Mstyslav Chernov is Ukrainian photojournalist, filmmaker, war correspondent and novelist known for his coverage of the Revolution of Dignity, War in Donbas, including the downing of flight MH17, Syrian civil war, Battle of Mosul in Iraq, the 2022 Russian invasion in Ukraine, including the Siege of Mariupol. Chernov is an Associated Press journalist, the President of the [Ukrainian Association of Professional Photographers \(UAPP\)](#) and a member of "Ukrainian PEN" since July 2022 (Mstyslav Chernov). Despite this, in the context of Mariupol's siege, he can be considered as key figure of a citizen diplomacy. By filming Russia's war crimes and interviewing civilians in Mariupol, Chernov got enough of materials to make full-length movie, and meanwhile his staying in Mariupol to send it to the worldwide known media's, so they could publish it and Ukrainian government could use it as the evidences of crimes.

Moreover, one of the main narratives in the «20 days in Mariupol» documentary, which is important for storytelling existence as a part of citizen diplomacy, was given by the Mariupol citizens. Main amount of people, who were interviewed by Mstyslav Chernov, were asking him to film and share everything, because they believed that this could help for the prosecution of Russia. This point is crucial for our citizen diplomacy, because it shows that civilians are ready to talk about war horrors they face if it can help our country to win this war. Accordingly, when «20 days in Mariupol» was released and won the Academy Award for Best Documentary Feature Film, the entire world focused its eyes on Ukraine. Eventually, Mariupol citizens, by letting to film their stories, helped to create an untouchable piece of art, which reflects historical events and Ukrainian point of view through the most powerful tool – people's sufferings.

Nevertheless, none of these hypotheses can be realized without the international community's willingness to engage with and consider Ukrainian narratives. Without foreign interest in our narratives, the implementation of storytelling would be significantly hindered. To address this, our study presents a small-scale, representative investigation, grounded in specific questions, to identify the foundations for integrating storytelling into public diplomacy.

To analyze main trends and importance of a storytelling in terms of war, we chose five different countries of European Union, which (EU) can be considered as the most important platform for promotion of Ukrainian citizen diplomacy. List of represented countries includes Czech Republic, Germany, Italy, Poland and Spain and provides 20 independent opinions of citizens from each state, collected through the Google forms.

The purpose of this survey is to identify general trends in the perception of the Russian-Ukrainian war by European citizens. Putting aside national peculiarities, we aim to form a holistic view of European public opinion and empirically confirm the hypothesis about the relationship between war and narrative. The survey was built on the basis of ten questions with fixed answer options and the possibility to provide an expanded answer.

First of all, the first question «Do you consider Ukraine as a part of European region/society?» of our poll proved that the main amount of Europeans considers Ukraine as a part of European region, or at least they are inclined to think so. Moreover, the data given in the second question «What is your general thought about Ukraine and Russian aggression against it?» shows that 62% of interviewed people declared that they support Ukraine and believe that its sovereignty is inviolable.

According to the given replies in the third question «In your opinion, how does the

war in Ukraine affect you or your country?», 55% of interviewed people can feel an influence of russian-Ukrainian war partially, when 38% feel the full personal connection with the war and situation in general, and only 6% of interviewed people don't feel any influence of Russian-Ukrainian war. At the same time, the fourth question «Are you interested in the events in Ukraine, which are connected to russian-Ukrainian war?» helps to understand that interest in the russian-Ukrainian armed conflict is still inherent (87%) but in general more than half of replies belong to the statement, that people are not looking for the news on purpose (53%) and rather encounter them occasionally.

The fifth, sixth, seventh, ninth and tenth questions can be qualified as complex ones, because interviewed Europeans could choose several options. In the fifth question «If you are interested in the course of events of the russian-Ukrainian war, then why?» the reason which was chosen the most to describe interest in the war sounds like «this war affects security in the EU's countries», when the second popular is «I am interested in politics and international relations». The less popular answer, but still existed one underline personal reasons. Another situation with proportion in the answers was given in the sixth question, which sounds like «If you are not interested in the course of the war, which reasons can you count?». Two («I am not interested in any war news» and «News about the war spoils my mood») out of the four given reasons got same amount of votes and the third one «I don't think it's important for me/my region» is only one vote below.

The seventh question, «How do you get information about the Russian-Ukrainian war?», was important for this survey to prove the hypothesis about the importance of using social networks for sharing useful for Ukraine narratives among European citizens. According to the result of the poll, the Internet network and any social network are leading over other options, which are traditional media on the «second place» and friends and mates on the «third place».

According to the eighth question «Do you see now any news about war in Ukraine in your state, regional, local media?», news about the war are still being seen by European citizens. Only 4 people out of 100 don't see any news about russian-Ukrainian war, which gives Ukrainian diplomacy a chance to promote all the important narratives.

The most chosen answer in the ninth question «What could make your interest in the events in Ukraine/the Russian-Ukrainian war higher?» was related to the desire of European citizen to know more about positive changes and efforts aimed at establishing peace in Ukraine.

In the tenth question, «You feel emotionally involved into the problem of the Russian-Ukrainian war when», 71 European citizen pointed out that personal stories of Ukrainians about the war make themselves feel emotionally involved into the problem of russian-Ukrainian war. Second the most popular answer sounds like «You hear the news about the course of events on the Ukrainian front» and got 48 votes.

Thus, we can talk about the general impression that Europeans had after two years of a large-scale war in Ukraine. The survey indicates strong European support for Ukraine and highlights the widespread interest and emotional involvement in the conflict, driven by security concerns, personal stories, and the role of social networks in information dissemination. However, to achieve the aim of this article and to find out the role of storytelling in the shaping European opinion about the russian-Ukrainian war, we decided to compare the third and tenth questions, which are covering the issue of emotional involving, and the fifth and ninth questions, which are referring to the reasons of foreigners' interest in the war. These two comparisons can help to define storytelling's impact on Ukraine's international image, due to the analyzation between real and hypothetical statements of survey participants.

According to the third question, 55% of respondents feel a partial influence of the war on themselves or their country, while 38% feel a full personal connection, and only 6% do not feel any influence. The tenth question shows that personal stories from Ukrainians significantly increase emotional involvement (71 responses). This emotional connection is essential for maintaining long-term interest and empathy. This distribution also underscores the varying degrees of personal relevance that storytelling can amplify. By sharing personal stories and highlighting the broader implications of the war, storytelling can enhance the perceived impact and personal connection among audiences.

In the fifth question «If you are interested in the course of events of the Russian-Ukrainian war, then why?» the reason which was chosen the most to describe interest in the war sounds like «this war affects security in the EU's countries» (71 replies), when the second popular is «I am interested in politics and international relations» (52 replies). The less popular answer, but still existed one underline personal reasons (22 replies). At the same time, the most chosen answer in the ninth question «What could make your interest in the events in Ukraine/the Russian-Ukrainian war higher?» was related to the desire of European citizen to know more about positive changes and efforts aimed at establishing peace in Ukraine (51 replies). The second and third the most popular answers got almost the same amount of replies: «I would be more interested in the course of events in Ukraine if I had a friend/mate from Ukraine» – 28 replies, and «I would be more interested in the course of events in Ukraine if a new escalation of the conflict began» - 27 replies. With a very small gap in 3 replies the fourth reason was named «I would be more interested in the course of events in Ukraine if I knew more about the culture of this country».

According to these two questions, narratives focusing on how the conflict impacts European security policies, defense strategies, and everyday safety can make the issue more relevant and urgent for the audience, than just personal stories of Ukrainians. However, taking into consideration analysis made about the third and tenth question, we can imply that storytelling should strategically balance narratives about security, political dynamics, and personal and cultural stories. By fostering understanding and empathy, these narratives can build bridges between communities and contribute to a more informed and engaged public, which will be immersed into the whole situation in Russian-Ukrainian war, including news from the frontline and rear news. This demonstrates storytelling's power to change perceptions and attitudes.

Conclusion Storytelling has been becoming an important part of the modern international relations for the countries from different parts of the world. Being a tool, which can be controlled by official authorities, storytelling is being implemented into Ministries, own-state politicians, organizations' agendas, usually as a part of public diplomacy etc. However, phenomenon of storytelling, as political method, is not studying within the frames of citizen diplomacy. This particular type of diplomacy is difficult for official institutions to shape and control, what can be a reason of this topic being not studied yet. For the Ukrainian scientific society this topic should be also current, due to war reasons and attempts to involve and encourage Ukrainian refugees to work on our international image and goals in our strategy.

By providing theoretical part and new collected data in this research, we tried to point out the reasons for studying and implementing storytelling into the citizen diplomacy. After analyzing one hundred replies, given by the citizens of five different European countries, we were able to point out a general pattern. Since Ukraine is being considered by the main amount of representatives as a part of Europe, the base for the Ukrainian storytelling company is higher than in any another region of the world, due to cultural, social, political similarities. Storytelling is a powerful tool in shaping European opinions about the Russian-Ukrainian war.

It enhances emotional engagement, makes distant events relatable, increases interest through positive narratives, and can shift perceptions from hypothetical disinterest to real emotional involvement. These benefits highlight the importance of incorporating personal stories and positive developments in news coverage to shape public opinion and foster a deeper connection to global events. Thereby, storytelling proves its features and useful aspects in the times of war and appeals to the problem of its usage in the terms of citizen diplomacy.

Appendix

1. Do you consider Ukraine as a part of European region/society?

Country	A	B	C	D
Germans	15	0	3	2
Poland	11	0	9	0
Italy	11	1	8	0
Spain	12	0	5	3
Czech	16	0	3	1

2. What is your general thought about Ukraine and russian aggression against it?

Country	A	B	C	D	E
Germans	11	6	3	-	-
Poland	18	-	1	1	-
Italy	10	10	0	-	-
Spain	12	6	1	0,5	0,5
Czech	11	8	1	-	-

3. In your opinion, how does the war in Ukraine affect you or your country?

Country	A	B	C	D	E
Germans	5	13	2	-	-
Poland	16	4	-	-	-
Italy	7	12	1	-	-
Spain	4	14	2	-	-
Czech	6	12	1	-	1

4. Are you interested in events in Ukraine, which are connected to russian-Ukrainian war?

Country	A	B	C	D	E
Germans	6	9	1	2	-
Poland	10	9	-	-	1
Italy	9	10	1	-	-
Spain	7	11	1	1	-
Czech	2	14	3	1	-

5. If you are interested in the course of events of the russian-Ukrainian war, then why?

Country	A	B	C	D	E	F
Germany	7	16	10	0	2	-
Poland	16	17	12	10	0	-

Italy	1	11	11	2	2	1
Spain	4	13	10	4	1	-
Czech	6	14	9	6	3	1

6. If you are not interested in the course of the war, which reasons can you count?

Country	A	B	C	D	E	F
Germany	1	1	2	-	18	-
Poland	-	-	-	-	20	-
Italy	-	-	2	-	18	-
Spain	1	-	-	1	19	-
Czech	1	3	-	-	17	-

7. How do you get information about the russian-Ukrainian war?

Country	A	B	C	D	F
Germany	15	17	7	1	-
Poland	10	19	8	-	-
Italy	14	16	-	-	-
Spain	7	17	1	-	1
Czech	11	16	4	1	-

8. Do you see now any news about war in Ukraine in your state, region, local media?

Country	A	B.	C	D	E
Germans	7	8	3	2	-
Poland	11	7	2	-	-
Italy	8	10	2	-	-
Spain	2	7	9	2	-
Czech	7	6	6	-	1

9. What could make your interest in the events in Ukraine/the russian-Ukrainian war higher?

Country	A	B	C	D	E	F	G
Germans	8	10	9	7	2	1	-
Poland	6	6	3	7	7	-	1
Italy	7	11	4	2	4	-	-
Spain	7	11	8	11	-	-	-
Czech	6	13	2	5	1	4	-

10. You feel emotionally involved into the problem of the russian-Ukrainian war when:

Country	A	B	C	D	E
Germany	18	9	5	1	-
Poland	14	11	5	1	-
Italy	17	8	6	-	-
Spain	10	14	4	1	-
Czech	12	6	3	3	-

References

- "20 Days in Mariupol" wins the Oscar for Best Documentary Feature Film [online]. Available at: <<https://svidomi.in.ua/page/20-days-in-mariupol-wins-the-oscar-for-best-documentary-feature-film>> [Accessed 22 August 2024]
- Біла Андріана. 2023. М'яка сила в умовах війни: про публічну дипломатію України в Ліванській Республіці. Україна дипломатична. С. 750-751. [online]. Available at: <<http://ud.gdip.com.ua/vypusk-xxiv.html>> [Accessed 22 August 2024].
- Валерій Пекар [online]. Available at: <<https://www.facebook.com/share/46AqT8j3j6zeuZF/?mibextid=WC7FNe>> [Accessed 23 August 2024].
- Війна в Ізраїлі. Що відбувається у третій день нападу ХАМАС [online]. Available at: <<https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c28vznr21xvo>> [Accessed 22 August 2024]
- Найбільші збори на ЗСУ за час війни: на що і як швидко збирали кошти [online]. Available at: <<https://www.slovoidilo.ua/2023/08/15/infografika/suspilstvo/najbilshizbory-zsu-chas-vijny-yak-shvydko-zbyraly-koshty>> [Accessed 22 August 2024].
- Як говорити про війну, аби світ почув? Дивіться на DOCUSPACE [online]. Available at: <<https://www.prostir.ua/?news=yak-hovoryty-pro-vijnu-aby-svit-pochuv-dyvitsyana-docuspace>> [Accessed 22 August 2024].
- Як з'явилась легенда про Привида Києва і хто "ховався" за героїчним образом [online]. Available at: <<https://www.rbc.ua/rus/news/k-z-yavilas-legenda-privida-kieva-i-htohovavnya-1727777992.html>> [Accessed 22 August 2024].
- EU challenges and priorities in 2023 [online]. Available at: <<https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/3092>> [Accessed 22 August 2024].
- Mstyslav Chernov [online]. Available at: <<https://www.mstyslav.com/bio>> [Accessed 22 August 2024].
- Hagström, L., & Gustafsson, K. 2019. Narrative power: how storytelling shapes East Asian international politics. *Cambridge Review of International Affairs*, 32(4), 387–406. [online]. Available at: <<https://doi.org/10.1080/09557571.2019.1623498>> [Accessed 22 August 2024].
- Hedling, E. 2020. Storytelling in EU public diplomacy: reputation management and recognition of success. *Place Brand Public Dipl* 16, 143–152. [online]. Available at: <<https://doi.org/10.1057/s41254-019-00138-2>> [Accessed 23 August 2024].
- Horbyk, R., Orlova, D. 2023. Transmedia storytelling and memetic warfare: Ukraine's wartime public diplomacy. *Place Brand Public Dipl* 19, 228–231. [online]. Available at: <<https://doi.org/10.1057/s41254-022-00283-1>> [Accessed 22 August 2024]
- The war in Ukraine, russian aggression against it and informational component of the war [online]. Available at: <https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSfuY2Q_J99xNAMNLTAReG-UVXMnV2AAN7zAU3Zj4xMG86V5bg/viewform?usp=sf_link> [Accessed 22 August 2024]
- What is Storytelling? An Ultimate Guid [online]. Available at: <<https://www.theknowledgeacademy.com/blog/what-is-storytelling/#:~:text=Storytelling%20is%20the%20art%20of%20conveying%20narratives%20through,with%20others%2C%20convey%20messages%20effectively%2C%20and%20inspire%20action>> [Accessed 22 August 2024]

References

- "20 Days in Mariupol" wins the Oscar for Best Documentary Feature Film [online]. Available at: <<https://svidomi.in.ua/page/20-days-in-mariupol-wins-the-oscar-for-best-documentary-feature-film>> [Accessed 22 August 2024]
- Bila Andriana. 2023. Miaka syla v umovakh viiny: pro publichnu dyplomatiuu ukrainy v Livanskii Respublitsi. Ukraina dyplomatychna. [Soft power in the conditions of war: about public diplomacy of Ukraine in the Republic of Lebanon]. S. 750-751. [online]. Available at: <<http://ud.gdip.com.ua/vypusk-xxiv.html>> [Accessed 22 August 2024]. (in Ukrainian).
- Valerii Pekar [online]. Available at: <<https://www.facebook.com/share/46AqT8j3j6zeuZF/?mibextid=WC7FNe>> [Accessed 30 August 2024]. (in Ukrainian).
- Viina v Izraili. Shcho vidbuvaetsia u tretii den napadu KhAMAS [War in Israel. What's happening on the third day of the Hamas attack] [online]. Available at: <<https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c28vznr21xvo>> [Accessed 23 August 2024] (in Ukrainian).
- Naibilshi zbory na ZSU za chas viiny: na shcho i yak shvydko zbyraly koshty [The largest collections for the Armed Forces during the war: what and how quickly funds were collected] [online]. Available at: <<https://www.slovoidilo.ua/2023/08/15/infografika/suspilstvo/najbilshi-zbory-zsu-chas-vijny-yak-shvydko-zbyraly-koshty>> [Accessed 22 August 2024]. (in Ukrainian).
- Iak hovoryty pro viinu, aby svit pochuv? Dyvitsia na DOCUSPACE [How to talk about war so that the world hears? See DOCUSPACE] [online]. Available at: <<https://www.prostir.ua/?news=yak-hovoryty-pro-vijnu-aby-svit-pochuv-dyvitsya-na-docuspace>> [Accessed 22 August 2024]. (in Ukrainian).
- Iak zivylas lehenda pro Pryvyda Kyieva i khto "khovavsia" za heroichnym obrazom [How the legend about the Ghost of Kyiv appeared and who was "hiding" behind the heroic image] [online]. Available at: <<https://www.rbc.ua/rus/news/k-z-yavilas-legenda-privida-kieva-i-hto-hovavsya-1727777992.html>> [Accessed 22 August 2024] (in Ukrainian).
- EU challenges and priorities in 2023 [online]. Available at: <<https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/3092>> [Accessed 22 August 2024].
- Mstyslav Chernov [online]. Available at: <<https://www.mstyslav.com/bio>> [Accessed 2 September 2024].
- Hagström, L., & Gustafsson, K. 2019. Narrative power: how storytelling shapes East Asian international politics. *Cambridge Review of International Affairs*, 32(4), 387–406. [online]. Available at: <<https://doi.org/10.1080/09557571.2019.1623498>> [Accessed 22 August 2024].
- Hedling, E. 2020. Storytelling in EU public diplomacy: reputation management and recognition of success. *Place Brand Public Dipl* 16, 143–152. [online]. Available at: <<https://doi.org/10.1057/s41254-019-00138-2>> [Accessed 22 August 2024].
- Horbyk, R., Orlova, D 2023. Transmedia storytelling and memetic warfare: Ukraine's wartime public diplomacy. *Place Brand Public Dipl* 19, 228–231. [online]. Available at: <<https://doi.org/10.1057/s41254-022-00283-1>> [Accessed 22 August 2024]
- The war in Ukraine, russian aggression against it and informational component of the war [online]. Available at: <https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSfuY2Q_J99xNAMNLTAReG-

UVXMnV2AAN7zAU3Zj4xMG86V5bg/viewform?usp=sf_link [Accessed 28 August 2024]

What is Storytelling? An Ultimate Guid [online]. Available at: <<https://www.theknowledgeacademy.com/blog/what-is-storytelling/#:~:text=Storytelling%20is%20the%20art%20of%20conveying%20narratives%20through,with%20others%2C%20convey%20messages%20effectively%2C%20and%20inspire%20action>> [Accessed 23 August 2024]

Стаття надійшла до редакції 23.08.2024.

М.В. Трофименко, І.М. Грідіної, С.В. Петрової

НАРОДНА ДИПЛОМАТІЯ ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РОСІЇ В УКРАЇНІ: РОЛЬ СТОРІТЕЛІНГУ В РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО ІМІДЖУ УКРАЇНИ

У статті розглядається вплив та феномен сторітелінгу, як інструменту громадянської дипломатії, на розвиток сучасної повномасштабної української дипломатії. Співвідношення між цими двома явищами, громадянською дипломатією та сторітелінгом, досліджено з точки зору сучасної фази російсько-української війни через спробу визначення їх впливу на неї. Теоретична частина складається з висунутих гіпотез та аналізу постановки цієї проблеми в публічному просторі. Для спростування та підтвердження висловлених тез щодо ефективності сторітелінгу для досягнень української публічної дипломатії було проведено опитування громадян окремих країн Європейського Союзу з метою виявлення їхньої готовності сприймати українські наративи.

Проаналізувавши сто відповідей, наданих громадянами п'яти різних європейських країн, ми змогли виокремити загальну закономірність. Оскільки Україна розглядається основною кількістю представників як частина Європи, то база для української сторітелінгової компанії є вищою, ніж у будь-якому іншому регіоні світу, через культурну, соціальну, політичну схожість. сторітелінг є потужним інструментом у формуванні думки європейців про російсько-українську війну. Він посилює емоційну залученість, робить віддалені події близькими, підвищує інтерес через позитивні наративи і може змінити сприйняття від гіпотетичної незацікавленості до реальної емоційної залученості. Ці переваги підкреслюють важливість включення особистих історій і позитивних подій у висвітлення новин для формування громадської думки та сприяння глибшому зв'язку з глобальними подіями. Таким чином, сторітелінг доводить свої особливості та корисні аспекти під час війни і актуалізує проблему його використання в умовах громадянської дипломатії.

Ключові слова: народна дипломатія, сторітелінг, повномасштабне вторгнення, російсько-українська війна, міжнародні відносини.

УДК 327(477+6)+355.4.01(477-651.2:470-651.1)"2022-"

Н. М. Хома
Д. В. Панова

**ВЗАЄМИНИ УКРАЇНИ З ДЕРЖАВАМИ АФРИКИ:
ОСОБЛИВОСТІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ (2014-2024 рр.)**

У статті проаналізовано еволюцію взаємин України з державами Африки в умовах російської збройної агресії. Охоплено період 2014–2024 рр. Виділено характеристики етапу взаємин України з державами Африки від початку російської агресії до повномасштабного вторгнення та етапу повномасштабної війни. Метою статті є дослідження динаміки, проблем та результатів реалізації африканського напрямку зовнішньої політики України в умовах російсько-української війни. Завдання дослідження: 1) з'ясувати особливості взаємин України з африканськими державами; 2) визначити ключові проблеми України при налагодженні співпраці з державами Африки; 3) розглянути зовнішні чинники, що впливають на розвиток зв'язків України з державами Африки; 4) виділити основні досягнення України у налагодженні співпраці з державами Африки.

***Ключові слова:** держави Африки, африканський напрям зовнішньої політики України, Глобальний Південь, національні інтереси, стратегічних комунікацій, російська агресія.*

DOI 10.34079/2226-2830-2024-15-39-145-156

Від часу здобуття незалежності Україна прагнула будувати дружні відносини у глобальному масштабі. Проте через внутрішньополітичні та економічні питання, розв'язання яких мало першочергове значення, а також деструктивний вплив інших держав, Україна зосереджувалась на кількох пріоритетних напрямках зовнішньополітичного співробітництва, серед яких не було Африки. Під час повномасштабної війни з Росією Україна гостро відчула наслідки того, що тривалий час не приділяла належної уваги активній розбудові взаємин з багатьма регіонами планети (африканському, латиноамериканському, близькосхідному та ін.). Водночас Росія була дуже активною в цих процесах, поширюючи свій деструктивний вплив та узалежнюючи держави різних регіонів планети. Останні три роки Україна намагається форсовано заповнювати ці зовнішньополітичні прогалини, що вдається з більшою чи меншою результативністю. Африка, яка об'єднує 54 незалежні держави, нині одним з пріоритетів України в частині активізації співпраці.

Відтак **метою** цієї статті є дослідити динаміку, проблеми та результати реалізації африканського напрямку зовнішньополітичної діяльності України за десятиліття російсько-української війни (2014–2024 рр.). Для досягнення цієї мети поставлено завдання: виявити особливості характеру взаємин України з африканськими державами в умовах російської агресії; окреслити ключові проблеми, з якими стикається Україна у процесі налагодження співпраці з державами Африки; розглянути зовнішні чинники, що впливають на розвиток міждержавних зв'язків України з державами Африки; виокремити основні досягнення української сторони у налагодженні співпраці з державами Африки. Під час аналізу розкрито відмінності у характері взаємин України з державами Африки на етапі від початку російської агресії до повномасштабного вторгнення (2014–2021 рр.) та на етапі власне повномасштабної війни (2022–2024 рр.).

Останнє десятиліття внесло значну динаміку у сферу міжнародних відносин, зовнішню політику України. Революція Гідності винесла на порядок денний питання необхідності остаточного вибору вектора подальшого розвитку держави. Український народ вимагав побудови держави за європейським демократичним зразком. У цей час питання розбудови активної співпраці з державами Африки не було сферою українських стратегічних інтересів.

Наміри України, яка прагнула стати частиною політичної спільноти ЄС та безпекового альянсу НАТО не були зрозумілими та близькими державам Африки, які ще у 1960–1970 рр. стали частиною Руху неприєднання. Держави, які звільнились від колоніального впливу імперій, не хотіли втратити незалежність та відмовились приєднуватись до будь-яких військових блоків; й нині чимало держав Африки дотримуються цієї політики.

Після анексії Криму та початку війни на східних теренах України дипломатичні ресурси України були спрямовані на пошук підтримки української сторони та засудження дій російської влади на глобальному рівні. У цьому контексті держави Африки не стали стратегічними партнерами України, хоч окремі держави Африки й висловлювалися на підтримку територіальної цілісності України. Міждержавна співпраця, хоч і менш інтенсивна, відбувалася. Популярними у 2014–2022 рр. були такі формати українсько-африканської комунікації, як зустрічі представників держав на міжнародних форумах, міждержавні візити на рівні урядовців, політичні консультації між МЗС держав, телефонні розмови та офіційні візити державних представників. Найчастіше представники держав комунікували у рамках масштабних міжнародних форумів, як-от: Конференції країн-учасниць Рамкової конвенції ООН про зміну клімату у Глазго (COP26); Конференції з питань кіберпростору; Мюнхенської безпекової конференції; сесій ГА ООН та Ради ООН з прав людини, регіональних форумів і т. ін. На таких заходах українські представники мали можливість поспілкуватися з африканськими колегами.

Низка візитів на рівні представників урядів у 2014–2022 рр. відбулась між Україною та такими африканськими державами, як Ангола, Єгипет, Кенія, Кот-д'Івуар, Марокко, Нігерія, Сан-Томе і Принсіпі, Сьєрра-Леоне та Центральноафриканська Республіка. Відбувались політичні консультації, зокрема між Україною та Ефіопією, Єгиптом, Кенією, Ліберією, Нігерією, Сенегалом, Суданом та Тунісом. У 2014–2022 рр. до України здійснювали офіційні візити делегації кількох держав Африки, хоч вони були дуже нечастими, до прикладу: 2017 р. – візит делегації Національної Асамблеї Кенії; 2019 р. – візит спікера Національної Асамблеї Кенії; 2021 р. – зустріч президентів України та Ліберії.

Українські дипломати активно просували питання необхідності засудження та припинення російської агресії на території нашої держави у рамках ООН, де працювали та комунікували, зокрема й з африканськими колегами. У 2014–2022 рр. у межах Генеральної Асамблеї ООН відбулося голосування за 12 резолюцій, які торкались питання російської гібридної агресії на території України. Серед них: «Територіальна цілісність України» (27.03.2014), «Ситуація з правами людини в тимчасово окупованих АР Крим та м. Севастополь (Україна)» (датовані 19.12.2016; 19.12.2017; 22.12.2018; 18.12.2019; 16.12.2020; 16.12.2021; 15.12.2022), «Проблема мілітаризації АР Крим та м. Севастополя (Україна), а також частини Чорного та Азовського морів» (датовані 17.12.2018; 09.12.2019; 07.12.2020; 09.12.2021). Розглядаючи їх результати, ми можемо прослідкувати рівень зацікавленості держав Африки у вирішенні безпекової ситуації в Україні.

Першою резолюцією, за яку голосували держави-члени ООН з початку російського вторгнення в Україну, була резолюція A/RES/68/262 «Територіальна цілісність України» від 27.03.2014 р. (UN General Assembly, 2014). Більшість держав африканського континенту проголосували, однак не продемонстрували інтересу до цього питання. Лише 19 держав проголосували «за» відновлення суверенітету, політичної незалежності, єдності та територіальній цілісності України в її міжнародно визнаних кордонах, а також закликали не визнавати будь-які зміни статусу АР Крим та м. Севастополя та утримуватися від будь-яких дій чи угод, які можуть бути витлумачені як визнання будь-якого зміненого статусу. 26 держав Африки утрималось від голосування за цю резолюцію (Алжир, Ангола, Ефіопія, Єгипет, Руанда, Сенегал, Танзанія, Уганда та ін.), 2 держави (Зімбабве та Судан) були проти, ще 6 держав не голосували (Гана, Гвінея-Бісау та ін.).

Щорічно у 2016–2022 рр. на Генеральній Асамблеї ООН розглядалися питання щодо ситуації з правами людини в тимчасово окупованому Криму, мілітаризації Криму, а також частини Чорного та Азовського морів. Ці проблеми ще менше цікавили африканські держави: лише окремі з них позитивно голосували за ці документи. Лише Ботсвана та Лівія були системними у підтримці України. Натомість Бурунді, Еритрея, Зімбабве та Судан незмінно виступали проти прийняття таких резолюцій. Інші держави континенту утримувались від голосування за згадані питання або не голосували взагалі.

Це наочно демонструє, що держави Африки не розглядали безпекові проблеми в Україні, як нагальні для розв'язання за участі глобальної спільноти. Причин цьому є чимало, передусім – у відмінностях у цінностях. Також держави Африки переймалися більше тими міждержавними конфліктами, які велися саме в межах Африки, наприклад, у 2021 р. відбувались чотири війни (в Ефіопії, Південному Судані, Лівії та Центральноафриканській Республіці). Локальні конфлікти загрожували безпеці Мозамбіку, Чаду, Нігерії, Камеруну, ДР Конго та Західної Сахари. У Малі, Судані та Гвінеї сталися воєнні перевороти (Сиротюк & Олійник, 2021). Розв'язання цих проблем значно сильніше турбувало африканські держави. Крім того, тогочасні безпекові проблеми України безпосередньо не впливали на добробут держав Африки, не зачіпали їх екзистенційних інтересів. Тому активної підтримки України з боку держав Африки у межах ООН не відбувалось.

Початок повномасштабного вторгнення Росії на територію України змусив держави переглянути їх ставлення до російсько-української війни. У 2022–2024 рр. у межах ООН було ініційовано голосування за наступні 5 резолюцій що стосувались «українського питання»: «Агресія проти України» (02.03.2022), «Гуманітарні наслідки агресії проти України» (24.03.2022), «Територіальна цілісність України: відстоювання принципів Статуту ООН» (12.10.2022), «Сприяння відшкодуванню шкоди за агресію проти України» (14.11.2022) і «Безпека ядерних об'єктів України, в тому числі Запорізької атомної електростанції» (11.07.2024).

Результати голосування за резолюцію A/RES/ES-11/1 «Агресія проти України» (UN General Assembly, 2022a) засвідчили, що значна частина держав Африки змінила свою позицію від утримання від голосування на підтримку резолюцій з «українського питання». Тоді 28 держав Африки підтримали резолюцію, яка засуджувала агресію Росії проти України, низка з яких – змінили позицію, оскільки раніше або утримувались від голосування, або не голосували взагалі. Порівняно з результатами голосування за згадану вище резолюцію від 27.03.2014 р., кількість позитивних голосів істотно збільшилась. Утрималися від голосування за цю резолюцію Алжир, Ангола, Бурунді, Екваторіальна Гвінея, Зімбабве та ін., хоч чисельність таких держав на тлі

резонансного вторгнення Росії все ж зменшилася. Єдиною державою, що вступила проти прийняття цієї резолюції була незмінна африканська союзниця Росії – Еритрея. Причина такої позиції держави полягає не виключно у тому, що вона виступає проти осуду російської агресії щодо України, а й у виявленні Еритреєю невдоволення ранішими рішеннями органів ООН щодо введення санкцій щодо неї. Такі національні інтереси добре корелюються з російськими, тож Еритрея виявляє їй свою політичну підтримку на міжнародних майданчиках.

Резолюція ГА ООН від 24 березня 2022 р. «Гуманітарні наслідки агресії проти України» (UN General Assembly, 2022b), яка вимагала припинити російські атаки про мирного населення та цивільних об'єктів, також була достатньо позитивно сприйнята державами Африки. За її прийняття проголосувало 27 держав, 20 – утрималось (Малі, Мозамбік, Намібія, Танзанія, Того, Уганда та ін.), не голосувало – 5 держав, проти прийняття резолюції традиційно виступила лише Еритрея.

30 держав Африки підтримали резолюцію A/RES/ES-11/4 «Територіальна цілісність України: відстоювання принципів Статуту ООН» (12.10.2022) (UN General Assembly, 2022c). Варто зауважити, що жодна з африканських держав не виступила проти прийняття цієї резолюції, однак значна частина (19 держав) утрималась від голосування (Алжир, Бурунді, Гвінея, Еритрея, Ефіопія та ін.). Такі результати вказують на важливість захисту принципу територіальної цілісності для африканських держав. Причина такої позиції полягає у тому, що внаслідок колоніальної епохи багато кордонів в Африці не відображають етнополітичну та культурну ідентичність людей. Тож багато африканських урядів побоюються, що створення прецеденту безкарного порушення норм міжнародного права, що стосуються збереження та захисту територіальної цілісності може призвести до нових територіальних конфліктів на континенті.

Дуже незначною була підтримка резолюції «Сприяння відшкодуванню шкоди за агресію проти України» від 14.11.2022 р. (UN General Assembly, 2022d). Лише 15 держав Африки підтримали запропонований проєкт створення міжнародного реєстру збитків, завданих російськими агресивними діями на території України (Замбія, Кенія, Малаві, Того, Чад та ін.). Проти прийняття цієї резолюції виступило 5 африканських держав (Еритрея, Ефіопія, Зімбабве, Малі та Центральноафриканська Республіка), тоді як 27 – утрималось. Зокрема, від голосування за згадану резолюцію утрималась ПАР, офіційний представник якої пояснив позицію своєї держави тим, що прийняття цієї резолюції означатиме якусь «винятковість» України та конфлікту на її території на протигагу з іншими збройними конфліктами, що тривають. Африканські держави вбачали у такій резолюції політику подвійних стандартів, бо багато держав континенту також страждають від збройних конфліктів, але ініціатива передбачала відшкодування втрат, пов'язаних з війною, лише Україні, але не жертвам інших подібних воєн.

У резолюції «Принципи Статуту ООН, що лежать в основі всебічного, справедливого і міцного миру в Україні» від 23.02.2023 р. (UN General Assembly, 2023) держави повторно наголосили на відданості міжнародному праву, підтримці України та засудженню дій російської сторони. За результатами голосування, цю резолюцію підтримали 30 держав Африки, 15 – утрималось, 7 – не голосувало, 2 держави (Еритрея та Малі) виступили проти. Така динаміка позитивного голосування, у порівнянні з результатами по попередніх резолюціях на схожу тематику, демонструвала деякі зміни у відносинах між Україною та державами Африки, а також деякі зрушення у розумінні (через повний рік повномасштабної війни) необхідності підтримки України в російсько-українському протистоянні з боку держав Африки.

Крайньою резолюцією, що стосується питання російсько-української війни, є резолюція ГА ООН A/RES/78/316 «Безпека ядерних об'єктів України, в тому числі Запорізької атомної електростанції» від 11.07.2024 р. (UN General Assembly, 2024). Держави Африки у голосуванні за згадану резолюцію не проявили значної підтримки вимог щодо виведення російських військ та іншого неуповноваженого персоналу із Запорізької атомної електростанції та негайно повернути станцію під повний контроль компетентних органів влади України. За прийняття цієї резолюції виступили лише 15 держав, 23 держави утримались від голосування, 12 держав не голосували, Бурунді, Еритрея та Малі залишились проти ухвалення цієї резолюції.

Опосередковано маркером ставлення африканських держав до актів російської агресії щодо України є результат їх голосування за резолюцію ГА ООН A/RES/ES-11/3 «Призупинення прав членства Російської Федерації в Раді з прав людини» від 07.04.2022 р. (UN General Assembly, 2022e). Лише десять держав (ДР Конго, Коморські о-ви, Кот-д'Івуар, Ліберія, Лівія, Маврикій, Малаві, Сейшельські о-ви, Сьєрра-Леоне та Чад) проголосували за виключення Росії з Ради з прав людини. 9 держав Африки виступили проти, а понад половина всіх держав континенту вирішили утриматися від голосування або не голосували, в чому вбачається латентна солідарність держав неоавторитарного клубу.

З огляду на голосування держав Африки за різні резолюції, що стосувались ситуації в Україні у 2014–2024 рр., можемо сказати, що значно активніше держави континенту голосували за резолюції, що мали декларативний характер. Йдеться про резолюції, які засуджували дії Росії на території України, закликали до припинення вогню, виведення військ та поваги до принципів Статуту ООН, міжнародного права загалом. Коли ж на голосування виносилися резолюції, що мали конкретний характер (як-от обмеження діяльності Росії в органах ООН, створення механізмів відшкодування збитків, завданих російською війною Україні, захист об'єктів АЕС і под.), держави Африки здебільшого утримувались від голосування. Пасивна позиція є вираженням нейтралітету держав Африки, коріння якого сягає їхніх переконань як учасників Руху неприєднання. Це дозволяє не заблокувати голосування, як це може ставатися за відмови від голосування або ж голосування проти. Відтак держави Африки самоусуваються від відповідальності за рішення, які можуть мати негативні наслідки для їх національних інтересів.

Пояснення такої ситуації, з одного боку, може полягати у тому, що держави Африки продовжують вбачати у заявах та діях колективного Заходу упереджене ставлення до себе. Держави Африки дуже скептично ставляться до ініціатив, позицій колишніх метрополій, особливо коли постають питання, які навіть побічно можуть торкатися сфери національних інтересів держав африканського континенту. Історична пам'ять цих народів все ще має серйозний вплив на політичні рішення цих держав.

З іншого боку, такі результати голосування держав Африки за резолюції ГА ООН щодо України та російської агресії виглядають логічними з огляду на зв'язки Росії з державами континенту. Керівні еліти низки недемократичних держав Африки розглядають Росію як ключового союзника, захисника для убезпечення своєї влади та подальшого функціонування режимів. Відповідно, вони не схильні ставити під загрозу таке партнерство з Росією, голосуючи за резолюції ООН, які засуджують дії останньої в Україні, особливо – якщо з Україною досвід взаємодій незначний.

Варто звернути окрему увагу на ще одну закономірність, яка прослідковується у динаміці голосування держав Африки за резолюції ГА ООН з 2014 по 2024 рр. У період 2022–2024 рр. на підтримку резолюцій, що стосувались вирішення безпекової ситуації в Україні, держави континенту голосування значно активніше, порівняно з періодом

2014–2022 рр. Одну із ключових ролей у зміні динаміки голосування за згадані резолюції зіграла переорієнтація нашої держави на тіснішу співпрацю з державами Африки. відродження африканського треку зовнішньої політики України.

Для відновлення функціонування та активного розвитку африканського зовнішньополітичного напрямку Україною була розроблена низка стратегічних документів. Вперше про повернення африканського континенту до сфери зовнішньополітичних інтересів України йшлося у Стратегії національної безпеки від 14.09.2020 р. Одне з положень документа декларувало намір держави розвивати взаємовигідне економічне співробітництво з провідними державами різних континентів, зокрема й з державами Африки. Першим серйозним кроком у бік зближення з державами Африки був Указ Президента України №448/2021 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30.07.2021 р. «Про Стратегію зовнішньополітичної діяльності України». У цьому документі питанню співпраці з державами африканського континенту виділено окремий підрозділ у рамках розділу про регіональне співробітництво. Перспективними напрямками співпраці з держави Африки Україна визначено економічну, інвестиційну, дипломатичну, гуманітарну сфери.

14.01.2022 р. було затверджено Стратегію розвитку відносин України з державами Африки. Текст цього документа не був опублікований на офіційному сайті МЗС, однак можна припустити, що це документ став нормативною основою активної розбудови африканського напрямку зовнішньої політики країни у 2022–2024 рр. 20.06.2022 р. виступаючи на засіданні Бюро Асамблеї Африканського Союзу, Президент України оголосив про затвердження Стратегії розвитку відносин України з державами Африки, у межах якої працюватиме спеціальний представник України з країн Близького Сходу та Африки (М. Субх). Восени 2022 р. на офіційному сайті МЗС України було анонсовано початок «африканських турне» Д. Кулеби для втілення стратегії МЗС України щодо Африки.

Не менш важливим з позиції налагодження зв'язків з африканськими державами, є затверджена 30.12.2023 р. Комунікаційна стратегія Україна – держави Африки. Завдяки реалізації положень цього документа, Україна прагне поглибити та розширити комунікації з державами континенту, підвищити обізнаність про Україну, її політичну, економічну, культурну та іншу діяльність, а отже, протидіяти деструктивним російським наративам, які поширюються в інформаційному просторі держав африканського континенту щодо України. Документ містить низку важливих моментів, на які МЗС України та дипломатичний корпус має звертати увагу при побудові якісної та ефективної зовнішньополітичної комунікації з державами Африки.

У Стратегії викладено ключові принципи, на основі яких Україна буде будувати комунікаційні зв'язки з державами Африки, критерії, за якими визначатимуть пріоритетні держави для ведення стратегічної комунікації. Документ містить особливості політико-економічного районування континенту, специфіку пріоритизації комунікацій у кожному з географічних регіонів та аналіз комунікаційної спроможності МЗС й закордонних дипломатичних установ України в Африці. Передбачається здійснення моніторингу ефективності налагодження комунікацій з державами Африки по закінченню терміну дії документа та корегування політики за виникнення відповідної потреби.

Наразі важко оцінити роль та вплив цього документа на поглиблення міждержавних українсько-африканських зв'язків, оскільки він знаходиться на стадії реалізації, але документ формує ґрунтовну базу для упорядкування зовнішньополітичних зусиль України у взаємодії з державами африканського

континенту. Завдяки реалізації цієї Стратегії Україна може рухатися до подолання історичних недоліків двосторонньої співпраці. Втім кінцевий успіх цього документа залежить від ефективного використання наявних ресурсів та системної роботи ключових суб'єктів реалізації стратегії.

Загалом від початку повномасштабного російського вторгнення активізувалась практична робота у напрямку українсько-африканського зближення. Здійснення дипломатичних контактів на найвищому рівні стало першим кроком у розбудові діалогу між Україною та державами Африки. У період з лютого 2022 р. до кінця 2023 р. Президент України В. Зеленський провів 18 розмов з лідерами африканських держав (Гани, Гвінеї-Бісау, Демократичної Республіки Конго, Замбії, Кот-д'Івуару, Малаві, Мозамбіку, Нігеру та Ботсвани). 9 таких розмов було здійснено вперше з часу встановлення двосторонніх дипломатичних відносин, що, за нашою оцінкою, є одним з доказів недопрацювання Україною на дипломатичному африканському напрямку. Особливо важливістю характеризувалася розмова між лідерами України та очільником ПАР, яка відбувалась на тлі звинувачень ПАР у постачанні зброї та боєприпасів Росії. Важливо, що у 2022 р. Президент України В. Зеленський поставив завдання *українській дипломатичній службі відкрити нові посольства в Африці й від кінця 2023 р. його реалізація почала набувати конкретних обрисів.*

Також відбулася низка особистих зустрічей на найвищому рівні, зокрема з Президентом Гвінеї-Бісау та чинним головою Економічного співтовариства країн Західної Африки У. Ембалом в межах його візиту до України (жовтень, 2022 р.). Під час зустрічі глави держав обговорили подальшу співпрацю з питань підтримки політичної, економічної та продовольчої безпеки держав Африки, яким прямо загрожує російська війна в Україні. З метою поглиблення комунікацій та налагодження ефективного діалогу між Україною та державами Африки представники держав також обговорили можливість організації саміту «Україна – Африка».

У 2023 році В. Зеленський провів перемовини з делегацією представників держав Африки, до складу якої входили президенти ПАР, Замбії, Союзу Коморських островів, Сенегалу, Єгипту, а також спеціальні представники президентів Конго та Уганди. Під час візиту члени делегації також побували у деокупованому м. Буча, що мало метою вплинути на їх сприйняття російської агресії. Для продовження комунікації та співпраці у питаннях досягнення миру та розв'язанні продовольчих проблем представників цих держав було запрошено до спільної роботи над конкретними пунктами формули миру, участі в Глобальному саміті миру.

Попри важливість реалізованих комунікацій на найвищому рівні, не можемо стверджувати, що вони були здійсненні на перспективу розбудови довгострокових відносин між Україною та державами Африки. Під час зустрічей лідери обговорювали передусім поточні проблеми, які серйозно загострились під час російсько-української війни. Недостатньо уваги приділялось спілкуванню щодо налагодження сталої комунікації та довгострокової співпраці між державами. Такі кроки виправдані поточною ситуацією на міжнародній арені та занепокоєннями лідерів держав Африки щодо стабільності у регіоні, однак вони не надто сприяли реалізації запланованої Україною стратегії розвитку відносин з державами Африки.

Крім візитів та перемовин з очільниками держав Африки, Президент України двічі зустрічався з представниками африканських медіа. Так, у липні 2023 р. проводилася зустріч з журналістами з ПАР, Нігерії, Кенії, Уганди, Гани, Беніну та Кот-д'Івуару. Перед безпосереднім спілкуванням з очільником держави, представники африканських ЗМІ відвідали деокуповані регіони України – населені пункти Херсонщини та Київщини, де побачили наслідки війни та поспілкувались з рідними

жертв повномасштабної російської агресії в Україні. У листопаді 2023 р. на зустріч з Президентом України прибули представники медіа з одинадцяти держав Африки (Анголи, Ботсвани, Республіки Гвінея, Замбії, Кенії, Марокко, Нігерії, Тунісу, Сенегалу та ПАР). Доступ представників африканських медіа до територій, на яких відбувались воєнні дії, можливість отримати коментарі від очевидців та української влади мали потенціал стати додатковим інструментом для налагодження стратегічних міжнародних комунікацій з африканськими державами. Висвітлення правдивої інформації про злочини російської армії в Україні, які є чутливими темами для низки держав Африки – потенційно можуть протистояти нарративам, які поширює Росія в інформаційному просторі держав африканського континенту. Однак таких поодиноких зустрічей з журналістами недостатньо, адже вони не здатні протистояти наслідкам багаторічної експансії Росії в інформаційний простір африканських держав.

До налагодження стратегічних комунікацій з державами Африки долучається й український парламент. У 2022–2023 рр. на рівні міжпарламентської взаємодії українська делегація взяла участь у 145-й, 146-й та 147-й Асамблеї Міжпарламентського Союзу. Особливо важливими були 145-а та 147-а Асамблеї, адже вони проходили в африканських країнах. Українські парламентарі мали змогу поспілкуватись зі своїми африканськими колегами та налагодити комунікацію. Після закінчення 145-ї Асамблеї Міжпарламентського Союзу, яка відбувалася у Руанді, парламентська делегація України також відвідала Мозамбик. Під час 146-ї Асамблеї Міжпарламентського Союзу, яка відбувалася у Бахрейні, парламентська делегація України провела низку офіційних та неформальних двосторонніх зустрічей з представниками держав Африки (Гана, Кенія, Кабо-Верде). Зауважимо, що міжпарламентська дипломатія – це особлива форма міжнародної комунікації й оцінити її ефективність не завжди просто, оскільки парламент не має повноважень у здійсненні зовнішньої політики. Проте у випадку з Україною міжнародна комунікація на рівні парламентарів здатна значно вплинути на формування позитивного іміджу України та протидії російській пропаганді. Спілкування українських парламентарів з африканськими колегами може сприяти розвінчуванню міфу про панування неонацистів в Україні, який послідовно поширює Росія.

Налагодженням комунікації між Україною та державами Африки активно займався експериментатор закордонних справ України Д. Кулеба. Він здійснив десятки телефонних розмов з африканськими колегами від початку 2022 р., реалізував чотири турне державами Африки. Перше турне глави МЗС України відбулося в жовтні 2022 р. (Сенегал, Кот-д'Івуар, Гана, Кенія), друге – у травні 2023 р. (Марокко, Ефіопія, Руанда, Мозамбик, Нігерія), третє – липень 2023 р. (Екваторіальна Гвінея, Ліберія), четверте – у серпні 2024 р. (Малаві, Замбія та Маврикій). Візити до окремих держав (Гана, Руанда, Мозамбик, Екваторіальна Гвінея, Ліберія) проходили вперше в історії двосторонніх відносин між державами. Очевидно, що у кожній з держав за результатами візитів були більші чи менші домовленості. Серед ключових результатів африканських турне були домовленості про відкриття дипломатичних установ України. У грудні 2023 р. було відкрито посольство України у Гані, а також отримані дозволи на відкриття десятка нових дипломатичних установ. Зокрема у квітні 2024 р. відкрито посольство України у Республіці Кот-д'Івуар, Ботсвані, Конго, Мозамбіку та Руанді, у травні – посольство в Ісламській Республіці Мавританія. Повідомлялося про наявність дозволу на відкриття посольства України в Судані.

Для посилення африканського треку в зовнішньополітичній діяльності України у 2022 р. було призначено нового Спеціального представника України з питань Близького Сходу та Африки – М. Субха, колишнього Надзвичайного і Повноважного

посла України в Алжирі та Мавританії за сумісництвом. Він відвідав Ефіопію, Мозамбік, Ботсвану, ПАР та Нігерію.

Саме у 2022 р. на тлі російської агресії почалася безпрецедентна активність вищого політичного керівництва України, профільних міністерств щодо взаємодії з державами Африки, налагодження стратегічних комунікацій, розвитку дипломатичного представництва України на континенті. Дво- та багатосторонні відносини між Україною та державами Африки явно почали набувати системних характеристик. Але залишився ще цілий комплекс проблем, які належить розв'язати Україні для забезпечення ефективної присутності та роботи на цьому континенті. Для цього Україні важливо не лише нейтралізувати російський деструктивний вплив, а й презентувати переваги взаємодії зі собою.

Висновки. Тривалий час в Україні було відсутнє чітке стратегічне бачення перспектив міждержавного українсько-африканського партнерства, хоч такий інтерес офіційно декларувався. Донедавна Україна недостатньо розбудовувала співпрацю з африканськими державами, а та взаємодія, яка відбувалася, в основному концентрувалася на торгівельно-економічній співпраці, гуманітарній допомозі. Наслідки цього гостро увиразнилися в умовах повномасштабної війни, позаяк Україна потребувала підтримки кожної держави, зокрема й держав Глобального Півдня.

Хоч з початком 2020-х рр. почала нормативно оформлятися стратегія взаємодії між Україною та державами Африки, але практично вона почала втілюватися уже на тлі повномасштабної російської агресії. Зовнішньополітичні контакти та двостороння взаємодія між Україною та державами африканського континенту значно активізувалась від 2022 р. завдяки активним крокам вищого керівництва держави: активізація взаємодій з державами Африки, налагодження стратегічних комунікацій, розвиток дипломатичного представництва України на континенті і т. ін.

Попри те, що дві африканські держави (Малі та Нігер) у 2024 р. розірвали дипломатичні відносини з Україною та звинуватили нашу державу в підтримці міжнародного тероризму, порушенні Статуту ООН та міжнародного права, це не зупиняє процеси збільшення Україною своєї присутності на африканський континент і ширше – на Глобальний Південь в цілому.

Чимало держав Африки мають давно налагоджені тісні торгові та безпекові зв'язки з Росією, які вони не хочуть порушувати або ж їм не вистачає для цього політичної волі, демократичної традиції. З огляду на проблеми з якістю демократії саме економічні аргументи та роками сформовані залежності від Росії беруть верх при виборі зовнішньополітичних пріоритетів. Звичайно ж це не стосується усіх держав Африки, однак Україна має нині справу з дуже складним геополітичним ландшафтом, який потребує тривалих і послідовних кроків у багатьох напрямках, починаючи від продовження розширення мережі дипломатичних та консульських установ, активізації бізнес-контактів, розвитку культурної дипломатії і т. ін.

Відтак активізація відносин з країнами Африки стає одним з напрямків протидії України російському неоколоніальному впливу, виведення африканських держав з-під російського контролю. Образно про ці процеси геополітичного протистояння можна говорити як про «битву за Африку». Водночас і Африка отримала можливості відкрити для себе Україну. Не виключено, що зв'язки, які напрацьовуються зараз на рівні держав, бізнесу, неурядових інститутів, можуть активізуватися в умовах післявоєнної відбудови України.

Бібліографічний список

- Сиротюк, Ю. та Олійник, Ю., 2021. Індекс війни-2021. Київ: Українські студії стратегічних досліджень, 2021. 72 с.
- UN General Assembly, 2014. Territorial integrity of Ukraine: resolution. *United Nations Digital Library System*, [онлайн]. Доступно: <<https://digitallibrary.un.org/record/767565?ln=en>> [Дата звернення: 21 серпня 2024].
- UN General Assembly, 2022a. Aggression against Ukraine: resolution. *United Nations Digital Library System*, [онлайн]. Доступно: <<https://digitallibrary.un.org/record/3959039?ln=en>> [Дата звернення: 22.08.2024].
- UN General Assembly, 2022b. Humanitarian consequences of the aggression against Ukraine: resolution. *United Nations Digital Library System*, [онлайн]. Доступно: <<https://digitallibrary.un.org/record/3965954?ln=en>> [Дата звернення: 22.08.2024].
- UN General Assembly, 2022c. Territorial integrity of Ukraine: defending the principles of the Charter of the United Nations: resolution. *United Nations Digital Library System*, [онлайн]. Доступно: <<https://digitallibrary.un.org/record/3990400?ln=en>> [Дата звернення: 22.08.2024].
- UN General Assembly, 2022d. Furtherance of remedy and reparation for aggression against Ukraine: resolution. *United Nations Digital Library System*, [онлайн]. Доступно: <<https://digitallibrary.un.org/record/3994052?ln=en>> [Дата звернення: 22.08.2024].
- UN General Assembly, 2022e. Suspension of the rights of membership of the Russian Federation in the Human Rights Council: resolution. *United Nations Digital Library System*, [онлайн]. Доступно: <<https://digitallibrary.un.org/record/3967778?ln=en>> [Дата звернення: 02.08.2024].
- UN General Assembly, 2023. Principles of the Charter of the United Nations underlying a comprehensive, just and lasting peace in Ukraine: resolution. *United Nations Digital Library System*, [онлайн]. Доступно: <<https://digitallibrary.un.org/record/4004933?ln=ru&v=pdf>> [Дата звернення: 18.08.2024].
- UN General Assembly, 2024. Safety and security of nuclear facilities of Ukraine, including the Zaporizhzhia nuclear power plant: resolution. *United Nations Digital Library System*, [онлайн]. Доступно: <<https://digitallibrary.un.org/record/4053933?ln=en>> (дата звернення: 01.08.2024).

References

- Syrotyuk, Yu. and Oliinyuk, Yu., 2021. War Index-2021 [Indeks viiny-2021]. Kyiv: Ukrainian Strategic Studies Center, 72 p. (in Ukrainian).
- UN General Assembly, 2014. Territorial integrity of Ukraine: resolution. *United Nations Digital Library System*, [online]. Available at: <<https://digitallibrary.un.org/record/767565?ln=en>> [Accessed 21 August 2024] (in English).
- UN General Assembly, 2022a. Aggression against Ukraine: resolution. *United Nations Digital Library System*, [online]. Available at: <<https://digitallibrary.un.org/record/3959039?ln=en>> [Accessed 22 August 2024] (in English).
- UN General Assembly, 2022b. Humanitarian consequences of the aggression against Ukraine: resolution. *United Nations Digital Library System*, [online]. Available at: <<https://digitallibrary.un.org/record/3965954?ln=en>> [Accessed 22 August 2024] (in English).

- UN General Assembly, 2022c. Territorial integrity of Ukraine: defending the principles of the Charter of the United Nations: resolution. United Nations Digital Library System, [online]. Available at: <<https://digitallibrary.un.org/record/3990400?ln=en>> [Accessed 22 August 2024] (in English).
- UN General Assembly, 2022d. Furtherance of remedy and reparation for aggression against Ukraine: resolution. United Nations Digital Library System, [online]. Available at: <<https://digitallibrary.un.org/record/3994052?ln=en>> [Accessed 20 August 2024] (in English).
- UN General Assembly, 2022e. Suspension of the rights of membership of the Russian Federation in the Human Rights Council: resolution. United Nations Digital Library System, [online]. Available at: <<https://digitallibrary.un.org/record/3967778?ln=en>> [Accessed 2 August 2024] (in English).
- UN General Assembly, 2023. Principles of the Charter of the United Nations underlying a comprehensive, just and lasting peace in Ukraine: resolution. United Nations Digital Library System, [online]. Available at: <<https://digitallibrary.un.org/record/4004933?ln=ru&v=pdf>> [Accessed 18 August 2024] (in English).
- UN General Assembly, 2024. Safety and security of nuclear facilities of Ukraine, including the Zaporizhzhia nuclear power plant: resolution. United Nations Digital Library System, [online]. Available at: <<https://digitallibrary.un.org/record/4053933?ln=en>> [Accessed 1 August 2024].

Стаття надійшла до редакції 23.08.2024.

N. Khoma
D. Panova

UKRAINE'S RELATIONS WITH OF AFRICAN STATES: PECULIARITIES IN THE THE TIMES OF RUSSIAN AGGRESSION (2014-2024)

The article analyzes the evolution of Ukraine's relations with African states in the times of Russian armed aggression. The period of 2014-2024 is covered. The characteristics of the stage of Ukraine's relations with African states from the beginning of Russian aggression to the full-scale invasion and the stage of full-scale war are highlighted. The purpose of the article is to study the dynamics, problems and results of the implementation of the African direction of Ukraine's foreign policy in the context of the Russian-Ukrainian war. The objectives of the study are: 1) to clarify the peculiarities of Ukraine's relations with African States; 2) to identify the key problems of Ukraine in establishing cooperation with African States; 3) to consider external factors affecting the development of Ukraine's relations with African States; 4) to highlight the main achievements of Ukraine in establishing cooperation with African States.

The article emphasizes that for a long time, Ukraine lacked a clear strategic vision of the prospects for interstate Ukrainian-African partnership, although such an interest was officially declared. Until 2022, Ukraine did not sufficiently develop cooperation with African States. The existing interactions were primarily related to trade and economic cooperation and humanitarian aid. The authors emphasize that the consequences of this were acutely manifested in the context of a full-scale war, in the form of low support for Ukraine by the states of the Global South. It is noted that foreign policy contacts and bilateral cooperation

between Ukraine and African States have intensified due to the activity of the country's top leadership, which sought support for Ukraine on a global scale. Since the beginning of the full-scale Russian-Ukrainian war, strategic communications have been established, and the development of Ukraine's diplomatic representation in Africa has been taking shape. The authors emphasized that although two African States (Mali and Niger) broke off diplomatic relations with Ukraine in 2024, this does not stop Ukraine from intensifying its presence in Africa. Ukraine operates in a very complex geopolitical landscape that requires long-term and consistent steps in many directions. The current intensification of relations with African states has become one of the ways in which Ukraine is countering Russian neocolonial influence and withdrawing African States from Russian control.

Keywords: *African states, African direction of Ukraine's foreign policy, Global South, national interests, strategic communications, Russian aggression.*

УДК: 321.01:327]:303.725.38

М.В. Яковлєв
О.І. Сабура

ІМІТАЦІЯ ДЕРЖАВНОСТІ ВСЕРЕДИНИ І НАЗОВНІ: ПРОБЛЕМА ЕКСТРАПОЛЯЦІЇ ДОСВІДУ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕ-ФАКТО ДЕРЖАВ

Стаття присвячена проблемним моментам у застосуванні напрацювань з досліджень де-факто держав для аналізу механізмів і форм імітації державності в подібних утвореннях. У статті імітації державності розглянуті у двох вимірах: у внутрішньому по відношенню до досліджуваного невизнаного утворення та, відповідно, у зовнішньому, тобто на міжнародній арені. У статті наголошується, що ці виміри - перетинаються, особливо в контексті імітації контролю над територією та її населенням, що може подаватися як доказ «державної влади» в утворенні, що претендує на статус держави. Проблема узгодження та опрацювання результатів дослідження де-факто держав полягає, серед усього іншого, в неточностях категоріально-понятійного апарату: у статті вказується на те, що між де-факто державами, квазі-державами та «фантомними державами» є відмінності. У статті пропонується розробити та застосувати для подальших досліджень концепт «псевдодержава».

Ключові слова: імітація державності, де-факто держави, квазі-держави, міжнародні відносини, легітимність, «ДНР», «ЛНР», внутрішня імітація державності, зовнішня імітація державності.

DOI 10.34079/2226-2830-2024-15-39-157-166

Постановка проблеми у загальному вигляді. При розгляді питання про те, за допомогою чого і в який спосіб імітується державність, в практичному плані неможливо оминати тему де-факто держав, квазі-держав або інших невизнаних утворень, які проголошують себе державами і часто (проте не завжди) вимагають свого визнання. У цьому є суто прикладна причина: абстрактний розгляд імітації державності без емпірики у вигляді такої «імітованої державності» матиме виключно умоглядний, абстрактний характер. Ба більше, він не даватиме можливості напрацювати дієву аналітичну схему, що її можна буде застосувати у майбутньому для ретельного аналізу інших прикладів імітації державності. Тим більше без опробації на емпіриці неможливо дати критичну оцінку спробам імітувати державність в інших контекстах та в різних ситуаціях. Разом з тим, розгляд імітації державності де-факто держав і подібних до них утворень, виявляє певні проблеми в екстраполяції напрацювань на конкретних емпіричних прикладах до інших випадків. У випадку України ми це яскраво спостерігаємо на різних спробах дослідити те, що відбувалося у «ДНР» та «ЛНР» до повномасштабного вторгнення росії в Україну і, тим більше, у подальшому, для аналізу дій росії у цих «республіках», які росія спробувала анексувати саме як «республіки» у свій склад. Одним із способів подивитися на цю проблему може бути розмежування двох принципових векторів імітації державності - внутрішнього та зовнішнього - з подальшим виокремленням труднощів в екстраполяванні напрацювань з досліджень де-факто держав до інших кейсів.

Аналіз публікацій. Розгляд питання про імітацію державності буде неможливий без звернення до самої природи державності, що, зі свого боку виведе нас на тему невизнаних утворень, які називають де-факто державами (англ. de-facto states), дослідженням яких займаються різні науковці. Як приклади наукової роботи над цим напрямком можна назвати дослідницьку групу (англ. De facto states research unit) з Університету Тарту (University of Tartu), а також групу професора Політехнічного інституту та університету штату Вірджинія (англійською також відомою за скороченою назвою - Virginia Tech) Дж. О'Лафлін, яка отримувала фінансування на свої дослідження де-факто держав у тому числі і від Американської ради з наукових досліджень з 2008 р. (Critical Geopolitics). Прикметно, що одним з учасників групи і співавтором більшості статей за цим напрямком є росіянин, політичний географ В. Колосов. У співпраці в 2016 р. вони опублікували статтю, присвячену «Новоросії» (в назві статті це слово взято в лапки), як щось, дослівно, «сепаратистське геополітичне уявне» (O'Loughlin, Toal and Kolosov, 2016). У нашому розгляді до цієї праці ми звернемося пізніше, розглянувши спочатку в загальних рисах напрям дослідження де-факто держав, який потрібен нам для розгляду проблеми імітації державності.

Класичною працею з дослідження де-факто держав вважається книга «Міжнародна спільнота та де-факто держава» Скотта Пегга з Університету Британської Колумбії, видана 1998-го р. (Pegg, 1998). Звісно, питання самопроголошених і невизнаних держав цікавило науковців і до нього, а про деякі праці, зокрема Р. Джексона ми згадаємо пізніше, та можна сміло сказати, що ця тема лишається актуальною і сьогодні. Як приклад з нещодавніх публікацій можна назвати книгу 2024 р. викладача Університету Бата (Велика Британія) Л. Кноттера «Теорія де-факто держав: класичний реалізм і виняткові політиї», в якій автор розглядає приклади Сомаліленду та Косово і зветается до теоретичної рамки реалізму (Knotter, 2023). Приклади «Л/ДНР» також розглядаються різними науковцями, які досліджують де-факто держави, як, приміром, це робить дослідник з Університету Глазго Андріан Флореа у статті 2017 р. з промовистою назвою «Де-факто держави: виживання і зникнення (1945-2011)» (Florea, 2017).

Де-факто держави є не єдиним терміном, яким послуговуються науковці для дослідження прикладів самопроголошених і невизнаних утворень. Цікавим і контроверсійним терміном «фантомні держави» послуговуються професори Джорджтаунського університету (США) Д. Байман і Ч. Кінг (Byman and King, 2012), а дуже відомий дослідник цієї тематики з Норвегії Пол Колстьо вживає термін «квазі-держави» (Kolstø, 2006). У розгляді феномену державності та його ознак Д. Байман і Ч. Кінг у контексті невизнаних фантомних держав особливу увагу звертають на внутрішній і зовнішній суверенітет, функціонування органів влади чи їх подоби в них (Byman and King, 2012, р. 45). П. Колстьо у своїй статті про квазі-держави 2006 р. пропонує розмежувати утворення, які не змогли відбутися і функціонувати як держави (анг. failed states) від невизнаних квазі-державних утворень (Kolstø, 2006). У цьому контексті ми також бачимо, що спроможність забезпечити якесь функціонування структур влади та інституцій всередині фантомних чи квазі-державних утворень є вкрай важливим. Аналіз дослідників цих утворень може дати відповідь на те, які практики і чому є успішними, хоча і тут теж постає питання, чи ці критерії можна буде застосувати до інших де-факто чи «фантомних держав».

Дослідниця з Варшавського університету А. Томчик у своїй статті, присвяченій порівнянню держав і квазідержавних утворень (назва самої статті представлена як питання «чи є квазі-держава державою?»), виокремлює декілька критеріїв державності (тобто ознак держави як такої), серед яких, окрім інших, є участь

держави у міжнародних відносинах та її визнання з боку інших держав (Tomczyk, 2021, р. 128-129). У контексті можливостей для імітації саме цих ознак ЗМІ як терористичних організацій, так і невизнаних утворень, що проголошують себе державами, можуть активно продукувати і поширювати контент, в якому представлені види міжнародної взаємодії у різних видах - міжнародні візити, конференції, зустрічі тощо.

Слід зауважити, що, в самому формулювання назви своєї публікації А. Томчик покладається на досить тривалу наукову традицію і відсилає до книги, яка вже за часів своєї публікації вважалася провокативною. Йдеться про працю Р. Г. Джексона, професора Університету Британської Колумбії, «Квазі-держави: суверенітет, міжнародні відносини і третій світ» (Jackson, 1990), яку 1990-го р. опублікувало видавництво Кембриджського університету. Однією з ключових «провокацій» Р. Г. Джексона було твердження про те, що суверенітет більшості країн Третього світу (з урахуванням сучасних змін у розумінні цього поняття, зауважимо, що лишаємо його виключно для цілей цитування мови та стилю оригінальної праці), тримається виключно завдяки сформованому міжнародному середовищу, що спирається на декларовані принципи егалітаризму та забезпеченні добробуту націй. У контексті нашого розгляду варто теж відзначити, що міжнародне середовище також може створювати умови для різних утворень імітувати свою державність, для чого представників якоїсь терористичної групи варто просто запросити на міжнародний форум чи вимагати їхнього долучення до перемовин на державному рівні. Якщо поглянути ще більш критично на досвід дослідження де-факто чи квазі-держав, то можна зауважити, що вони не були присвячені виключно тому, в який спосіб вони імітують свою державність і, тим більше, напрацювання саме за цим напрямком не були належним чином систематизовані. Разом з тим, будь-яка публікація, що присвячена дослідженню де-факто держави, в той чи інший спосіб через ретельний опис предмету дослідження, надання його ключових характеристик (від демографічних до політичних) надає інформацію про те, яким чином здійснюється саме претендування на статус держави.

У контексті імітації державності ми маємо два принципові вектори по відношенню до структур чи утворень, які намагатимуться позиціонувати себе як держави. Наше робоче припущення полягає в тому, що таке розмежування дозволить з'ясувати, в чому полягають ключові проблеми з екстраполяцією досвіду дослідження імітації державності де-факто держав на інші дослідницькі кейси, в інших умовах та в інших контекстах.

Мета: з'ясувати, у чому полягають причини проблем з екстраполяванням досвіду дослідження імітації державності в де-факто країнах на інші дослідницькі кейси в інших геополітичних контекстах.

Виклад основного матеріалу

Для початку розгляду зробимо припущення, що серед різних ознак державності найчастіше піддається імітуванню характеристика, яка є *внутрішньою* по відношенню до суспільства і яка стосується визнання легітимності уряду чи лідера в середині країни його суспільством. В найбільш гротескному вигляді і найвиразніше у сучасному світі це можна побачити на прикладі телепередач з Північної Кореї, в яких народ в єдиному пориві вітає свого лідера, плаче від радощів, перебуває в несамовитому, екзальтованому стані під час зустрічі з ним. Для глядачів з демократичних країн такі кадри викликають подив, сміх і, цілком ймовірно, співчуття до людей, які аж настільки віддані диктатору - або принаймні настільки емоційно цю відданість демонструють на камеру. Показова відданість лідеру підкреслює його легітимність, і якщо брати вже

згадані наукові дослідження де-факто держав, такі прояви стосуються внутрішніх характеристик державності.

Окрім визнання влади лідера країни чи квазі-державного утворення, окремим аспектом для просування нарративу про легітимацію владу з боку населення є забезпечення *процедуральної справедливості* (Burdziej, 2016), на що можуть бути спрямовані повідомлення про те, як «чудово» працюють правоохоронні органи, як «справедливо і відкрито» відбуваються вибори, як «чесно судять» злочинців тощо. Це тем відносяться до вже виділених внутрішніх характеристик державності. Тут справедливим постає питання, чим же ж легітимація влади у такий спосіб у де-факто державах відрізняється від подібних процесів у демократичних країнах, що, логічно, виводить нас на друге питання - чому це ми вважаємо імітацією, а не безпосередньо практичними результатами державного будівництва?

Турецький дослідник М. Доган у своїй статті 2022 р. намагається розглянути питання про «ієрархію демократичної легітимності». Він приділяє увагу тому, що у демократичній системі, завдання якої, на його думку, забезпечити відчуття, що народ і влада у вигляді уряду (англ. government) є єдиним цілим (єдиною функцією демократії, дослівно, є «усунення відмінності між словами «народ» та «уряд», у демократії народ та уряд - це те саме»), важливо розуміти своєрідну ієрархію: обрані народом мають найбільше демократичної легітимності, призначені ними - трохи менше, а призначені тими, кого призначили обрані народом, іще менше - і так далі (Doğan, 2022, p. 144). Якщо взяти за основу цю ідею, то за умов, якщо в якомусь утворенні, фантомному чи квазі-державному, потрібно імітувати державність за її внутрішніми ознаками (легітимність у першу чергу), то логічно видається імітація процесів виборів, а потім - якась або конкурентність або меритократичність у призначенні тих чи інших людей на їхні посади. У цьому контексті, до якого ми не будемо вдаватися детально саме в межах цієї статті, предметом імітації державності можуть виступати і її джерела, які можуть бути різними. Приміром, польський дослідник Л. Вронський у своїй статті 2017 р. представляє спробу порівняти три типи легітимності політичного порядку внаслідок їх різного історичного походження, а саме: монархічний, республіканський і демократичний, які можуть бути по-різному проявлені в різних суспільствах і державах (Wroński, 2017). Оскільки це заслуговує на окремий розділ і потребуватиме більшого історичного розгляду різних форм імітації державності, ми не вдаватимемося до окремого розгляду цього аспекту, а лише зауважимо, що у квазі-державних утвореннях цілком очікуваними є спроби переписати чи переказати (або й одне, й друге одразу) історію, створити нові нарративи чи вдаватися до відвертої міфотворчості заради виправдання себе як структури, що претендує на статус держави.

При розгляді питання про імітацію державності варто також мати на увазі, що квазі-державні утворення чи якісь невизнані структури цілком очікувано можуть копіювати форми і методи, які традиційно застосовуються у будь-якій усталеній і визнаній державі, приміром паради до державних свят чи інші цивільні ритуали. Базове розмежування полягатиме в тому, що через такі дії держави у форматі «громадянської релігії» (англ. civil religion), як це визначив американський соціолог релігії Роберт Белла у 1960-х рр. (Bellah, 2005), відтворюватимуть і стверджуватимуть наявний порядок, а у невизнаних структурах радше імітуватимуть чи намагатимуться у такий спосіб «наблизити» у форматі якогось карго-культу. Звісно, у такій ситуації будь-якій державі можна закинути те, що в такий спосіб у ній проводиться пропаганда цінностей громадянської релігії, на якій засновується система відносин у ній. Маємо визнати, що у таких закидах, за великим рахунком, не буде нічого крамольного, оскільки державний апарат справді зацікавлений у забезпеченні підтримки з боку населення для

забезпечення ефективності функціонування всієї держави. Як ми бачимо сьогодні, різні форми державної пропаганди також змінюються і вдосконалюються. Приміром, як пише С. Джоу, сучасна пропаганда в Китаї вдається до «м'якої форми», у тому числі за допомогою розважального контенту, з використанням соціальних медій (Zou, 2021). Прикметно, що джерелом даних для статті С. Джоу є інтерв'ю з працівниками державних китайських медій, які, у тому числі, є відповідальними за створення і поширення медійного контенту. В іншій, дотичній за тематикою трьох дослідників, двоє з яких мають китайські імена, хоча вони є афілійованими до не-китайських університетів (Квінслендській технологічній університет в Австралії та Цюрихський університет, Швейцарія), що вийшла друком 2020-го р., можемо дізнатися про поширення «позитивної енергії, (англ. positive energy, кит. 正能量), який є своєрідним втіленням китайської ідеології з 2012 р. (Chen, Valdovinos Kaye and Zeng, 2020). Очікувано, що в імітації державності квазі-державні чи «фантомні» утворення можуть вдаватися до використання м'якої сили у просуванні своєї «позитивної енергії» по відношенню до, скажімо, «нашої молоді республіки», як це спостерігалось на окупованих територіях Донецької та Луганської областей.

У продовження напрямку імітації державності за внутрішнім атрибутами, звернімо увагу на ще один аспект. Сербська вчена І. Дамнянович в одній із своїх публікацій 2013 р. звернула увагу на зв'язок між державою та технологіями. Вона вказує на те, що між ними є взаємозв'язок: розвиток технологій впливає на становлення держави, яка, своєю чергою, може впливати на розвиток технологій або обмежувати їх. Зокрема вона вказує і на те, що «роль держави є незмінною в реалізації великих інфраструктурних проєктів (від будівництва доріг, електромереж, мереж зв'язку тощо), незалежно від того, виступає вона як безпосередній клієнт або як регулятор, який визначає умови, за яких приватні особи і корпорації можуть входити до них» (Дамьянович, 2013, с. 120). Відповідно, позірна демонстрація, скажімо, ремонту якоїсь ділянки дороги будь-де і представлення цього процесу як масштабного інфраструктурного плану державного рівня теж є вигідною стратегією імітації ролі державного апарату. Цілком очікувано, що розрахунок може робитися на те, що в умовах «інформаційної автократії» (Guriev and Treisman, 2020) ніхто не буде медійно висвітлювати проблеми з реалізацією таких проєктів, або взагалі вказувати на те, що вони є виключно показовими і насправді далі кількох метрів асфальту далі дорогою ніхто не займається.

Для того, щоб підсумувати основні ідеї щодо імітації державності за внутрішніми характеристиками, звернімося до статті болгарського науковця-економіста П. Пенчева 2020-го р. під промовистою назвою «Порядок без держави», в якій він наводить приклади на підтримку тези про те, що порядок у суспільстві може існувати і без держави як інституції, що його забезпечує. Прикметно, що П. Пенчев наводить різні історичні приклади: «середньовічна Ісландія у період приблизно від 930 р. до 1262 р.» (Пенчев, 2020, с. 26), богомільські громади у середньовічній Болгарії, «Дикій Захід» у США тощо. У статті не дається визначення критерію порядку настільки ретельно, щоб їх можна було би застосувати до справжнього порівняльного зіставлення різних типів громад в різні історичні періоди, а згадка у висновках Еліонор Остром, як першої жінки, що одержала нобелівську премію з економіки (Пенчев, 2020, с. 29), та іронічний коментар про те, що її навряд чи можна вважати анархо-капіталісткою (Пенчев, 2020, с. 29), бо вона займалися, нібито, питаннями, що розглянуті у статті, виглядає вкрай непереконливого і потребує додаткового обґрунтування. Разом з тим, якщо взяти за основу припущення П. Пенчева про те, що ключовою ознакою держави є забезпечення порядку (а це припущення він висуває

методом від супротивного, бо під сумнів він ставить саме тезу про те, чи можливий порядок без держави), то у контексті нашого розгляду видається цілком очевидним, що для імітації держави та її будівництва логічним видається навіювання аудиторії думки про те, що якісь самопроголошені «державні структури» забезпечують на якійсь території порядок. Таким чином, ми можемо підсумувати наведені нами приклади імітації державності за внутрішніми характеристиками як спробу показати, що якась структура спроможна забезпечувати на підконтрольній їй території порядок і відтак наче претендувати на якусь державність.

Якщо підійти критично до оцінки *результатів* імітації державності, то суто з практичної точки зору рано чи пізно така діяльність не матиме особливого смислу, оскільки рано чи пізно суворий тест на реальність дозволить визначити, чи має «влада» (саме в лапках, якщо йдеться про імітовану державу то, скоріше за все, і її влада не матиме легітимності) монополію на застосування насилля, чи легітимною вона є в очах громадян, якщо, звісно, можна взагалі говорити про населення такої імітованої держави як сукупність громадян, оскільки імітована держава означатиме й імітоване «громадянство» і всі наслідки, які з цього витікають. Разом з тим, як ми побачили з розгляду можливих аспектів імітації державності за внутрішніми характеристиками, то така діяльність з навіювання населенню якоїсь території думки про те, що якась «влади» спроможна забезпечувати порядок і позиціонувати себе як державну, може в принципі тривати довго. З урахуванням уже згаданої на початку статті П.Колста (Kolstø, 2006) і його ідеєю про розмежування між *de-facto states* і *failed states*, видається, що саме роль міжнародного середовища та імітація державності назовні може бути складнішою справою, ніж імітація державності «всередину». Якщо якась самопроголошена республіка ніким ніде не визнається, видані самопроголошеними органами влади документи не будуть визнаватися і, приміром, не даватимуть можливість їхнім власникам подорожувати, а видані т.зв. грошові одиниці таких утворень не матимуть фактично ніякої цінності, якщо їх неможливо обміняти на світові валюти. Ми наголошуємо саме на таких дуже прикладних і практичних аспектах, оскільки вони у першу чергу залежать від зовнішніх факторів, які формують у межах системи міжнародних відносин. Якщо в якоїсь квазі-держави та фантомного утворення є покровителі на міжнародній арені (як, приміром, Туреччина щодо Республіки Північного Кіпру чи росія по відношенню до ПМР), то в такому випадку населення невизнаної в статусі держави території матиме більше свободи пересування та більше економічних можливостей, порівняно до тих, хто не має держав-покровителів (англ. *patron states*). При цьому слід зауважити, що між імітацію державності всередину і назовні буде прямий зв'язок у тому випадку, якщо «органи влади» утворення доводитимуть, що мають якнайповніший контроль над тією територією, яку вони оголосили державою. У «влади» самопроголошених утворень є більше шансів на якусь комунікацію на зовнішньополітичній арені у тому випадку, якщо їй вдасться переконати її міжнародних акторів (держави, організації) в тому, що вони контролюють ситуацію в межах території своїх «держав». Ще одне наше припущення полягає в тому, що дослідження де-факто держав, хоч і в будь-якому випадку описує *внутрішній* контекст цих утворень, все ж не розглядає процеси всередині як *імітацію державності*, а більше зосереджується на становищі цих утворень на міжнародній арені, що таке може бути одним із фактором, який ускладнює екстраполяцію науково-дослідницьких напрацювань де-факто держав на інші подібні утворення. Можливо, порівнювати міжнародний статус таких утворень в деякому розумінні легше, ніж аналізувати внутрішні процеси всередині них крізь рамку імітації державності щоб, скажімо, порівнювати вибори на Тайвані, в ПМР і в Сомаліленді.

Висновки. Кращому розумінню проблеми екстраполяції досліджень де-факто держав в розрізі імітації державності в них може сприяти врахування двох вимірів такої діяльності - внутрішньої та зовнішньої. У першому випадку імітація державності буде спрямована всередину певного утворення, а в другому - на зовнішній, міжнародний рівень. Якщо узагальнити внутрішній вимір імітації державності, то у спрощеному вигляді це буде переконування населення в тому, що «влада» невизнаного утворення спроможна забезпечити на цій території порядок. При цьому імітуватимуться елементи громадянської релігії, як це відбувається в усталених і визнаних державах, як, приміром, державні свята. Внутрішня імітація державності також може вдаватися до м'яких засобів стимулювання лояльності до самопроголошеної влади, приміром з використанням сучасних комунікаційних і медійних технологій. Традиційні дослідження де-факто держав у будь-якому випадку містять інформацію про те, що відбуваються всередині цих утворень, але вони рідко коли є систематизованими саме крізь призму імітації державності. Причина може критися в тому, що такі утворення є дуже відмінними між собою і порівнювати як міжнародний статус чи інші аспекти зовнішньої чи міжнародної політики легше, ніж суспільно-політичні процеси крізь призму імітації державності всередині них.

Окремим аспектом, що заслуговує на увагу, є умови міжнародного середовища, в якому за наявності держав, які підтримують де-факто чи квазі-держави, і які в англомовній літературі прийнято називати *patron state*, такі утворення можуть розраховувати на кращі умови свого існування, а відтак і використовувати інші способи імітації державності. Окрім безпосередньої підтримки держав-патронів, на увагу заслуговує і природа цього міжнародного середовища, яке дозволяє де-факто, квазі- та «фантомні» державам виживати.

Процес роботи над матеріалом цієї статті також переконав нас, що дискусії між науковцями щодо того, як називати досліджувані ними утворення, що проголошують себе державами, але не визнаються переважною більшістю інших держав такими, мають не просто схоластичний характер. Де-факто держава, квазі-держава чи фантомна держава як терміни мають не просто тонкі відмінності у значенні, але через процес номінації приписують різний статус досліджуваним утворенням, на що також звертають увагу і саме дослідники де-факто держав, як, приміром, Дж. Кер-Ліндзей та Е. Берг, які пишуть про «силу визначень і стигматизацію» (Ker-Lindsay and Berg, 2018, p.4) у своєму вступному розділі колективної монографії про де-факто держави. Чіткіше розмежування між досліджуваними явищами можливе лише за умов чіткішого категоріально-понятійного апарату для їх досліджень, відповідно, це також уможливило би кращу систематизацію напрацювань різних дослідників.

Перспективи подальших досліджень. Кращій систематизації напрацювань різних дослідників, які займалися проблематикою де-факто держав і квазі-державних утворень, сприятиме вдосконалення категоріально-понятійного апарату досліджень. На нашу думку, евристичний потенціал може мати концепт *псевдодержави*, який потребує розробки та вдосконалення, і який може бути застосований до окупованих росією території на Сході України, особливо для дослідження періоду після їх самопроголошення до анексії її росією і включення до свого складу.

Перспективним для подальших досліджень у контексті аналізу можливостей де-факто держав і, якщо ми зможемо реалізувати запропонований напрям, *псевдодержав*, видається і природа міжнародного середовища, в якому існують умови, які дозволяють таким державам існувати та імітувати свою державність.

Бібліографічний список

- Дамњановић, И. С., 2013. Држава и технологија. *Српска политичка мисао*, број 3, година XX, свеска 41, с. 113-128. DOI:10.22182/spm.4132013.5
- Пенчев, П.Д., 2020. Ред без држава. *Публични политики*, 3, 11, с. 25-30.
- Bellah, R. N., 2005. Civil religion in America. *Daedalus*, 134(4), pp. 40-55. DOI:10.1162/001152605774431464
- Burdziej, S., 2016. Legitymizacja władzy a sprawiedliwość proceduralna. *Studia socjologiczne*, 4(223), pp. 167-168.
- Byman, D. and King, C., 2012. The Mystery of Phantom States. *The Washington Quarterly*, 35(3), pp. 43-57. DOI:10.1080/0163660x.2012.70
- Chen, X., Valdovinos Kaye, D. B. and Zeng, J., 2020. #PositiveEnergy Douyin: Constructing «playful patriotism» in a Chinese short-video application. *Chinese Journal of Communication*, 14(1), pp. 97-117. DOI:10.1080/17544750.2020.1761848
- Doğan, M., 2022. The Democratic Legitimacy Hierarchy. The Scales to Determine Authorities' Legitimacy in Democratic States. *Eastern Journal of European Studies*, 13(2), pp. 140-159. DOI:10.47743/ejes-2022-0207
- Florea, A., 2017. De Facto States: Survival and Disappearance (1945–2011). *International Studies Quarterly*, Vol. 61, Issue 2, pp. 337-351.
- Guriev, S. and Treisman, D., 2020. A theory of informational autocracy. *Journal of Public Economics*, 186:104158. DOI:10.1016/j.jpubeco.2020.104158
- Jackson, R. H., 1990. *Quasi-States: Sovereignty, International Relations and the Third World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ker-Lindsay, J. and Berg, E., 2018. Introduction: a conceptual framework for engagement with de facto states. *Ethnopolitics*, 17 (5), ISSN 1744-9057. DOI: 10.1080/17449057.2018.1495362
- Knotter, L., 2023. *A Theory of De Facto States: Classical Realism and Exceptional Politics*. Routledge.
- Kolstø, P., 2006. The Sustainability and Future of Unrecognized Quasi-States. *Journal of Peace Research*, Vol. 43, №. 6, pp. 723-740.
- Tomczyk, A., 2021. Czy quasi-państwo to też państwo? Refleksja nad analizą pojęciową wybranych aspektów istnienia państwa i quasi-państwa. *Politeja*, 14(3(48)), pp. 121-139. DOI:10.12797/politeja.14.2017.48.07
- Wroński, L., 2017. Pamięć o początkach ustanowienia ładu politycznego a jego prawomocność. *Studia Politicae Universitatis Silesiensis*, T. 18, pp. 11—24
- Zou, S., 2021. Restyling propaganda: Popularized party press and the making of soft propaganda in China. *Information, Communication & Society*, 26(1), pp. 201-217. DOI:10.1080/1369118x.2021.1942954

References

- Damjanovic, I. S., 2013. The state and technology. *Serbian Political Thought*, 41(3), pp. 113-128. DOI:10.22182/spm.4132013.5 (in Serbian).
- Penchev, P. D., 2020. Order without the state. *Public Policy.bg Vol. 11 No. 3: Economy, Politics, Policy*, pp. 25-30. (in Bulgarian).
- Bellah, R. N., 2005. Civil religion in America. *Daedalus*, 134(4), pp. 40-55. DOI:10.1162/001152605774431464
- Burdziej, S., 2016. Procedural Justice and the Legitimacy of Power. *Sociological Studies*, 4(223), pp. 167-168. (in Polish).
- Byman, D. and King, C., 2012. The Mystery of Phantom States. *The Washington Quarterly*, 35(3), pp. 43-57. DOI:10.1080/0163660x.2012.70

- Chen, X., Valdovinos Kaye, D. B. and Zeng, J., 2020. #PositiveEnergy Douyin: Constructing «playful patriotism» in a Chinese short-video application. *Chinese Journal of Communication*, 14(1), pp. 97-117. DOI:10.1080/17544750.2020.1761848
- Doğan, M., 2022. The Democratic Legitimacy Hierarchy. The Scales to Determine Authorities' Legitimacy in Democratic States. *Eastern Journal of European Studies*, 13(2), pp. 140-159. DOI:10.47743/ejes-2022-0207
- Florea, A., 2017. De Facto States: Survival and Disappearance (1945–2011). *International Studies Quarterly*, Vol. 61, Issue 2, pp. 337-351.
- Guriev, S. and Treisman, D., 2020. A theory of informational autocracy. *Journal of Public Economics*, 186:104158. DOI:10.1016/j.jpubeco.2020.104158
- Jackson, R. H., 1990. *Quasi-States: Sovereignty, International Relations and the Third World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ker-Lindsay, J. and Berg, E., 2018. Introduction: a conceptual framework for engagement with de facto states. *Ethnopolitics*, 17 (5), ISSN 1744-9057. DOI: 10.1080/17449057.2018.1495362
- Knotter, L., 2023. *A Theory of De Facto States: Classical Realism and Exceptional Politics*. Routledge.
- Kolstø, P., 2006. The Sustainability and Future of Unrecognized Quasi-States. *Journal of Peace Research*, Vol. 43, №. 6, pp. 723-740.
- Tomczyk, A., 2021. Is Quasi-state still a State? A Theoretical Reflection on Selected Aspects of the Existence of State and Quasi-state. *Politeja*, 14(3(48)), pp. 121-139. DOI:10.12797/politeja.14.2017.48.07 (in Polish).
- Wroński, L., 2017. Memory of the beginnings of constituting of political order and its legitimacy. *Studia Politicae Universitatis Silesiensis*, T. 18, pp. 11—24. (in Polish).
- Zou, S., 2021. Restyling propaganda: Popularized party press and the making of soft propaganda in China. *Information, Communication & Society*, 26(1), pp. 201-217. DOI:10.1080/1369118x.2021.1942954

Стаття надійшла до редакції 16.06.2024

M. Yakovlyev

O. Sabura

STATEHOOD IMITATION INTERNALLY AND EXTERNALLY: THE PROBLEM OF EXTRAPOLATING THE EXPERIENCE OF DE FACTO STATES RESEARCH

The article is dedicated to problematic aspects in the application of research findings from de facto states for analyzing mechanisms and forms of statehood imitation in similar entities. One of the main challenges identified is the difficulty of extrapolating findings regarding certain formations that try to portray themselves as states to research other similar cases. Among the latter, a vivid example is the so-called «DNR» and «LNR,» which the Russian Federation tries to present as so-called «republics,» and before 2014 - as separate independent states.

In the article, statehood imitation is considered in two dimensions: internally, in relation to the studied unrecognized formation, and accordingly, externally, i.e., on the international arena. For external imitation of statehood, it is extremely important to demonstrate involvement in international relations and recognition by other countries. Such

formations often try to achieve this goal through the media, demonstrating any manifestations of interaction with other countries, including international visits, conferences, meetings, etc. The article emphasizes that these dimensions intersect, especially in the context of imitating control over territory and its population, which can be presented as evidence of «state power» in a formation that claims state status.

The paper draws attention to such typical components of internal statehood imitation for de facto states as promoting recognition of the leader's authority, ensuring procedural justice, myth-making and rewriting history, imitation of elections, copying civil rituals such as state holidays, appropriation responsibility for order in the controlled territory, etc. Such activity can last long, especially thanks to the support of other patron states, with examples being Turkey regarding the Republic of Northern Cyprus and Russia concerning Transnistria. The authors suggest that most research on de facto states is less focused on studying internal statehood imitation compared to external, complicating the extrapolation of scientific research findings from de facto states to other similar formations. In internal statehood imitation, such formations resort to soft means of stimulating loyalty to self-proclaimed authority, such as modern communication and media technologies.

The problem with harmonizing and processing research results from de facto states lies, among other things, in inaccuracies of categorical-conceptual apparatus: the article points out that there are differences between de facto states, quasi-states, and «phantom states.» The article proposes to develop and apply for further research the concept of «pseudo-state.»

Keywords: *statehood imitation, de facto states, quasi-states, international relations, legitimacy, «DPR», «LPR», internal statehood imitation, external statehood imitation, pseudo-states.*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- АРЗАМАНОВ ОЛЕКСІЙ АРТЕМОВИЧ - здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 Історія та археологія Маріупольського державного університету. E-mail: o.arzamanov@mu.edu.ua.
- БАЙ ЛУ - аспірант кафедри міжнародних медіакомунікацій та комунікативних технологій Навчальний-науковий інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка E-mail: ibai5219@gmail.com ORCID: 0000-0003-2867-0519
- ВОВК СВІТЛАНА ОЛЕКСАНДРІВНА - доктор політичних наук, професор, завідувачка кафедри політології і міжнародних відносин ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» E-mail: lanasvitvovk@gmail.com. ORCID 0000-0002-6171-4782
- ГЕДЬО АННА ВОЛОДИМИРІВНА – докторка історичних наук, професорка, завідувачка кафедри історії України Факультету суспільно-гуманітарних наук Київського столичного університету імені Бориса Грінченка. E-mail: a.hedo@kubg.edu.ua
- ГРІДІНА ІРИНА МИКОЛАЇВНА – доктор історичних наук, професор, професор кафедри політології та міжнародних відносин Маріупольського державного університету. E-mail: i.gridina@mdu.in.ua
- ЗИМЕНКО ДАР'Я ВАЛЕРІЇВНА- здобувачка 2 курсу спеціальності 291 Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії другого (магістерського) рівня вищої освіти, Маріупольський державний університет. E-mail zymenko.dash@gmail.com.
- ІВАНЮК ОЛЕГ ЛЕОНІДОВИЧ – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Київського столичного університету імені Бориса Грінченка. E-mail: o.ivaniuk@kubg.edu.ua ORCID 0000-0001-6750-5423
- КІНДРАТЕЦЬ ОЛЕНА МИКОЛАЇВНА – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології Запорізького національного університету. E-mail: mailto:kin-el@ukr.net
- КОНСТАНТИНОВА ЮЛІЯ ВАСИЛІВНА – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри політології та міжнародних відносин Маріупольського державного університету. E-mail: u.konstantynova@mu.edu.ua ORCID 0009-0007-1399-340x.
- ЛЯСКОВСЬКА СВІТЛАНА ПЕТРІВНА - доктор історичних наук, доцент, професор кафедри теорії та історії держави і права Національної академії Служби безпеки України E-mail: svlask@ukr.net ORCID: 0000-0002-1394-6394
- МАРУСИНЕЦЬ МАРІАННА МИХАЙЛІВНА - кандидат філологічних наук, доцент, старший науковий співробітник, доцент Кафедри історії та суспільних дисциплін, старший дослідник Науково-дослідного центру імені Тіводора Легоцькі Закарпатського угорського інституту імені Ф. Ракоці II E-mail: maruszinec.marianna@kmf.org.ua. ORCID 0000-0001-7366-9328.
- МЕЖЕНСЬКА ОЛЕНА ВОЛОДИМИРІВНА - кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та міжнародних відносин ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» E-mail: e.vladimirovna1972@gmail.com. ORCID 0000-0002-1053-5020
- МІЛЮТИН МАРК ЙОСИПОВИЧ – магістрант спеціальності «Історія та археологія» Київського столичного університету імені Бориса Грінченка. E-mail: mymiliutin.iff19@kubg.edu.ua

- НОВОСКОЛЬЦЕВА ЛЮДМИЛА ОЛЕКСАНДРІВНА - кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та міжнародних відносин ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» E-mail: lnovoskolceva@gmail.com . ORCID 0000-0003-1082-7979
- ОСИПОВА ЗЛАТА ОЛЕКСАНДРІВНА – аспірантка першого року навчання за спеціальністю «Політологія» Маріупольського державного університету. E-mail: zlata.osip@gmail.com ORCID 0009-0007-7688-1747
- ПАНОВА ДАРІЯ ВОЛОДИМИРІВНА - студентка магістратури Національного університету «Львівська політехніка» E-mail: dariia.panova.mmvmv.2023@lpnu.ua . ORCID 0009-0008-1198-4830
- ПЕТРОВА СОФІЯ ВОЛОДИМИРІВНА - здобувачка 2 курсу спеціальності 291 Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії другого (магістерського) рівня вищої освіти, Маріупольський державний університет. E-mail: Sofiaapetrovaa2711@gmail.com
- ПОНОМАРОВА МИРОСЛАВА ВЯЧЕСЛАВІВНА - студентка 2 курсу факультету соціально-гуманітарних наук, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка. E-mail: mvponomarova.fshn23@kubg.edu.ua ORCID: 0009-0002-9687-111X
- САБУРА ОЛЕГ ІГОРОВИЧ - молодший науковий співробітник НОЦ «Школа політичної аналітики», аспірант Національного університету «Києво-Могилянська академія» E-mail: olegsabura@gmail.com. . ORCID 0000-0002-8642-3404
- ТРОФИМЕНКО МИКОЛА ВАЛЕРІЙОВИЧ – кандидат політичних наук, професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики, ректор Маріупольського державного університету. E-mail: m.trofymenko@mdu.in.ua
- ХОМА НАТАЛІЯ МИХАЙЛІВНА - доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка». E-mail: nataliia.m.khoma@lpnu.ua. ORCID 0000-0002-2507-5741.
- ЯКОВЛЄВ МАКСИМ ВОЛОДИМИРОВИЧ - кандидат політичних наук, завідувач кафедри міжнародних відносин, керівник НОЦ «Школа політичної аналітики» Національного університету «Києво-Могилянська академія» E-mail: yakovlevmv@ukma.edu.ua . ORCID 0000-0001-7774-3513

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

- ARZAMANOV OLEKSII - PhD Student (Major 032 History and Archeology), Mariupol State University. E-mail: : o.arzamanov@mu.edu.ua
- BAI LU - PhD Student Department of interntional media communications and communication technologies Educational and scintific institute of international relations Taras Shevchenko national university of Kyiv E-mail: _ibai5219@gmail.com ORCID: 0000-0003-2867-0519
- GRIDINA IRYNA – Dr. habil. (Historical Sciences), Professor, Professor, Political Sciences and International Relations Chair, Mariupol State University. E-mail: i.gridina@mdu.in.ua
- HEDO ANNA – Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of History of Ukraine Faculty of social and humanitarian sciences, Boris Grinchenko Kyiv Metropolitan University. E-mail: a.hedo@kubg.edu.ua
- IVANIUK OLEH – PhD in Historical Sciences, Associate professor, Department of History of Ukraine Faculty of social and humanitarian sciences, Boris Grinchenko Kyiv Metropolitan University. E-mail: o.ivaniuk@kubg.edu.ua ORCID 0000-0001-6750-5423
- KHOMA NATALIYA – ScD in Political Science, professor at the Department of Political Sciences and International Relations, Lviv Polytechnic National University». E-mail: nataliia.m.khoma@lpnu.ua. ORCID 0000-0002-2507-5741.
- KINDRATETS OLENA – doctor of Political Science, professor, professor of the Department of Political Science, Zaporizhzhia National University. E-mail: mailto:kin-el@ukr.net
- KONSTANTYNOVA YULIYA – PhD in History, Associate Professor, Political Science and International relations Department, Mariupol State University. E-mail: u.konstantynova@mu.edu.ua ORCID 0009-0007-1399-340x.
- LIASKOVSKA SVETLANA – Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Associate Professor, professor of History of State and Law department, National Academy of Security Service of Ukraine E-mail: svlask@ukr.net ORCID: 0000-0002-1394-6394
- MARUSYNETS MARIANNA – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Senior Research Fellow, Associate professor of the Department of History and Social Sciences, Senior Researcher of the Tivodor Legotsky Research Center of the F. Rakotsi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education E-mail: maruszinec.marianna@kmf.org.ua. ORCID 0000-0001-7366-9328.
- MEZHENSKA OLENA - Candidate of Political Science, Associate Professor of the Department of Political Science and International Relations Taras Shevchenko National University of Lugansk E-mail: e.vladimirovna1972@gmail.com. ORCID 0000-0002-1053-5020
- MILIUTIN MARK – master's student at Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University. E-mail: mymiliutin.iff19@kubg.edu.ua
- NOVOSKOLTSEVA LIUDMYLA - Candidate of Political Science, Associate Professor of the Department of Political Science and International Relations Taras Shevchenko National University of Lugansk E-mail: lnovoskolceva@gmail.com . ORCID 0000-0003-1082-7979
- OLEH SABURA – Junior Research Fellow at School for Policy Analysis, PhD Candidate, National University of Kyiv-Mohyla Academy. E-mail: olegsabura@gmail.com. . ORCID 0000-0002-8642-3404
- OSIPOVA ZLATA – first year PhD student of Mariupol State University, political science major. E-mail: zlata.osip@gmail.com ORCID 0009-0007-7688-1747

- PANOVA DARIIA – master’s student at Lviv Polytechnic National University E-mail: dariia.panova.mmvmv.2023@lpnu.ua . ORCID 0009-0008-1198-4830
- PETROVA SOFIIA - a 2nd year master's student at Mariupol State University, speciality 291 International Relations, Public Communications and Regional Studies. E-mail: Sofiaapetrovaa2711@gmail.com.
- PONOMAROVA MYROSLAVA - Student of the Faculty of Social and Humanitarian Sciences, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University. E-mail: mvponomarova.fshn23@kubg.edu.ua ORCID ID: 0009-0002-9687-111X
- TROFYMENKO MYKOLA – PhD in Political Science, Associate Professor, Political Sciences and International Relations Chair, Rector Mariupol State University. E-mail: m.trofymenko@mdu.in.ua
- VOVK SVITLANA– Doctor of Political Science, Professor of the Department of Political Science and International Luhansk Taras Shevchenko National University E-mail: lanasvitvovk@gmail.com. ORCID 0000-0002-6171-4782
- YAKOVLYEV MAKSYM – PhD in Political Science, Head of the Department of International Relations, Director of School for Policy Analysis, National University of Kyiv-Mohyla Academy E-mail: yakovlevmv@ukma.edu.ua . ORCID 0000-0001-7774-3513
- ZYMENKO DARIA - a 2nd year master's student at Mariupol State University, speciality 291 International Relations, Public Communications and Regional Studies E-mail: zymenko.dash@gmail.com.

РЕДАКЦІЙНА ПОЛІТИКА НАУКОВОГО ВИДАННЯ «ВІСНИК МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ. СЕРІЯ: ІСТОРІЯ. ПОЛІТОЛОГІЯ»

Редакційна колегія наукового видання «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія» у своїй діяльності дотримується етичних норм, прийнятих міжнародним науковим співтовариством, рекомендацій та стандартів Комітету з етики публікацій (COPE) – Committee on Publication Ethics (<http://publicationethics.org/>), видавництва Elsevier, міжнародних стандартів для редакторів та авторів – International standards for editors and authors (<http://publicationethics.org/resources/international-standards>), а також Етичного кодексу ученого України (<http://znc.com.ua/ukr/news/2009/20090123ethic.php>).

Політика видання полягає у формуванні на його сторінках сучасної наукової думки вітчизняних та закордонних вчених щодо новітніх досягнень та актуальних проблем історії та політології. У зв'язку з цим редакційна колегія при розгляді статей керується виключно їх науковою новизною, теоретичною цінністю та практичним внеском у розвиток історичної та політологічної наук, незалежно від посади автора, його вченого звання, віку, національності, статі, релігійних та політичних поглядів.

Принципи редакційної політики:

- об'єктивність та неупередженість у відборі статей до публікації;
- висока вимогливість до якості наукових досліджень;
- обов'язкове конфіденційне рецензування статей;
- колегіальність у прийнятті рішень щодо публікації статей;
- доступність та оперативність у спілкуванні з авторами;
- суворе дотримання авторських та суміжних прав;
- суворе дотримання графіку виходу журналу.

Видання веде систематичну роботу, направлену на його включення до міжнародних електронних бібліотек, каталогів та наукометричних баз з метою входження в світовий науковий інформаційний простір, підвищення рейтингу журналу та індексів цитування його авторів.

Члени редколегії категорично засуджують прояви плагіату в статтях як порушення авторських прав і наукової етики та вживають всіх можливих заходів для його недопущення. Важливим є дотримання норм етичної поведінки для всіх учасників процесу публікації: автора (-ів), редактора, рецензентів, засновника видання, читача.

Етичні зобов'язання редакційної колегії

1. Редакційна колегія несе відповідальність за видання, винесення справедливих та неупереджених рішень, забезпечення добросовісного процесу рецензування і недопущення розповсюдження іншим особам інформації, пов'язаної зі змістом рукописів, переданих на рецензування, крім осіб, які беруть участь у її фаховій оцінці.

2. Всі подані до редколегії авторські матеріали мають бути такими, що не публікувалися раніше, і підлягають ретельному відбору і рецензуванню. Редколегія під керівництвом відповідального редактора керується достовірністю поданих даних та науковою значимістю поданих матеріалів, виносить неупереджені рішення, незалежні від комерційних чи інших інтересів, забезпечує чесний і об'єктивний процес рецензування.

3. Всі члени редакційної колегії є рецензентами. Редколегія залишає за собою право відхилити статті, якщо вони не відповідають тематиці видання, неприйнятні до друку через низьку якість, або повертати їх авторам на доопрацювання відповідно до

зауважень рецензентів. За редколегією залишається право направити рукопис на розгляд сторонньому рецензенту, групі рецензентів, а також право вилучити вже надруковану статтю в разі виявлення порушення будь-яких прав або загальноприйнятих норм наукової етики. Про факт вилучення статті інформується установа / організація / заклад, де було виконано дослідження, а також автор. Запобігання протизаконним публікаціям є відповідальністю кожного з учасників процесу публікації.

4. Рецензування всіх матеріалів, що прийняті до розгляду, є сліпим: рецензенту не повідомляється ім'я автора, чий матеріал він рецензує, а автору не повідомляються відомості про рецензента. Однак, у разі виникнення у рецензента зауважень до змісту роботи, сумнівів у достовірності або точності окремих даних, редакційна колегія надасть можливість автору надати пояснення або уточнення.

5. Редколегія гарантує, що матеріали, не прийняті до друку, не будуть використані в особистих інтересах членів редакційної колегії без письмової згоди автора

6. Редакційна колегія відкрита до співпраці та діалогу з усіма авторами, рецензентами, читачами з питань публікації матеріалів (у тому числі щодо внесення змін та виправлень до опублікованих матеріалів, публікації спростувань та/або вибачень) та вживання заходів для відновлення порушених прав.

Етичні зобов'язання рецензентів

Рецензування здійснюється висококваліфікованими спеціалістами, що мають науковий ступінь не нижче кандидата наук (доктора філософії), достатній досвід роботи у сфері історії й політології та публікації за відповідним напрямком. Експертна оцінка повинна допомагати автору поліпшити якість тексту статті, а відповідальному редактору і редакційній колегії – ухвалити рішення про публікацію. Рецензент здійснює наукову експертизу авторських матеріалів, внаслідок чого його дії повинні носити неупереджений характер, що полягає у дотриманні наступних принципів:

1. Авторський матеріал (рукопис), що прийнято для рецензування, має розглядатися як конфіденційний документ, який не можна передавати для ознайомлення чи обговорення третім особам, які не мають на те повноважень від редакційної колегії. Рецензент зобов'язаний своєчасно надати рецензію на рукопис.

2. Рецензент зобов'язаний давати об'єктивну і аргументовану оцінку викладеним результатам дослідження. Усі зауваження, що надаються рецензентом, повинні бути обґрунтовані та коректні й не можуть зачіпати особистості автора. Персональна критика автора є неприйнятною.

3. Неопубліковані дані (відомості), отримані з представлених до розгляду авторських рукописів, не повинні використовуватися рецензентом для особистих цілей.

4. Рецензент, який має сумніви у своїй здатності забезпечити якісне, неупереджене та об'єктивне рецензування авторського рукопису (через відсутність достатньої кваліфікації для оцінювання за тематикою матеріалу, наявність конфлікту інтересів з автором або установою, організацією, закладом), повинен повідомити про це редакційну колегію з проханням виключити його з процесу рецензування даного рукопису. Рукопис невідкладно повертається до редколегії.

5. Рецензент повинен звернути увагу редакційної колегії на будь-яку істотну схожість між наданим йому на оцінювання рукописом і будь-якою іншою опублікованою статтею або рукописом, на некоректність оформлення текстових запозичень або відсутність посилань на інших авторів.

Етичні зобов'язання авторів

1. Авторські матеріали (рукописи), що подаються до редакційної колегії, мають бути оформлені відповідно до встановлених вимог. Інформаційні матеріали для авторів з питань друку публікацій, зокрема вимоги до оформлення статей, порядок їх надсилання до редколегії та ін., розміщені на сайті видання у відповідній рубриці.

2. Автори зобов'язані дотримуватися законодавства України про захист прав інтелектуальної власності, а також принципів наукової етики. Критика робіт дослідників-опонентів за темою дослідження має висловлюватися коректно і обґрунтовано і у жодному випадку не може мати особистісний характер.

3. Автори гарантують, що подані до редакційної колегії матеріали раніше не публікували та не перебувають на розгляді в інших виданнях, і гарантують, що до переліку авторів включені лише ті та усі ті дослідники, що зробили істотний внесок у створення матеріалів; також автори гарантують, що усі співавтори погодили кінцевий варіант рукопису та передачу його на розгляд редакційної колегії.

4. Автори несуть відповідальність за точність і повноту посилань, у т.ч. посилань на власні попередні праці. Посилання оформляються відповідно до встановлених вимог. Плагіат у будь-якій формі неприпустимий.

5. Автори повинні сприяти редакційній колегії у підготовці матеріалів до друку, зокрема, невідкладно повідомляти про усі самостійно виявлені помилки та неточності, надавати на запитовані редколегією пояснення та підтвердження.

6. Автори повинні попереджати редакційну колегію про існування будь-якого реального чи потенційного конфлікту інтересів, що може вплинути на оцінку та / або інтерпретацію рукопису. Автори повинні розкривати джерела фінансової (державні програми, гранти, конкурсні проекти тощо) та іншої підтримки рукопису, якщо такі є.

Інші питання публікаційної етики

1. Публікація матеріалів здійснюється у порядку черговості їх отримання.

2. Автори не отримують винагороду (гонорар) від редакційної колегії за публікацію матеріалів у науковому виданні «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія».

3. Автори мають право на отримання одного безкоштовного примірника видання за кожною опублікованою статтею. Якщо стаття має більш ніж одного автора, другий та наступні примірники випуску надаються з відшкодуванням їх вартості.

4. Джерелом фінансування видання є авторські збори.

5. Періодичність видання «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія» – три рази на рік.

Набір статей до друку у травні відбувається до 10 березня.

Набір статей до друку у серпні відбувається до 10 червня.

Набір статей до друку у грудні відбувається до 10 жовтня.

Матеріали, які були надіслані автором у терміни після 10 березні, 10 червня і 10 жовтня, приймаються до розгляду з метою публікації у наступному випуску, якщо автор не повідомить про своє бажання зняти матеріали з розгляду.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ

1. Редакція приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам ДСТУ 7152:2010 до структури наукової статті. Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи:

– постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

– аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;

– виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

– висновок з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

2. Публікація починається з класифікаційного індексу УДК, який розміщується окремим рядком, ліворуч перед ПІБ автора (авторів). Текст публікації повинен відповідати структурній схемі:

– ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) у називному відмінку;

– назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами;

– анотація мовою тексту публікації (курсив) згідно з ДСТУ ГОСТ 7.9-2009;

– перелік ключових слів з підзаголовком Ключові слова: (курсив);

– основний текст статті;

– список використаної літератури, оформлений відповідно до Harvard Referencing style (British Standards Institution);

– дата надходження до редакції арабськими цифрами, після бібліографічного списку, ліворуч;

– після тексту статті ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) англійською мовою;

– назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами англійською мовою;

– розширена анотація англійською мовою (до 35 рядків, курсив); для публікацій іншими мовами розширена анотація українською обов'язкова.

Розширена анотація оформлюється згідно з «Рекомендаціями з підготовки журналів для зарубіжної аналітичної бази даних SCOPUS», укладеними співробітниками групи з науково-методичного забезпечення видавничої діяльності НАН України (<http://www.nbu.gov.ua/node/931>).

– перелік ключових слів англійською мовою з підзаголовком Key words: (курсив);

3. Вимоги до оформлення тексту:

– матеріали подаються в електронному вигляді на електронну адресу visnyk-polit.hist@mdu.in.ua у форматі Microsoft Word 97-2010. Обсяг – від 6 до 10 сторінок, враховуючи рисунки, таблиці, перелік використаної літератури. Основний текст статті, перелік літератури та анотація – шрифт Times New Roman, кегель 12, інтервал – 1; поля дзеркальні: верхній – 25 мм, нижній – 25 мм, зсередини – 25 мм, ззовні – 25 мм., абзацний відступ – 10 мм; оформлюються згідно з ДСТУ 3008-95 «Документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення»;

– список використаної літератури, оформлений відповідно до **Harvard Referencing style (British Standards Institution)**;

– щодо символів. В тексті необхідно використовувати лише лапки такого зразку: «», дефіс – це коротке тире «-». Не потрібно ставити зайві пробіли, особливо перед квадратними чи круглими скобками, а також в них. Для запобігання потрібно використовувати функцію «Недруковані знаки»;

– згадані в тексті науковці, дослідники називаються за абеткою – М. Тард, Е. Фромм, К. Юнг, К. Ясперс та інші. На початку зазначається ім'я, а потім прізвище вченого. Необхідно виокремлювати зарубіжних та вітчизняних дослідників.

4. Супровідні матеріали:

– стаття обов'язково супроводжується авторською довідкою (див. відповідний Зразок) із зазначенням прізвища, ім'я, по батькові (повністю); наукового ступеня, посади, місця роботи, наукового звання;

– статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються зовнішньою рецензією кандидата, доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку. Рецензія або витяг з протоколу подається у сканованому вигляді електронною поштою;

- згода на обробку персональних даних за підписом автора (кожного з авторів окремо)..

5. Редакція очікує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, містять достовірну інформацію. За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор. Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей, а також право опублікування, розповсюдження та використання матеріалів у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (в рамках електронної бібліотеки МДУ). Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

УДК 321.02:321.8

Н. А. Вінникова

ГЛОБАЛЬНІ РІШЕННЯ: «JUS MANUARIUM»?

У статті розглядаються нормативно-регуляторний та політикопрактичний аспекти ухвалення рішень на глобальному рівні управління. За допомогою корелятивного аналізу процедурних моделей вироблення рішень та фактичного позиціонування держав у міжнародних організаціях і глобальних клубах з'ясовано.....

Ключові слова: політичні рішення, міжнародні організації, глобальні клуби, консенсус.

Текст статті.

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXX (Булатова, 2012, с. 123) XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX
XXXXXXXXXXXX. XXX

XX (Гуткевич та Оніщенко, с. 55) XXXX
XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX.

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX (Павленко та Антонюк, ред. с. 255)
XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX.

Бібліографічний список

Булатова, О.В., 2012. *Регіональна складова глобальних інтеграційних процесів*. Донецьк: ДонНУ.

Гуткевич, С.О. та Оніщенко, І.Г., 2014. *Світовий освітній простір: тенденції та перспективи розвитку в умовах глобалізації*. Київ: НТУУ «КПІ».

Павленко, А.Ф. та Антонюк Л.Л. ред., 2014. *Дослідницькі університети: світовий досвід та перспективи розвитку в Україні*. Київ: КНЕУ.

XX

References

Bulatova, O.V., 2012. *Regionalna skladova hlobalnykh intehratsiinykh protsesiv* [Regional component of global integration processes]. Donetsk: DonNU. (in Ukrainian).

Hutkevych, S.O. and Onishchenko, I.H., 2014. *Svitovyi osvittinii prostir: tendentsii ta perspektyvy rozvytku v umovakh hlobalizatsii* [Global educational space: trends and prospects for development in the context of globalization]. Kyiv: NTUU «KPI». (in Ukrainian).

XX
XX

Стаття надійшла до редакції __. __.2020 р.

N. Vinnykova

GLOBAL DECISIONS: «JUS MANUARIUM»?

The article examines the procedural and political aspects of the global decision-making. A central issue in this paper is the power balance in procedural frame of the

transnational decision-making. We assume that global actors by using procedural tools in international organisations maintain domestic purposes. Analysing the models of decision-making in international structures i.e. unanimity, the veto procedure, weighted voting, majority principle, consensus and actual state-positioning we found that global policy-making is determined by consensus of the most powerful actors in world politics.

The procedural and practical functioning of the international organizations tends towards consolidation club format in which the narrow circle of the countries dominates over decision-making. Consensus approach allows to negotiate without regulatory restrictions thus reaching agreement on common issues. The international global decision-making core includes the USA, Britain, France, Italy and Germany. Through procedure of veto in the UN Security Council, the largest contributions in the IMF and the World Bank, prerogative position in NATO, participating in G7 and G20, these countries, mainly USA, hold centripetal position in decision-making from the scope of strategic issues in global politics and domestic affairs of individual states.

Keywords: *political decisions, international organizations, global clubs, consensus*

(зразок)

АВТОРСЬКА ДОВІДКА

Прошу опублікувати у збірнику наукових праць «Вісник Маріупольського державного університету» статтю _____

назва статті

у розділі «Історія» або «Політичні науки» (оберіть необхідне).

Відомості про Автора

(зразок заповнення, кожен автор заповнює окремо в електронному вигляді):

Відомості про Автора:	Прізвище, ім'я, по батькові, посада, назва установи / навчального закладу, науковий ступінь, вчене звання
<i>Українською мовою</i>	Булик Максим Володимирович – кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Маріупольського державного університету.
<i>Англійською мовою</i>	Bulyk Maksym – PhD in Political Science, Associate Professor of the Department of International Relations and Foreign Policy, Mariupol State University.
<i>ORCID (обов'язково!)</i>	ORCID https://orcid.org/0000-0002-2536-0462
<i>Scopus author ID (за наявності)</i>	
<i>Web of Science ResearcherID (за наявності)</i>	
<i>Джерела фінансування статті</i>	<i>Статтю підготовлено у межах виконання гранту ... Статтю підготовлено у межах виконання проєкту ... Статтю підготовлено у межах виконання держбюджетної теми ... Статтю підготовлено за власний рахунок</i>
<i>Чи є потребі в отриманні друкованого примірника Вісника</i>	<i>Так або ні</i>
<i>Контактні телефони автора, E-mail (обов'язково!), номер й адреса відділення Нової пошти</i>	<i>Вказати контактні телефони та адресу електронної пошти автора Вказати адресу відділення Нової пошти, за якою здійснюватиметься розсилка (за потреби отримання друкованого примірника видання)</i>

Відомості про наукового керівника (якщо автор статті не має наукового ступеня):

Прізвище	
Ім'я	
По батькові	
Науковий ступінь	
Вчене звання	
Посада	
Назва установи / навчального закладу	
Контактні телефони автора, E-mail	

Автор надає право Маріупольському державному університету розміщувати свою статтю повністю або частково у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (в рамках електронної бібліотеки МДУ)

_____ підпис

Автор несе всю відповідальність за зміст цієї статті та факт її публікації.

Автор підтверджує, що в матеріалах статті не містяться відомості, заборонені до опублікування, і тому стаття може бути надрукована у відкритому друці.

Автор підтверджує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, а також містять достовірну інформацію.

_____ дата

_____ / _____ /
підпис

П.І.Б.

ЗГОДА на обробку персональних даних

Я, _____

(П. І. Б.)

(далі – Автор) шляхом підписання цього тексту, відповідно до Закону України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 №2297-VI, надаю згоду Маріупольському державному університету (далі – Університет) на обробку моїх персональних даних (П.І.Б., адреса проживання, номер мобільного телефону, адреса електронної пошти (e-mail), науковий ступінь (або освітньо-кваліфікаційний рівень), вчене звання, місце роботи (або навчання), посада) з метою забезпечення захисту авторських прав при здійсненні публікацій творів Автора у наукових виданнях Університету. Наведений вище склад персональних даних може надаватися працівникам Університету, безпосередньо залученим до оброблення цих даних, а також в інших випадках, прямо передбачених законодавством України.

Також мої персональні дані (П.І.Б., адреса проживання, номер мобільного телефону, адреса електронної пошти (e-mail), науковий ступінь (або освітньо-кваліфікаційний рівень), вчене звання, місце роботи (або навчання), посада) можуть надаватися третім особам при включенні наукових фахових видань Університету до міжнародних наукометричних баз.

Ця згода надається на безстроковий термін. Передача моїх персональних даних третім особам у випадках, не передбачених цією Згодою та законодавством України, здійснюється тільки за погодженням зі мною.

«___» _____ 20__ року, _____ / _____)
(підпис) (ініціали, прізвище Автора)

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК
МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ІСТОРІЯ, ПОЛІТОЛОГІЯ
ВИПУСК 39

Редакційна колегія:

Головний редактор – д.політ.н., проф. Я. Б. Турчин
Заступник головного редактора – д.і.н., проф. В. М. Романцов
Відповідальний секретар – к.і.н., доц. Ю. В. Константинова

Засновник Маріупольський державний університет
03037, м. Київ, пр. Повітрофлотський, 31
e-mail: visnyk-polit.hist@mdu.in.ua

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
(Серія КВ №17802-6652Р від 24.05.2011)
Тираж 100 примірників

Видавець «Видавничий відділ МДУ»
03037, м. Київ, пр. Преображенська, 6/4
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи
ДК №4930 від 07.07.2015 р.

Друкується в авторській редакції з оригінал-макетів авторів
Редакція не несе відповідальності за авторський стиль статей